

Ο ΓΥΑΛΙΝΟΣ ΠΥΡΓΟΣ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ



Από την ανάγνωση του *Αόρατου Φράγματος* προκύπτει ότι η TC αδυνατεί να δει την εξέγερση ως επίθεση σε όλες τις μορφές της καπιταλιστικής σχέσης –μορφή εμπόρευμα, μορφή χρήμα, μορφή κεφάλαιο, μορφή μισθωτή εργασία, μορφή κράτος (με όλες τις επιμέρους εκφάνσεις της: αστυνομία, σχολείο, φυλακή), μορφή κοινωνικό φύλο κλπ. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι για να την ερμηνεύσει καταφεύγει στο θεωρητικό οπλοστάσιο μιας πιο επεξεργασμένης εκδοχής της κλασσικής διάκρισης βάσης-εποικοδομήματος: τη λειτουργιστικού τύπου διάκριση παραγωγής-αναπαραγωγής, όπου η πρώτη θεωρείται ως η βασική διαδικασία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ενώ η δεύτερη –εννοούμενη ως *θεσμοί* αναπαραγωγής– θεωρείται ως αναγκαία μεν αλλά δευτερεύουσα (ως «*παρεπόμενα, λειτουργικά έξοδα*» που πρέπει να διατηρούνται χαμηλά). Πιο σοβαρό είναι το γεγονός ότι ακόμα κι όταν η TC εστιάζεται στη συνολική διαδικασία με την οποία αναπαράγονται

οι ταξικές σχέσεις, αυτό γίνεται μόνο και μόνο για να αποσυνδέσει πλήρως τις *στιγμές* που τη συνθέτουν: αποκαλεί «*κρίση αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης*», η οποία σε έναν πρώτο χρόνο «*επικεντρώνεται στους εξειδικευμένους χώρους της αναπαραγωγής*», την αποσύνδεση της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης από την αξιοποίηση του κεφαλαίου και την αποσύνδεση της κατανάλωσης από το μισθό –αποσύνδεση που φαίνεται να προκύπτει από την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους. Από αυτήν τη βασική θέση οδηγείται και στον περαιτέρω ορισμό της κρίσης ως «*αθέμιτο των μισθολογικών διεκδικήσεων*», «*αθέτηση συμβολαίου*» ή «*έλλειψη μέλλοντος*» για την εκμεταλλεζόμενη εργατική δύναμη. Θεωρεί λοιπόν ότι το κυρίαρχο χαρακτηριστικό των «*ταραχών*» είναι η «*αίσθηση 'αθέτησης συμβολαίου'*» από την πλευρά του κεφαλαίου». «*Μέσα σ' ένα τέτοιο τοπίο, το οποίο παράγει η ίδια η λειτουργία του καπιταλισμού*», συγκροτείται από αυτήν την κρίση αναπαραγωγής «*η νεολαία ως υποκείμενο κοινωνικής αμφισβήτησης*», αφού είναι αυτή, ως «*νεοεισερχόμενη*» στην αγορά εργασίας, που πλήττεται κυρίως από τη διπλή αποσύνδεση που αναφέρει. Αυτή η «*νεολαία*» έχει ένα «*συγκεκριμένο τρόπο*» εισόδου στην αγορά εργασίας (εκπαίδευση, επισφάλεια), άρα ο φοιτητής, που προορίζεται να καταλάβει τις νέες υποτιμημένες θέσεις εργασίας, γίνεται εκ των πραγμάτων ο «*εκπρόσωπος*» του γενικού κινήματος της εξέγερσης. Ως εκ τούτου, η εξέγερση χαρακτηρίζεται ως μαθητική και φοιτητική, έστω και με μια ευρεία κοινωνική/πολιτική έννοια, θεωρείται ως μετεξέλιξη/γενίκευση του φοιτητικού κινήματος του 2006 και ρήξη με αυτό –πέραςμα που το συνοψίζει μια ενιαία, αδιαίρετη και καθολική «*σύμβαση εργασίας*».

Οι φοιτητές, όμως, έχουν ένα βασικό χαρακτηριστικό που τους διαχωρίζει από τους μισθωτούς, μας λέει η TC. Αντιλαμβάνονται το «*ταξικό ανήκειν*» –αυτό που προορίζονται να γίνουν αλλά ο αναδιάρθρωμένος καπιταλισμός και η κρίση του δεν τους επιτρέπει να γίνουν– ως κατάσταση και όχι ως δραστηριότητα εξωτερικού καταναγκασμού. Επειδή ορίζονται από τις «*ανεξέλεγκτες διακυμάνσεις της αναπαραγωγής*» και επειδή η κρίση «*επικεντρώνεται στους εξειδικευμένους χώρους της αναπαραγωγής*», αντιλαμβάνονται την αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης ως *ιδιαίτερη* κατάσταση, ως απλή κυριαρχία, άρα τους διαφεύγει η «*μήτρα της κοινωνικής διαίρεσης*»: η παραγωγή. Γι' αυτό η εξέγερση ήταν επίθεση στους θεσμούς αναπαραγωγής και κοινωνικού ελέγχου, στην «*κορυφή του παγόβουνου*» και μόνον. Παρέμεινε, μας λέει, μια επίθεση στην κυριαρχία από τη σκοπιά του «*απομονωμένου ατόμου*» και μια δημοκρατική κριτική της δημοκρατίας. Στο ίδιο επίπεδο της επίθεσης στην αναπαραγωγή παρέμειναν και οι νεαροί μισθωτοί προλετάριοι με τους οποίους συναντήθηκαν οι εξεγερμένοι φοιτητές, χωρίς όμως να μας διευκρινίζεται το γιατί βιώνουν και αυτοί την αναπαραγωγή «*ως διαχωρισμένη και τυχαία (συμπτωματική και μη αναγκαία) σε σχέση με την ίδια την παραγωγή*». Αφού γι' αυτούς τους τελευταίους, η παραγωγή του ταξικού ανήκειν –για να συνεχίσουμε να χρησιμοποιούμε την ορολογία της TC– συνδέεται ήδη με την παραγωγική μισθωτή (ή μη

παραγωγική μισθωτή) δραστηριότητά τους δεν μπορεί λογικά να εμφανίζεται, όπως στην περίπτωση των φοιτητών, ως παρόμοια ιδιαίτερη κατάσταση εξωτερικότητας και δυνητική εκμετάλλευση, άρα η στάση τους στην εξέγερση θα έπρεπε να διαφέρει, ειδικά μάλιστα των παραγωγικών εργατών που, όπως ισχυρίζεται η TC, «βρίσκονται σε μια μοναδική κατάσταση» για να «αποσυνθέσουν το ταξικό ανήκειν». Η μόνη ερμηνεία για το ότι προσέκρουσαν και αυτοί στο αόρατο φράγμα της παραγωγής, μας δίνεται μέσα από το θεωρητικό τέχνασμα της ενιαίας «σύμβασης εργασίας» και της παρόμοιας «έλλειψης μέλλοντος», ένα τέχνασμα μέσω του οποίου ισοπεδώνονται στο κείμενό της, όλες οι πραγματικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό του προλεταριάτου, εξεγερμένου ή μη.

Θα δείξουμε ότι αυτή η λανθασμένη ανάγνωση της εξέγερσης (ως φοιτητικής και μαθητικής που μόνο στην πορεία της αγγίζει και την υπόλοιπη τάξη και που, για αντικειμενικούς λόγους, παραμένει περιορισμένη σε μια επίθεση στην κορυφή του παγόβουνου) προκύπτει από ένα πλήθος λανθασμένων αναλύσεων και διαπιστώσεων που η ρίζα τους βρίσκεται στην ανεπαρκή μέθοδο ανάγνωσης της καπιταλιστικής σχέσης και των ιστορικών μετασχηματισμών της που χρησιμοποιεί η TC.

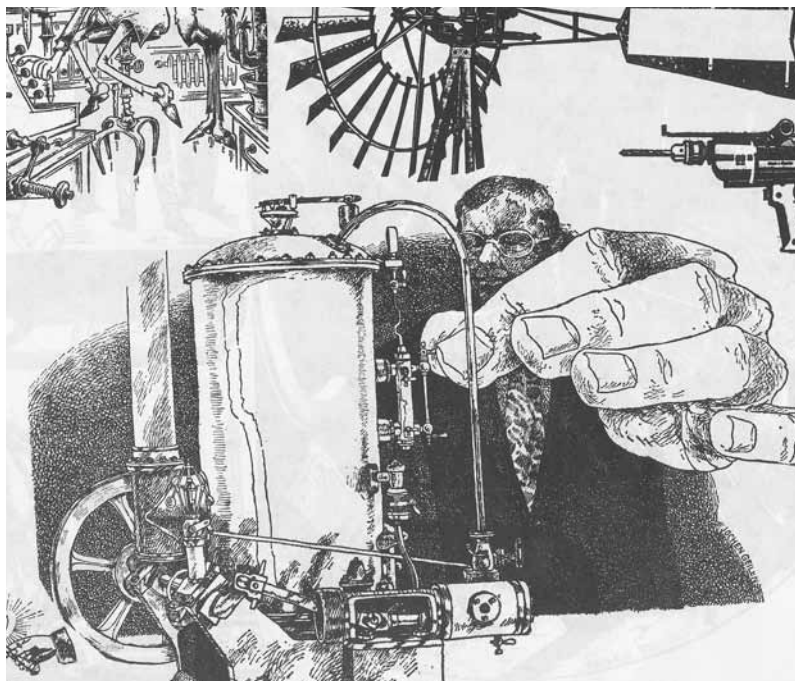
Μια αναγκαία επιστροφή στη διαρκή κρίση της εκπαίδευσης

Επειδή ένα μεγάλο μέρος του Αόρατου Φράγματος το διαπερνά η σύγχυση μεταξύ του φοιτητικού κινήματος του 2006-7 και της εξέγερσης, με αποτέλεσμα συχνά οι αναφορές στην εξέγερση του Δεκέμβρη να αφορούν στην πραγματικότητα το φοιτητικό κίνημα, θα ξεκινήσουμε από το λανθασμένο τρόπο με τον οποίο η TC διαβάζει το κείμενό μας *The Permanent Crisis in Education*.

Η πρώτη κριτική παρατήρηση της TC βασίζεται σε μια παρανόηση από πλευράς της. Χρόνια τώρα, αναλύουμε τους αγώνες στην εκπαίδευση θέλοντας να δείξουμε ακριβώς με ποιο τρόπο οι μεταρρυθμίσεις που αναγκάζεται το κεφάλαιο να επιβάλλει (και όχι πάντα με τη μεγαλύτερη επιτυχία) έρχονται ν' απαντήσουν στην κρίση αναπαραγωγής του. Δε λέμε, όπως λανθασμένα νομίζει η TC, ότι η κρίση στην εκπαίδευση οφείλεται στις μεταρρυθμίσεις.

Όπως γράφαμε στο κείμενο *The Permanent Crisis in Education*:

«Προορισμένη ν' αποτελεί τον κύριο τομέα που διαμορφώνει, κατηγοριοποιεί και κατανέμει το εμπόρευμα εργατική δύναμη μέσα σ' έναν όλο και διευρυνόμενο καπιταλιστικό καταμερισμό εργασίας, η εκπαίδευση από τη δεκαετία του '60 και μετά μαζικοποιείται και επεκτείνεται κι αυτή. Αρχίζει έτσι να γεννά απαιτήσεις, προσδοκίες κοινωνικής ανόδου, «ευκαιρίες» κινητικότητας, ατομικές «επιτυχίες» και ταυτόχρονα να συσσωρεύει εντάσεις και αντιφάσεις, διαψεύσεις και ατομικές «αποτυχίες» (τις λένε και «σχολικές») [...] Αυτή καθ' αυτή η πορεία εκδημοκρατισμού του εκπαιδευτικού συστήματος, στην οποία οφείλεται η μαζική παραγωγή προσδοκιών (που στην Ελλάδα ειδικά βρήκε προσωρινά την πρακτική της ικανοποίηση στην αύξηση του μικροαστικού και δημοσιοϋπαλληλικού στρώματος τις δεκαετίες του '70 και '80), προκάλεσε αναπόφευκτα μια δομική κρίση στην ιεραρχική κατανομή του εργατικού δυναμικού και ταυτόχρονα συνεπέφερε κρίση πειθαρχίας και νοήματος στο δημόσιο σχολείο... Όπως κι αν την πεις, κρίση νομιμοποίησης του σχολείου, κρίση του επιλεκτικού-κατανεμητικού χαρακτήρα του, κρίση προσδοκιών, κρίση αντιστοιχίας προσόντων-καριέρας, εκείνο που ισχύει είναι ότι η εκπαίδευση έχει μπει **αμετάκλητα** σ' αυτήν την τροχιά κρίσης... Οι ρεφορμιστικοί ταξικοί αγώνες ήταν πάλι στην ημερήσια διάταξη μετά την πτώση της δικτατορίας (το 1974) και η εκπαίδευση –ιδιαίτερα η πανεπιστημιακή– έγινε ο κύριος «μηχανισμός» κοινωνικής αναρρίχησης απ' τη δεκαετία του '70 στην Ελλάδα, όπως συνέβη στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες δύο δεκαετίες νωρίτερα [...] Η ενσωμάτωση των «λαϊκών» απαιτήσεων βοήθησε στη νομιμοποίηση των εκμεταλλευτικών καπιταλιστικών σχέσεων που είναι η μία από τις δύο βασικές λειτουργίες του μοντέρνου δημοκρατικού καπιταλιστικού κράτους –η άλλη του λειτουργία είναι να φροντίζει για την ομαλή πορεία της καπιταλιστικής συσσώρευσης, μέσω της διευρυμένης αναπαραγωγής και της



εργατικής δύναμης και του κεφαλαίου. Όμως οι ταξικοί αγώνες τη δεκαετία του '70 είχαν ως συνέπεια ότι στην αρχή της δεκαετίας του '80 το κράτος άρχισε να έχει μεγάλες δυσκολίες στο να ασκήσει αυτές τις δύο συμπληρωματικές αλλά αντιφατικές λειτουργίες ικανοποιητικά. Οι «κοινωνικές προσδοκίες» δε μειώθηκαν ούτε μετά την εισαγωγή των νεοφιλελεύθερων μέτρων μέσα στη δεκαετία του '90 που στόχευαν στην υπέρβαση αυτής της αντίφασης βαθαίνοντας τις διαιρέσεις μέσα στην εργατική τάξη. Αυτό αποδεικνύεται από τη σταθερή επανεμφάνιση αγώνων στον τομέα της εκπαίδευσης [...]

Το κίνημα των φοιτητικών καταλήψεων ξέσπασε το Μάη του 2006... Μπορούμε να κατανοήσουμε αυτό το κίνημα μόνο αν το δούμε ως έκφραση της συσσωρευμένης δυσανεξίας που μια ολόκληρη γενιά νεαρών εργατών βιώνει από τις προηγούμενες μεταρρυθμίσεις... Αυτές οι μεταρρυθμίσεις ήταν αποφασιστικής σημασίας στην επιβολή εντατικοποιημένων ρυθμών εργασίας στο σχολείο και στη σφαίρα της καθεαυτό μισθωτής εργασίας... Αυτή η εξέγερση ενάντια στη φοιτητική εργασία ενισχύθηκε από ένα μεγάλο αριθμό φοιτητών που ήδη βιώνουν άμεσα την εκμετάλλευση και την αλλοτρίωση ως καθεαυτό μισθωτοί».

Τα παραπάνω αποσπάσματα δείχνουν, νομίζουμε, ότι ουδέποτε ισχυριστήκαμε ότι η αστάθεια του εκπαιδευτικού συστήματος οφείλεται στις αλληπάλληλες μεταρρυθμίσεις αλλά στη διαλεκτική σχέση μεταρρυθμίσεων-πάλης ενάντια σε αυτές και πιο συγκεκριμένα στην τριαντάχρονη συγκρουσιακή ιστορία της δημοκρατικής-καπιταλιστικής εκπαίδευσης που με τη σειρά της είναι κομμάτι της ευρύτερης ταξικής πάλης.

Ωστόσο, απ' την ανάγνωση αυτών των αποσπασμάτων η TC θέλει να συμπεράνει μόνο ότι οι «λαϊκές απαιτήσεις» οδηγούν στη σύναψη ενός «κοινωνικού συμβολαίου», το οποίο διαρρηγγύεται και αθετείται από την πλευρά του κράτους όταν αυτό επιβάλλει τις μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση. Το «κοινωνικό συμβόλαιο» και η αθέτησή του απ' το κράτος είναι απαραίτητα στην TC ως έννοιες για να μπορέσει να τα παρουσιάσει ως την κινητήριο δύναμη του φοιτητικού κινήματος και της εξέγερσης ως προέκτασή του, τοποθετώντας τους φοιτητές ως κύριο εκπρόσωπό της. Έτσι, τόσο οι φοιτητές –που για την TC δεν εργάζονται και άρα βρίσκονται εξ ορισμού στον τομέα αναπαραγωγής, στα «παρεπόμενα λειτουργικά έξοδα» (!), όπως λέει– όσο και τα υπόλοιπα κομμάτια της εξέγερσης μέσα σ' αυτήν αντιδρούν στην ανυπαρξία «μέλλοντος» και όχι στην άμεση, τωρινή εκμετάλλυσή τους. Γι' αυτό –μας επαναλαμβάνει διαρκώς– προσκρούουν στο «αόρατο φράγμα» της παραγωγής και παραμένουν σ' ένα «δημοκρατικό» επίπεδο κριτικής της δημοκρατίας.

Αντίθετα, όμως, εμείς δείξαμε πώς η κινητήρια δύναμη της ιστορίας, η ταξική πάλη έξω από την εκπαίδευση και μέσα σ' αυτήν ανάγκαζε το καπιταλιστικό κράτος να συνάπτει «συμβόλαια» για να νομιμοποιήσει τις εκμεταλλευτικές σχέσεις και έτσι να προκαλεί την κρίση τους, αφού, λόγω της έκρηξης των κοινωνικών προσδοκιών, αδυνατεί να συμβιβάσει τη νομιμοποιητική με την καταναλωτική και αναπαραγωγική λειτουργία της εκπαίδευσης. (Αυτό δε σημαίνει ότι η κρίση αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης προέρχεται μόνο απ' αυτό το πεδίο σύγκρουσης). Μ' άλλα λόγια, δείχναμε πώς, έξω από την εκπαίδευση και μέσα σ' αυτήν, οι ταξικοί αγώνες έκαναν το ίδιο το διευρυνόμενο «συμβόλαιο» να αποτελεί την κρίση, την κρίση των ταξικών σχέσεων. Δεν πρόκειται εδώ για κάποιο βυζαντινισμό. Η διαφορά της ανάλυσης σημαίνει ότι ούτε οι φοιτητές το 2006-7 ούτε πολύ περισσότερο οι εξεγερμένοι του Δεκέμβρη ξεσηκώθηκαν ενάντια σε κάποιο «ληηλατημένο μέλλον», διαμαρτυρούμενοι για την αθέτηση της «συμφωνίας» –αντίθετα, συνεχίζοντας ν' απαιτούν, με τον τρόπο τους, ακόμα περισσότερα, εξεγέρθηκαν ενάντια στο ίδιο τους το παρόν, ενάντια στην τωρινή τους εκμετάλλευση.

Αυτό μας φέρνει στο δεύτερο σημείο της κριτικής της TC, σε σχέση με την εκπαίδευση πάντα. Λέει ότι λανθασμένα αναφερόμαστε «στο Πανεπιστήμιο ως 'κομμάτι του κεφαλαίου' θεωρώντας ότι οι σχολές αποτελούν χώρους εργασίας – και εκμετάλλευσης» και ότι, εξίσου λανθασμένα, αντιλαμβανόμαστε «το κλείσιμο των σχολών ως παρεμπόδιση της συνολικής αναπαραγωγής, ή ακόμα και της ίδιας της παραγωγής» και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι πάλι λανθασμένα θεωρούμε το φοιτητή «παραγωγό ενός ιδιαίτερου εμπορεύματος: της εργατικής δύναμής του». Μας διαβεβαιώνει δε ότι «ο φοιτητής που σπουδάζει ... δεν παράγει κανένα εμπόρευμα που να περιέχει υπεραξία» και ότι το εμπόρευμα εργατική δύναμη που παράγει «παραμένει προσδεμένο στο πρόσωπό του, [είναι] καθαρή υποκειμενικότητα [που] δεν εισέρχεται σε καμία παραγωγική σχέση με το κεφάλαιο». Ούτε εδώ έχει κατανοήσει σωστά τη θέση μας, κι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι δεν έχει κατανοήσει σωστά το σύγχρονο πανεπιστήμιο. Ας προσπαθήσουμε να ξεμπλέξουμε το κουβάρι που έφτιαξε η TC.

Αν και το πανεπιστήμιο **δεν** είναι καπιταλιστική επιχείρηση per se, στα πλαίσια της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης έχουν αναπτυχθεί στο εσωτερικό του επιχειρηματικές δραστηριότητες με σκοπό την άμεση άντληση υπεραξίας. Έτσι, ολόκληροι τομείς ή εργαστήρια τεχνολογικών κυρίως σχολών έχουν μετατραπεί σε θύλακες επιχειρηματικότητας ενώ δίνεται ακόμα και η δυνατότητα δημιουργίας «θυγατρικών επιχειρήσεων», των λεγόμενων τεχνοβλαστών (spin-off) σε συνεργασία με επιχειρήσεις του δημόσιου ή του ιδιωτικού τομέα. Η χρηματοδότηση των επιχειρηματικών αυτών δραστηριοτήτων γίνεται κυρίως από το κράτος μέσα από δημόσιους διαγωνισμούς στους οποίους συνήθως συμμετέχουν

και επιχειρήσεις. Σε κάποιες περιπτώσεις η χρηματοδότηση μπορεί να προέρχεται εξ ολοκλήρου από ιδιωτικά κεφάλαια. Όπως και να έχει, το πανεπιστήμιο έχει αναλάβει το ρόλο ενός χαμηλού κόστους τμήματος Research & Development που μπορούν να χρησιμοποιούν οι επιχειρήσεις, με στόχο την αύξηση της παραγωγικότητας του κεφαλαίου. Σε αυτούς τους θύλακες επιχειρηματικότητας εργάζονται πολλοί προπτυχιακοί και μεταπτυχιακοί φοιτητές έμμισθα ή ακόμη και άμισθα στα πλαίσια διπλωματικών εργασιών που απαιτούνται για την ολοκλήρωση των σπουδών. Οι εργασιακές σχέσεις των φοιτητών που εργάζονται έμμισθα σε επιχειρηματικές δραστηριότητες τέτοιου είδους είναι συνήθως επισφαλείς.

Παρά το γεγονός ότι ο φοιτητής και η φοιτήτρια μπορεί να είναι και παραγωγικοί εργάτες, με την αυστηρή έννοια του όρου, εντασσόμενοι δηλαδή σε μια διαδικασία άμεσης άντλησης υπεραξίας, ο κύριος ρόλος του πανεπιστημίου ως μορφής της καπιταλιστικής σχέσης είναι να εξειδικεύει, να αξιολογεί, να πειθαρχεί και να κατανέμει την εργατική δύναμη. Σε αυτό το σημείο θα εξετάσουμε μια ιδεολογική μετάφραση στην οποία καταφεύγει η TC για να στήσει την επιχειρηματολογία της. Η διατύπωση ότι «οι φοιτητές αναπαράγουν την εργατική τους δύναμη» μεταφράζεται στο «οι φοιτητές παράγουν κάποιο εμπόρευμα που περιέχει υπεραξία» και σε αυτή την τελευταία διατύπωση εντοπίζουν το «λάθος» της αρχικής διατύπωσης. Καταρχήν θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης μέσω των σπουδών δεν είναι παραγωγή κάποιου εμπορεύματος που περιέχει αξία ή υπεραξία αλλά η παραγωγή των μορφών εκείνων της ανθρώπινης δραστηριότητας που είναι ικανές να εισέλθουν στην άμεση διαδικασία παραγωγής ώστε να παραχθεί υπεραξία. Η αφηρημένη εργασία (που είναι η ουσία της αξίας) μπορεί να μην προκύπτει άμεσα από τη συγκεκριμένη εργασία αλλά είναι συνδεδεμένη μ' αυτήν αφού είναι η ιστορικά ιδιαίτερη ιδιότητα κάθε εργασίας στον καπιταλισμό. Οι αξίες χρήσης που παράγει η συγκεκριμένη εργασία των μαθητών και των φοιτητών είναι προορισμένες να ανταλλαχθούν στην αγορά εργασίας, γι' αυτό και η εργασία τους υπόκειται ήδη στη μέτρηση και την ομογενοποίηση. Οι εργάτες και οι εργάτριες πρέπει να μάθουν να εκτελούν τις απλούστερες αριθμητικές πράξεις, να γνωρίζουν ανάγνωση και γραφή και ακόμα περισσότερο να εξειδικεύονται. Το κεφάλαιο διψάει για ζωντανή σύνθετη εργασία, αλλά αυτή η ζωντανή σύνθετη εργασία δεν τοποθετείται στην διαδικασία αξιοποίησης αυτοματικά. Τη διαμόρφωση των ειδικών δεξιοτήτων που απαιτούνται για την τοποθέτηση της εργατικής δύναμης στην παραγωγική διαδικασία (και στις οποίες συμπεριλαμβάνονται η γλώσσα, το στυλ, οι αξίες και οι στάσεις ζωής που πρέπει να συνοδεύουν τη μισθωτή εργασία και το μελλοντικό επάγγελμα) την επωμίζει το ίδιο το εκπαιδευόμενο προλεταριάτο υπό την καθοδήγηση των εκπαιδευτών του. Γιατί, μπορεί το κράτος να παρέχει «δωρεάν» εκπαίδευση αλλά η απόκτησή της δεν είναι μια μηχανική διαδικασία, εξακολουθεί να αποτελεί έργο του ίδιου του προλεταριάτου. Αυτό το έργο, η ανάπτυξη των δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες για την (ανα)παραγωγική εργασία, είναι η σχολική ή φοιτητική εργασία, οι σπουδές. Όπως οι γυναίκες (ή η οικογένεια γενικότερα) (ανα)παράγουν την εργατική δύναμη, τη γεννάνε, την τρέφουν και την ανατρέφουν, της παρέχουν βασικές κοινωνικές δεξιότητες κλπ χωρίς να παράγουν κάποιο εμπόρευμα που περιέχει υπεραξία, έτσι και οι φοιτητές διαμορφώνουν (αυτο-αναπαράγουν) μέσω της σχολικής εργασίας την εργατική τους δύναμη και μάλιστα κάτω από την επιβολή ατομικοποιημένων μοντέλων μέτρησης της απόδοσης και της συμπεριφοράς.¹ Σε αυτήν τη μορφή καταναγκαστικής και διαχωρισμένης εργασίας εντοπίζουμε την αιτία της εξέγερσης των μαθητών και των φοιτητών. Σε αυτή τη μορφή εργασίας εντοπίζουμε την προλεταριακή συνθήκη των φοιτητών.²

Αντίθετα, ενώ η TC παραδέχεται ότι οι φοιτητές αποτελούν κομμάτι του προλεταριάτου, η αναφορά της στην εξέγερσή τους γίνεται μ' έναν τρόπο που υποβαθμίζει τη σημασία της αντίστασής τους σ' αυτήν την εργασία, αφού η μοναδική εξήγηση που καταφέρνει να δώσει για την εξέγερση αυτού του κομματιού είναι η μορφή της μελλοντικής τους «σύμβασης εργασίας». Για μας, οι προλετάριοι δεν εξεγείρονται

1 Με αυτό το σύστημα διδασκαλίας που είναι ταυτόχρονα διδασκαλία του συστήματος συνδέεται η φιλελεύθερη δεξιά ιδεολογία που αντιμετωπίζει τους φοιτητές ως μεμονωμένα άτομα και ως επιχειρηματίες του εαυτού τους. Ωστόσο, μέσα στη σπουδή της να συσχετίσει την υποτιθέμενη «αριστερή» άποψή μας με τη δεξιά απολογητική ιδεολογία της «επιχειρηματοποίησης του εαυτού», η TC φαίνεται να αγνοεί ότι το μοτίβο αυτό της δεξιάς αποτελεί τη βάση της αστικής ιδεολογίας, σύμφωνα με την οποία ο κάθε εργάτης «ισότιμα» και «ελεύθερα» «προσφέρει» στο κεφάλαιο την εργατική του δύναμη υπό τη μορφή των «προσόντων» του.

2 «Στο πλαίσιο αυτής της αυτο-κατανόησης είχαμε θέσει το αίτημα για 'φοιτητικό μισθό'. Δεν υπήρχε κάποια στρατηγική ενοποίησης της τάξης αλλά ο στόχος μας ήταν η άμεση ικανοποίηση των αναγκών μας. Ας μην ξεχνάμε ότι και στις δυο φάσεις του φοιτητικού κινήματος του 2006-7, η κατάληψη ως πρακτική κατ' αρχήν εξυπηρέτούσε τις εξεταστικές απεργίες και το μπλοκάρισμα των μαθημάτων/εργαστηρίων. Στο ίδιο μοτίβο άμεσης ικανοποίησης των αναγκών μας ήταν και οι δράσεις καταστροφής ακυρωτικών μηχανημάτων και μπλοκαρίσματος τρένων (ή οι σκέψεις να την πέσουμε σε κυκλικία). Το αίτημα είχε επίσης και μια άλλη διάσταση. Επιδιώκαμε να ανοίξει εντός του κινήματος μια συζήτηση σχετικά με το 'τι σημαίνει να είσαι φοιτητής;/ τί είναι η εκπαίδευση;' και επίσης θέλαμε να αναδείξουμε το γεγονός ότι το πρόβλημα δεν είναι η συγκεκριμένη μεταρρύθμιση αλλά γενικότερα η ζωή μας μέσα στον καπιταλισμό. Τώρα, αν το να έχεις αιτήματα αποτελεί δημοκρατική πρακτική, ας μας πούνε τα μέλη της TC για το τι πρακτικά κάνουν όταν συμμετέχουν σε ένα διεκδικητικό αγώνα που το προλεταριάτο δεν καταργεί τον εαυτό του. Τέλος, να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο αίτημα ακουγόταν εξωφρενικό στα αυτά του μεγαλύτερου μέρους της 'αριστεράς' του κινήματος για την οποία το φοιτητικό κίνημα είναι ο φτωχός συγγενής του εργατικού κινήματος».

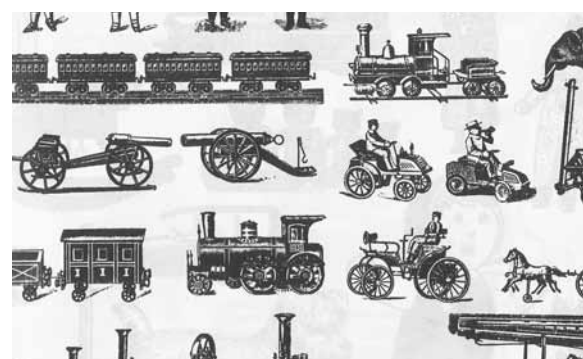
Από το αδημοσίευτο κείμενο: Απάντηση στις κριτικές παρατηρήσεις της TC σχετικά με το φοιτητικό κίνημα του 2006-7 στην Ελλάδα (από ένα πρώην μέλος της ομάδας Blaumachen).

πραγματοποιώντας μια προβολή του εαυτού τους στο μέλλον αλλά επειδή η παρούσα δραστηριότητά τους είναι τέτοια που τους κάνει να εξεγερθούν, αμφισβητώντας την. Είτε πρόκειται για άμεση άντληση υπεραξίας στο πανεπιστήμιο είτε όχι, η δραστηριότητα των φοιτητών (για να περιοριστούμε εδώ σε αυτούς) έχει αλλοτριωτικό χαρακτήρα: η ανάπτυξη των ανθρώπινων δεξιοτήτων γίνεται ανάπτυξη των παραγωγικών ικανοτήτων της εργατικής δύναμης (δηλαδή του μεταβλητού κεφαλαίου). Γι' αυτό και η εξέγερση ενάντια στη φοιτητική εργασία και τον «εξορθολογισμό» της καταναμητικής λειτουργίας της εκπαίδευσης γίνεται ένας τόσο σημαντικός παράγοντας της κρίσης αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης.

Hic Sparta? Ένας κόσμος γενικευμένης επισφάλειας και ειλωτισμού;

Για να ενισχύσει η TC την άποψή της ότι η εξέγερση υποδαυλίστηκε από την «αθέτηση συμβολαίου» εκ μέρους ενός κράτους που αρνείται να παίξει το ρόλο του μελλοντικού εργοδότη των φοιτητών, περνάει σε μια περιγραφή της ανάπτυξης του κεφαλαίου στην Ελλάδα, που παραπέμπει περισσότερο στην εικόνα μιας αποικιοκρατούμενης και μαφιόζικης μπανανίας παρά ενός ανερχόμενου καπιταλιστικού κράτους στα Βαλκάνια. Δε διστάζει, μάλιστα, να επαναλάβει πεπαλαιωμένες «αριστερές ιδέες» που παραπέμπουν στο επίμονο μοτίβο της ψωροκώσταινας με σχήματα όπως «χαοτική ανάπτυξη του καπιταλισμού», «μεγάλες καπιταλιστικές δυνάμεις», «ξένα κεφάλαια», «αναιμική ελληνική καπιταλιστική βιομηχανία», «ανεξαρτησία» εντός εισαγωγικών, που χρησιμοποιήθηκαν στο παρελθόν για να δικαιολογήσουν την επιβαλλόμενη εθνική «ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων». Στο μαφιόζικο, υπανάπτυκτο καπιταλισμό που υποτίθεται ότι υπάρχει στην Ελλάδα, αντιπαραθέτει έναν εξίσου ανύπαρκτο μαζικό εναλλακτισμό της «γενιάς των 600 ευρώ», συγχέοντας μια γκετοποιημένη, αν και ισχυρή, κοινωνικο-πολιτική κουλτούρα αντίστασης με μια «ελληνική κοινωνία» στην οποία «η εξέγερση ενάντια στον καπιταλισμό, ο οποίος ποτέ δεν της εξασφάλισε μια αξιοπρεπή διαβίωση, είναι εγγενής». Σε κάθε περίπτωση πάντως, δεν καταλαβαίνουμε πώς γίνεται «το κίνημα αυτό [να] αποτελεί την πρώτη προλεταριακή (αν και όχι καθολική) αντίδραση στην κρίση του αναδιάρθρωμένου κεφαλαίου» και μάλιστα «ένα θεωρητικό και χρονολογικό ορόσημο», όταν ο ελληνικός καπιταλισμός παρουσιάζεται «υpanάπτυκτος», άρα καθόλου αντιπροσωπευτικός της κίνησης του αναδιάρθρωμένου παγκόσμιου καπιταλισμού.

Τα απλουστευτικά σχήματα της TC, όμως, δεν σταματούν εκεί. Για αυτήν το κράτος είναι ο μελλοντικός εκμεταλλευτής των αποφοίτων καθώς «η δημόσια διοίκηση αποτελεί σχεδόν τη μόνη διέξοδο». Κάνοντας μια τέτοια λανθασμένη διαπίστωση, θα μπορούσε στη συνέχεια να παρουσιάσει την εξέγερση ως την αντίδραση της φοιτητικής νεολαίας και των επισφαλών στην «αθέτηση», από την πλευρά του κράτους, του «κοινωνικού συμβολαίου», «αθέτηση» που υποτίθεται ότι καταδικάζει τους νεαρούς προλετάρους «σε ένα κοινωνικό no man's land». Πρόσφατη στατιστική έρευνα, όμως, σε δείγμα πτυχιούχων ελληνικών πανεπιστημίων, αποδεικνύει ότι πέντε έως επτά χρόνια μετά την αποφοίτησή τους το ποσοστό που εργάζεται στο δημόσιο τομέα δεν ξεπερνά το 40% (με το 47% να εργάζεται στον ιδιωτικό και το 13% να «αυτοαπασχολείται»).³ Ταυτόχρονα, η έρευνα αυτή δείχνει ότι το μείζον πρόβλημα που έχουν να αντιμετωπίσουν οι νέοι πτυχιούχοι δεν είναι τόσο αυτό της ανεργίας, καθώς στη συντριπτική τους πλειοψηφία (91%) είναι «οικονομικά ενεργοί», όσο αυτό της σταθεροποίησης της απασχόλησής τους σε θέσεις εργασίας με συμβάσεις αορίστου χρόνου (αν εργάζονται υπό καθεστώς επισφαλούς εργασίας, όπως συμβαίνει με το 29% των εν λόγω αποφοίτων), με «ενδιαφέρον αντικείμενο»/«περιεχόμενο» εργασίας, «ικανοποιητικές απολαβές» και δυνατότητες «επαγγελματικής ανέλιξης» (αυτά προφανώς αφορούν όλους τους νέους εργαζόμενους, οι οποίοι μόνο σε ποσοστό 40% δηλώνουν ικανοποιημένοι από την εργασία τους). Πάντως, πρέπει να επισημάνουμε πως η αλλαγή εργοδοτών ή η διαδοχή συμβάσεων ορισμένου χρόνου/έργου δε συνοδεύονται κατ' ανάγκη από περιόδους ανεργίας: το 43% όσων εργάζονται με συμβάσεις έργου σε έναν εργοδότη είναι σταθερά απασχολούμενοι. Έτσι μία σειρά θέσεων εργασίας που εμφανίζονται ως προσωρινές, στην ουσία είναι σταθερές και μόνιμες, όπως άλλωστε είναι και η πλειοψηφία των θέσεων εργασίας μερικής απασχόλησης. Μπορεί αυτοί οι εργαζόμενοι να στερούνται ορισμένα από τα δικαιώματα όσων εργάζονται υπό τυπικά μόνιμο καθεστώς (όπως πληρωμένες διακοπές, μέρος των ενσήμων τους κλπ.), αλλά αυτό δε σημαίνει ότι ο εκάστοτε εργοδότης τους μπορεί να τους αντικαταστήσει εύκολα, ούτε, άλλωστε, το πράττει σε πρώτη ευκαιρία, ακόμα και σε περιόδους ύφεσης. Η ύφεση και η αναδιάρθρωση της αγοράς εργασίας με την οποία αυτή συνοδεύεται, δε συνεπάγεται κατ' ανάγκη τη



³ Μ. Καραμεσίνη, *Η απορρόφηση των πτυχιούχων πανεπιστημίου στην αγορά εργασίας*, 2008. Τα στατιστικά στοιχεία που ακολουθούν σε αυτήν την παράγραφο προέρχονται από αυτή την πηγή.

γενίκευση της επισφαλούς εργασίας. Στις περιπτώσεις που οι επιχειρήσεις προβούν σε μειώσεις του χρόνου εργασίας (με αντίστοιχη μείωση των μισθών), οι κρατικοί μηχανισμοί «κοινωνικής προστασίας» μπορεί να παρέμβουν και να συμπληρώσουν το μηνιαίο εισόδημα των σταθερά απασχολούμενων, ισοφαρίζοντας τις μισθολογικές απώλειες, όπως παραδείγματος χάρη συμβαίνει στη Γερμανία και τη Γαλλία σήμερα.

Η ύπαρξη ενός «κοινωνικο[ύ] no man's land» στο οποίο υποτίθεται ότι έχει καταδικαστεί η νεολαία, δεν επιβεβαιώνεται από τα εμπειρικά δεδομένα⁴ ούτε, έτσι απλά και σχηματικά, η «σύμβαση εργασίας» συνόψισε το «πέραςμα από το φοιτητικό κίνημα στο κίνημα των ταραχών, με τρόπο εντελώς άμεσο», και αποτέλεσε την αιτία που «οι φοιτητές και οι μαθητές συναντήθηκαν αμέσως με ένα μέρος του πληθυσμού των επισφαλών και των μεταναστών και είχαν τη συμπάθεια και την περιστασιακή συμμετοχή ενός μέρους του πληθυσμού». Αν ήταν όντως έτσι τα πράγματα, τότε γιατί στην εξέγερση δε συμμετείχαν κι άλλοι επισφαλείς, παρά μόνο ένα μικρό κομμάτι τους, μία μειοψηφία; Το παραπάνω ερώτημα γίνεται, νομίζουμε, ακόμα πιο εύγλωττο κι επίμονο, όταν η ΤC, προκειμένου να στηρίξει την επιχειρηματολογία της, ότι δηλαδή, οι εξεγερμένοι του Δεκέμβρη αντικειμενικά δεν μπορούσαν να πάνε πέρα από το πεδίο της αναπαραγωγής, επειδή το «ταξικό ανήκειν» εμφανίζεται στους νεαρούς προλετάριους ως καταναγκασμός, «ως κατάσταση, ως σημείο εκκίνησης, και όχι ως δραστηριότητα», ισχυρίζεται ότι στην Ελλάδα οι «παρυφές», η «γενιά των 600 ευρώ», «έφτασαν γρήγορα να αντιπροσωπεύουν το σύνολο της κοινωνικής λειτουργίας» και λίγο πιο κάτω ότι η κεντρική φιγούρα του κινήματος («φοιτητές, επισφαλείς –συχνά τα ίδια πρόσωπα–, μετανάστες εργάτες») εξέφραζε τη «γενική κατάσταση της εργατικής δύναμης».

Το γεγονός ότι η ΤC αδυνατεί να παράσχει μία, έστω και μερική, ερμηνεία της εξέγερσης οφείλεται, όπως θα δείξουμε και στη συνέχεια, στο ότι μέσα στο γενικευτικό σχήμα της δεν χωράνε ούτε οι διαφοροποιήσεις στην αγορά εργασίας, ούτε η έννοια της αλλοτρίωσης, ούτε η διαφορετικότητα των υποκειμένων της εξέγερσης. Σύμφωνα με την ΤC, ο μερικώς απασχολούμενος, είτε λόγω ύφεσης είτε

όχι, που εργάζεται με σύμβαση αορίστου χρόνου και αναγκάζεται να αναζητήσει μία δεύτερη δουλειά, συνήθως «μαύρη» και προσωρινή για να ενισχύσει το εισόδημά του· ο προσωρινός που όμως διαδοχικά ανανεώνει τις συμβάσεις του· ο μετανάστης που έχει βρει σταθερή δουλειά, αλλά που εξαρτά την απασχόλησή του από την ανανέωση της άδειας παραμονής και αντίστροφα· ο «παράνομος» μετανάστης δίχως άδεια παραμονής, ο οποίος εργάζεται περιστασιακά εδώ και εκεί, και παρόλα αυτά κατορθώνει να στέλνει πίσω χρήματα στην οικογένειά του· ο πτυχιούχος που δουλεύει «μαύρα» μέχρι να βρει την άκρη και να εργαστεί σε μία θέση που να αντιστοιχεί στα «προσόντα» του και να του δίνει τη δυνατότητα να κάνει καριέρα· ο απόφοιτος λυκείου που βρίσκεται παγιδευμένος σε επισφαλείς θέσεις εργασίας, όλοι χωράνε στο ίδιο, ομογενοποιητικό σακί, αυτό της επισφάλειας,

της «σύμβασης εργασίας», της «έλλειψης μέλλοντος»... Ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιοι οι προλετάριοι αντιλαμβάνονται την εκμετάλλευσή τους (κάποιοι μάλιστα δεν την αντιλαμβάνονται καν ως τέτοια) διαφεύγει την προσοχή της ΤC και την οδηγεί σε λάθος συμπεράσματα.

Αλλά ας επανέρθουμε στον πυρήνα του επιχειρήματός της, ότι δηλαδή η γενιά των 600 ευρώ αντιπροσωπεύει το σύνολο της κοινωνικής λειτουργίας. Η προαναφερθείσα έρευνα της Καραμεσίνη μας παρέχει αποδείξεις ότι το επιχείρημα αυτό είναι λάθος, αφού «[π]ροϊόντος του χρόνου, οι νέοι που εξέρχονται από το εκπαιδευτικό σύστημα τείνουν να εξομοιωθούν (...) με τον πληθυσμό του ίδιου εκπαιδευτικού επιπέδου μεγαλύτερης ηλικίας. Κατά συνέπεια, η αύξηση της χρονικής απόστασης από την αποφοίτηση αυξάνει την πιθανότητα εύρεσης σταθερής και ικανοποιητικής απασχόλησης».⁴ Επίσης: «η μεγάλη πλειονότητα των πτυχιούχων απασχολούνται στην αρχή και για ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο διάστημα στον δευτερεύοντα τομέα της αγοράς εργασίας, σε θέσεις που δεν αντιστοιχούν στις προσδοκίες τους, μέχρι να βρουν την ευκαιρία διείσδυσης στις εσωτερικές αγορές του πρωτεύοντα τομέα (Δημόσιο, οργανισμοί, τράπεζες κ.α.) ή δημιουργίας δικής τους επιχείρησης».⁵ Αν εξετάσουμε τα ποσοστά ανεργίας τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών ηλικίας 15-24 ετών θα δούμε ότι αυτά, αν και μειώνονται την περίοδο 1995-2006, παραμένουν πολύ πιο υψηλά (υπερδιπλάσια) από τα αντίστοιχα ποσοστά ανεργίας για το σύνολο των ηλικιών.⁶

4 Μ. Καραμεσίνη, ό.π., σελ. 72.

5 Ό.π., σελ. 348. Σύμφωνα με τη συγγραφέα «στον πρωτεύοντα τομέα ανήκουν οι επιχειρήσεις με σταθερές αγορές για τα προϊόντα τους, σύγχρονη τεχνολογία και εσωτερικές αγορές εργασίας» ενώ «στον δευτερεύοντα τομέα ανήκουν οι επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν μεγαλύτερη διακύμανση της ζήτησης στις αγορές των προϊόντων τους, έχουν λιγότερο σύγχρονη τεχνολογία και στηρίζουν την ανταγωνιστικότητά τους στο χαμηλό εργατικό κόστος» (σελ. 35).

6 Βλ. Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση – Ετήσια έκθεση 2009, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2009.

Δηλαδή, μπορεί η εξατομικευμένη πορεία των νεαρών προλετάρων προς τις θέσεις μόνιμης/σταθερής εργασίας (με όλα όσα αυτές συνεπάγονται στις δυνατότητες επαγγελματικής εξέλιξης, στη μισθοδοσία κλπ.), να χαρακτηρίζεται αρχικά από διαστήματα (μεγαλύτερης ή μικρότερης διάρκειας) ανεργίας, επισφαλούς εργασίας, μερικής απασχόλησης, μεταπτυχιακών σπουδών και σεμιναρίων κατάρτισης, άμισθης εργασίας στα πλαίσια απόκτησης «εμπειρίας/προϋπηρεσίας», αλλά όχι το σύνολο του εργασιακού τους βίου, τουλάχιστον για τη μεγάλη πλειοψηφία τους. Όπως γράφαμε στο προηγούμενο τεύχος, αυτές οι περίοδοι ελαστικότητας και επισφάλειας αποτελούν εκείνο το όπλο που θα επιτρέψει στο κεφάλαιο να «διαπαιδαγωγήσει» το νερότερο κομμάτι του πληθυσμού –του περισσότερο υποσχόμενου, από βιολογική άποψη, φορέα αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων ώστε αυτό να «μάθει» να περιορίζει τις ανάγκες του και να ζει πιο πειθαρχημένα πριν ενταχθεί με πιο μόνιμους όρους στην παραγωγή. Κατ' αυτόν τον τρόπο η αγορά εργασίας αποκτά έναν αυξανόμενο πειθαρχικό-καταναμητικό χαρακτήρα, μέσω της επιβολής συνθηκών επισφάλειας σε ένα μεγάλο μέρος των νέων εργαζομένων, αλλά και μέσω της εσωτερίκευσης στους υπόλοιπους εργαζόμενους του «μπαμπούλα» της ανασφάλειας που θα αναλάβει να «προσγειώσει» τις απαιτήσεις τους. Αλλά αυτή η επισφαλειοποίηση, όπως θα δείξουμε ευθύς αμέσως, δεν αποτελεί τη γενική συνθήκη, ούτε καν για τους νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας, πόσο μάλλον για όσους έχουν χρόνια προϋπηρεσίας.

Η έκταση της προσωρινής εργασίας στην Ελλάδα είναι 11.1% (9% στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, 12.4% στον ιδιωτικό),⁷ αισθητά μειωμένη σε σχέση με το τι γινόταν τη δεκαετία του '80, όταν μόνο το συνολικό ποσοστό των συμβάσεων ορισμένου χρόνου, που αφορούσαν κυρίως θέσεις εργασίας στο δημόσιο τομέα, ήταν ιδιαίτερα αυξημένο, υπερδιπλάσιο εκείνου της τότε Ευρωπαϊκής Κοινότητας και άγγιζε το 21.5% το 1985, για να μειωθεί σταδιακά τα επόμενα χρόνια.⁸ Την περίοδο 2004-2008, παρόλο που τα 2/3 των νέων συμβάσεων στο δημόσιο αφορούν θέσεις ορισμένου χρόνου, ο συνολικός αριθμός των προσωρινά απασχολούμενων, στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, μειώνεται κατά 5.9%, εν αντιθέσει με αυτόν των μόνιμων εργαζομένων ο οποίος αυξήθηκε κατά 6.6%, συντελώντας στην αύξηση της μισθωτής απασχόλησης κατά 5.2%. Την ίδια περίοδο η συνολική απασχόληση αυξάνεται κατά 4.2%, αύξηση που οφείλεται κατά 33% στις προσλήψεις μερικώς απασχολούμενων, οι οποίοι την περίοδο 2004-2008 έχουν αυξηθεί κατά 23.5% –πεντέμιση φορές πάνω από το ποσοστό αύξησης της συνολικής απασχόλησης και οκτώ από αυτό της πλήρους απασχόλησης (3%). Η αύξηση των μερικώς απασχολούμενων φαίνεται εντυπωσιακή, όμως το ποσοστό τους αντιστοιχεί στο μόλις 5.8% του συνολικού αριθμού των απασχολούμενων. Ακόμα κι αν εξετάσει κανείς το κομμάτι των ανέργων, θα δει ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου 2008-2009 το ποσοστό όσων εξ αυτών εισήλθαν στην παραγωγή σε θέσεις πλήρους απασχόλησης, μολονότι δεν φτάνει στα ύψη του εθνικού μέσου όρου (94.2%), εντούτοις είναι εξαιρετικά υψηλό αγγίζοντας το 83%.

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα δεν μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι «*το μέλλον έχει ήδη λεηλατηθεί*» ή «*μηδενισθεί*» (δική μας η έμφαση), ούτε βέβαια ότι «*αργά ή γρήγορα, ολόκληρο το προλεταριάτο προορίζεται να έχει μεταχείριση ειλώντων*», όπως θα ήθελε η εσχατολογική θεωρία της TC. Και λέμε ότι δεν μπορεί να το ισχυριστεί αυτό κανείς, έχοντας υπόψη όχι μόνο την Ελλάδα και τις τοπικές της ιδιαιτερότητες, αλλά λαμβάνοντας υπόψη και την παγκόσμια κλίμακα, η οποία άλλωστε αποτελεί το πεδίο αναφοράς της TC, το «*φόντο*» βάσει του οποίου ερμηνεύεται η εξέγερση του Δεκέμβρη. Η TC εντάσει την ελληνική εξέγερση, όπως και κάθε αγώνα που διεξήχθη από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και μετά, σε μία συγκεκριμένη περίοδο όπου «*ενάντια στον προηγούμενο κύκλο αγώνων, η αναδιάρθρωση έχει καταργήσει όλες τις ιδιαιτερότητες, τις εγγυήσεις, την “πρόνοια”, το “φορντιστικό συμβιβασμό”, τη διαίρεση του παγκόσμιου κύκλου σε εθνικές περιοχές συσσώρευσης, σε παγιωμένες σχέσεις μεταξύ κέντρου και περιφέρειας, σε εσωτερικές ζώνες συσσώρευσης (Ανατολή/Δύση)*». Τη δε περίοδο αυτή, κατά την TC, «*η απόσπαση σχετικής υπεραξίας απαιτεί τη συνεχή ανατροπή και κατάργηση όλων των περιορισμών στην άμεση διαδικασία παραγωγής, την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και τις σχέσεις των κεφαλαίων μεταξύ τους*».⁹ Αυτή η θεωρητική αφετηρία της TC, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, είναι λανθασμένη στο σύνολό της.

Σύμφωνα με έρευνες, την περίοδο 1991-2002 για την Ευρώπη και 1983-2002 για τις ΗΠΑ και τον Καναδά, η μακράς διάρκειας απασχόληση, η απασχόληση, δηλαδή, στον ίδιο εργοδότη για τουλάχιστον 10 χρόνια, έχει αυξηθεί και μάλιστα σε μεγαλύτερο ποσοστό από αυτό της συνολικής απασχόλησης,

⁷ Τα στατιστικά στοιχεία αυτής της παραγράφου προέρχονται από τις ετήσιες εκθέσεις του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ σχετικά με την ελληνική οικονομία και την απασχόληση για το 2008 και το 2009. Η έρευνα της Καραμεσίνη πάντως δείχνει ότι στα στατιστικά αυτά στοιχεία υποεκτιμάται η έκταση της επισφαλούς εργασίας στις νεαρότερες ηλικίες σε ποσοστό πάνω από 10%, ενώ αντίστοιχα υπερεκτιμάται η έκταση της αυτοαπασχόλησης, η οποία στην ουσία καλύπτει μία σειρά εξαρτημένων σχέσεων εργασίας.

⁸ Βλ. Γ. Κουζής, *Εργασιακές σχέσεις και ευρωπαϊκή ενοποίηση: ευελιξία και απορρύθμιση ή αναβάθμιση της εργασίας*; ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2001.

⁹ Από το κείμενο αυτοπαρουσίασης της TC, *Who are we? (Ποιοι Είμαστε)*, στο οποίο αναφερθήκαμε στην εισαγωγή.

που επίσης αυξάνεται κατά το ίδιο διάστημα. Αυτή η αύξηση, τόσο της συνολικής απασχόλησης όσο και της απασχόλησης μακράς διάρκειας, οφείλεται κυρίως στην είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας, γεγονός που φανερώνει μία δευτερεύουσα, αλλά εξίσου σημαντική λειτουργία του «κράτους πρόνοιας». Μέσω της απαραίτητης, για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, ανάπτυξης θεσμών όπως τα σχολεία, τα νοσοκομεία, τα γηροκομεία, οι παιδικοί σταθμοί, για να αναφέρουμε μερικούς μονάχα, «απελευθερώνεται» μεγάλο μέρος του γυναικείου πληθυσμού και του δίνεται η δυνατότητα να συμμετάσχει στην αγορά εργασίας, εφόσον βέβαια διαθέτει τα κατάλληλα εκπαιδευτικά εφόδια, και μάλιστα, πολύ συχνά, σε θέσεις εργασίας που δημιουργούνται σε αυτούς ακριβώς τους θεσμούς. Σε αυτό το σημείο, της διόγκωσης, δηλαδή, της πληθυσμιακής βάσης των μισθωτών, θα επανέλθουμε όταν θα εξετάσουμε τα χαρακτηριστικά της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης.

Αν επικεντρωθούμε στις νέες θέσεις εργασίας μακράς διάρκειας, θα δούμε ότι στις ΗΠΑ αυτές αφορούν κατά 73% περίπου θέσεις εργασίας πλήρους ωραρίου,¹⁰ ενώ αντίθετα στην Ευρώπη στις νέες θέσεις μακράς διάρκειας η μερική απασχόληση υπερτερεί με ποσοστό περίπου 62%.¹¹ Αντίστοιχα, παρόλες τις δραστικές μειώσεις εργατικού δυναμικού σε συγκεκριμένους τομείς της οικονομίας (αυτοί που κυρίως επλήγησαν από την αναδιάρθρωση της παραγωγής στις ευρωπαϊκές χώρες ήταν αγρότες, ψαράδες, μεταλλωρύχοι κι εργαζόμενοι σε εταιρείες κοινής ωφέλειας, ενώ στις ΗΠΑ ήταν βιομηχανικοί εργάτες, μεταλλωρύχοι και εργαζόμενοι στις τηλεπικοινωνίες), την περίοδο 1991-2002 όχι μόνο η συνολική απασχόληση (και μάλιστα η μακράς διάρκειας) έχει αυξηθεί, όπως ήδη είπαμε, αλλά και στους ίδιους τους τομείς που αναδιάρθρωθήκαν το σχετικό ποσοστό των εργαζόμενων με συμβάσεις μακράς διάρκειας έχει παντού αυξηθεί, με την εξαίρεση του τομέα των τηλεπικοινωνιών στις ΗΠΑ.¹²

Στον ευρωπαϊκό χώρο, κι ενώ στις αρχές της δεκαετίας του '90 υπήρξε μία σημαντική αύξηση των θέσεων επισφαλούς εργασίας, μεταξύ 1995 και 2000 είχε παρατηρηθεί μία σταθεροποίηση της αναλογίας μόνιμων/μη μόνιμων θέσεων εργασίας στο 4.5:1 (82% μόνιμες θέσεις εργασίας, 18% προσωρινές).¹³ Η επισφαλής εργασία, φυσικά, θα συνεχίσει να αποτελεί μέσο πειθάρχησης και επιδείνωσης των συνθηκών/όρων εργασίας (μέσο μείωσης/συγκράτησης των μισθών, έντασης των διαχωρισμών μεταξύ επισφαλών/μόνιμων στο εσωτερικό της ίδιας επιχείρησης, εσωτερίκευσης του αισθήματος ανασφάλειας σε μεγάλα κομμάτια των εργαζομένων, ακόμα κι όταν δε συντρέχει πραγματικός λόγος), ένα ταυτόχρονα επιθετικό και αμυντικό όπλο στα πλαίσια της ταξικής πάλης από την πλευρά του κεφαλαίου, το οποίο όμως δεν μπορεί να αποτελέσει τη γενική συνθήκη εργασίας. Και πώς θα μπορούσε, όταν σε διεθνές επίπεδο, και παρόλη τη νεοφιλελεύθερη προπαγάνδα, φαίνεται ότι η εισαγωγή νέων μορφών απασχόλησης, αν και ήρθε να απαντήσει στην πτώση της παραγωγικότητας κατά τη δεκαετία του '70 (στις ΗΠΑ ήδη από τα τέλη του '60) συνοδεύεται από ιδιαιτέρως χαμηλές αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας;¹⁴ Αυτός ο

10 Στις ΗΠΑ, ούτως ή άλλως τα ποσοστά μερικής απασχόλησης δεν έχουν διαφοροποιηθεί σημαντικά από τα μέσα της δεκαετίας του '50, οπότε κι άρχισαν να καταγράφονται τα σχετικά στατιστικά στοιχεία. Σύμφωνα με το Γραφείο Εργατικών Στατιστικών (Bureau of Labor Statistics), το 1960 το ποσοστό ήταν 14.7%, το 1970 ήταν 15.8%, αυξάνεται στο 17.5% το 1980, μειώνεται προσωρινά στο 16.1% το 2000 για να αυξηθεί ξανά στο 17.3% το 2008.

11 Στις μέρες μας, είναι εξαιρετικά διαδομένη η άποψη ότι η μερική απασχόληση, ως σύνολο, ταυτίζεται, όπως άλλωστε και η προσωρινή εργασία, με την «επισφάλεια». Αυτό εμφανίζεται ως μία αυταπόδεικτη πραγματικότητα που δεν χρήζει, υποτίθεται, περαιτέρω ανάλυσης. Μάλιστα αρκετοί ερευνητές φθάνουν στο σημείο να προσθέτουν τον αριθμό όσων εργάζονται υπό καθεστώς μερικής απασχόλησης με αυτόν που εργάζονται «προσωρινά» ώστε να βρουν την έκταση της «επισφάλειας». Όμως όπως ήδη είπαμε, η επισφάλεια είναι σε μεγάλο βαθμό μία υποκειμενική κατάσταση, αφού κι ένας εργαζόμενος με σύμβαση αορίστου χρόνου μπορεί να αισθάνεται «επισφαλής», ειδικά σε συνθήκες κρίσης κι όταν οι «δουλείς δεν πάνε καλά» για τα αφεντικά. Ακόμη όμως και στην περίπτωση των συμβάσεων μερικής απασχόλησης, φαίνεται ότι αυτές σε μεγάλο βαθμό αφορούν θέσεις εργασίας σε σταθερή βάση, τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική. Βλ. K. Doogan, *New capitalism? - The transformation of work*, 2009. Τί γίνεται όμως με αυτούς που δουλεύουν σε δύο ή τρεις δουλειές; Αυτοί, σίγουρα εντάσσονται στους επισφαλείς εργαζόμενους, καθώς συνήθως η δεύτερη δουλειά τους είναι «μύρη» κι ίσως και προσωρινή (αν όχι κατ' ανάγκη μερικής απασχόλησης). Στις ΗΠΑ, όμως, την περίοδο 1994-2008 ο αριθμός όσων (προσωρινών και part-timers) εργάζονται σε δύο ή τρεις δουλειές έχει αυξηθεί μόνο κατά 400.000, με αποτέλεσμα το ποσοστό τους να μειωθεί από 5.9% σε 5.2% (Γραφείο Εργατικών Στατιστικών).

12 Βλ. K. Doogan, *ο.π.*

13 Βλ. R.-P. Bodin, *Wide-ranging Forms of Work and Employment in Europe*, ILO report, 2001. Φυσικά αυτά τα ποσοστά μπορεί να διαφέρουν σημαντικά από κράτος σε κράτος, αντικατοπτρίζοντας τις διαφορετικές εθνικές στρατηγικές στην απασχόληση και την κεφαλαιακή συσσώρευση εν γένει.

14 Βλ. D.W. Jorgenson, M.S. Ho, K.J. Stiroh, *A Retrospective Look at the U.S. Productivity Growth Resurgence*, στο *Journal of Economic Perspectives* Vol. 22, no. 1, 2008. Σύμφωνα με τη μελέτη του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας (ILO), *Is a stable workforce good for productivity?* (International Labour Review Vol. 144, No. 3, 2005) που πραγματοποιήσαν οι P. Auer, J. Berg και I. Coulibaly, η βραχείας διάρκειας εργασία σε μία επιχείρηση συνδέεται με δυσμενείς επιπτώσεις στην παραγωγικότητα. Συγκεκριμένα, η παραγωγικότητα αυξάνεται παράλληλα με τη διάρκεια εργασίας, τουλάχιστον μέχρι τα 13.6 χρόνια απασχόλησης στην ίδια επιχείρηση. Στους κλάδους παραγωγής διαρκών αγαθών, η μέση παραγωγικότητα των εργαζομένων κατά το πρώτο εξάμηνο απασχόλησής τους ανέρχεται μόλις στο 24% της παραγωγικότητας των εργαζομένων που δουλεύουν στην επιχείρηση πάνω από 2 χρόνια ενώ η παραγωγικότητα των εργαζομένων που απασχολούνται 7-24 μήνες ανέρχεται στο 65% αντίστοιχα. Τα πράγματα γίνονται ακόμα χειρότερα στους κλάδους παραγωγής αγαθών άμεσης ανάληψης όπου τα ποσοστά είναι 5% και 54% αντίστοιχα. Αποκαλυπτικό είναι επίσης το γεγονός ότι στη δεκαετία 1992-2002 η μέση διάρκεια εργασίας στις χώρες του ΟΟΣΑ ήταν 10.5 χρόνια με τάσεις μικρής αύξησης (στην Ελλάδα η μέση διάρκεια απασχόλησης ανερχόταν το ίδιο διάστημα σε 13 περίπου χρόνια). Καθώς η παραγωγικότητα αρχίζει να μειώνεται όταν η μέση διάρκεια απασχόλησης περάσει τα 13.6 χρόνια για να καταβαρυνθεί μετά τα 25 χρόνια, το ζήτημα για το κεφάλαιο είναι να προσαρμόσει τη δομή της αγοράς εργασίας βάσει της κατάλληλης αναλογίας βραχείας και μα-

«δυσίμορμος» της αγοράς εργασίας δε θα πρέπει να ξενίζει. Αν μη τι άλλο, ολόκληρη η σύγχρονη ιστορία της καπιταλιστικής συσσώρευσης είναι συνυφασμένη με τη «συνύπαρξη» διαδικασιών απόσπασης άμεσης και σχετικής υπεραξίας, με το συνδυασμό μόνιμης και προσωρινής εργασίας, όπως άλλωστε και με θύλακες δουλειάς, ακόμη και στο εσωτερικό της ίδιας χώρας. Η Κίνα είναι ένα χαρακτηριστικό και, λόγω της σημασίας της στην παγκόσμια παραγωγή, διόλου αμελητέο παράδειγμα.

Τέλος, εστιάζοντας στην ηλικία των κατόχων θέσεων εργασίας μακράς διάρκειας θα δούμε ότι την περίοδο 1983-2002 στις ΗΠΑ υπάρχει μία πολύ μεγάλη αύξηση της αντιπροσώπευσης των ηλικιών 35-54, τόσο στους άνδρες όσο κυρίως στις γυναίκες, ενώ, αντίθετα, οι θέσεις εργασίας μακράς διάρκειας που αντιστοιχούν στις ηλικίες 25-34 μειώνονται σημαντικά.¹⁵ Το τελευταίο στοιχείο είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικό κι ενισχύει τη θέση μας περί πειθαρχικού-καταναμητικού χαρακτήρα της αγοράς εργασίας, ειδικά ως προς τους νεοεισερχόμενους σε αυτήν. Για να φέρουμε ένα αντίστοιχο ευρωπαϊκό παράδειγμα, στη Γαλλία, όπως δείξαμε με αφορμή την περίπτωση των αγώνων ενάντια στη σύμβαση πρώτης πρόσληψης (CPE), στα μέσα της δεκαετίας του '90, το ποσοστό των νέων κάτω των 26 ετών που εργάζονταν υπό το καθεστώς της προσωρινότητας κυμαινόταν από 35% μέχρι 40%. Όπως δείχνουν τα στατιστικά στοιχεία, το ποσοστό σταθερής απασχόλησης την περίοδο 1985-2001 αυξάνεται όσο αυξάνουν τα χρόνια της προϋπηρεσίας (η σταθερή απασχόληση αφορά κυρίως όσους έχουν πάνω από πέντε χρόνια στην αγορά εργασίας).¹⁶

Η ταύτιση, από τη μία πλευρά, της κεϋνσιανής ρύθμισης και της φορντιστικής οργάνωσης της παραγωγής, με τη σταθερή, εξασφαλισμένη εργασία και την ανάπτυξη του κρατικού παρεμβατισμού, και η ταύτιση της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης και της επέκτασης του «διάχυτου εργοστασίου», από την άλλη, με τη δίχως όρια κινητικότητα του βιομηχανικού κεφαλαίου ανά την υφήλιο, την άκρατη επέκταση των επισφαλών σχέσεων εργασίας και τη διάλυση του παρεμβατικού χαρακτήρα του έθνους-κράτους είναι τουλάχιστον απλουστευτική, αν όχι λανθασμένη και βασίζεται στην αναγωγή διάφορων τάσεων της καπιταλιστικής σχέσης σε γενική κατάσταση. Πηγή αυτής της λανθασμένης αντίληψης αποτελεί η λεγόμενη Σχολή της Ρύθμισης, η οποία εστιάζοντας την προσοχή της στους οικονομικούς και κρατικούς θεσμούς που επόπτευαν και οργάνωναν (υποτίθεται αντικειμενικά) τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, παρουσίασε τις προσπάθειες καπιταλιστικής ανάπτυξης από τη δεκαετία του '20 έως τα τέλη του 1960 ως μία ομοιόμορφη διαδικασία με ομογενοποιημένα χαρακτηριστικά, αγνοώντας τις διάφορες μορφές με τις οποίες εκδηλώθηκε ο αγώνας των υποκειμενικοτήτων που εμπλέκονταν σε αυτές ακριβώς τις κοινωνικές σχέσεις. Σύμφωνα με τη Σχολή αυτή, η διαδικασία καπιταλιστικής ανάπτυξης υπό το φορντικό μοντέλο διακόπηκε εξαιτίας της κρίσης των αρχών της δεκαετίας του '70, για να ξαναξεκινήσει στη συνέχεια ως «μετα-φορντισμός» στη Δύση και «τογιοτισμός» στην Ιαπωνία.¹⁷

Η γιγάντωση, όμως, του «κράτους πρόνοιας» στη Δύση, δηλ. των κοινωνικών δαπανών και εξόδων με τα οποία αυτό είναι συνυφασμένο (υγεία, εκπαίδευση, επιδόματα, συντάξεις κλπ.) δεν αποτελούσε μία *a priori* συνθήκη που υπαγορευόταν από τη κεϋνσιανή θεωρία, αλλά, αντίθετα, ήταν η απάντηση του κράτους στους ταξικούς αγώνες. Στις ΗΠΑ, παραδείγματος χάρη, τη χώρα όπου πρωτοεμφανίστηκε η επιστημονική οργάνωση της εργασίας, η μερική/προσωρινή απασχόληση που κάλυπτε τις εποχιακές ανάγκες της αυτοκινητοβιομηχανίας, οι επιθέσεις σε απεργούς ή συνδικαλισμένους εργάτες, η σιδηρά πειθαρχία στους χώρους εργασίας και η απουσία επιδομάτων ή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένες μέχρι και τη δεκαετία του '40, όταν οι δυναμικοί αγώνες των εργαζομένων ανάγκασαν τα αφεντικά τους να προβούν σε σημαντικές παραχωρήσεις. Στην Αγγλία, οι πρώτες απόπειρες περιορισμού των κοινωνικών δαπανών είχαν εμφανιστεί ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50. Στην ίδια χώρα πάλι,

κράς διάρκειας θέσεων εργασίας. Επιπλέον, σύμφωνα με τη μελέτη *Labor market institutions and industrial performance: an evolutionary study* (Journal of Evolutionary Economics Vol. 18, 2008) που πραγματοποιήσαν οι Y. Kiliçaslan και E. Taymaz βάσει στοιχείων από 44 χώρες (24 χαμηλού και 20 υψηλού ΑΕΠ), η εφαρμογή μέτρων **ρύθμισης** της αγοράς εργασίας είχε θετικές συνέπειες στην παραγωγικότητα. Η εξήγηση που δίνουν αυτοί οι ερευνητές βασίζεται στην παρατήρηση ότι η υπερβάλλουσα «ευελιξία» της εργασίας έχει ως αποτέλεσμα να γίνεται δυνατή η επιβίωση επιχειρήσεων χαμηλής παραγωγικότητας λόγω του χαμηλού κόστους εργασίας που συνεπάγεται η αυξημένη «ευελιξία», με αποτέλεσμα η συνολική παραγωγικότητα να μειώνεται. Στο ίδιο συμπέρασμα, μέσω μίας άλλης διαδρομής, συντείνει και η μελέτη του E. Toledo, *The Crisis of the Maquiladora Model in Mexico*, στο *Work and Occupations*, Vol. 34, 2007. Σύμφωνα με τη μελέτη αυτή, οι επισφαλείς σχέσεις εργασίας των εργαζόμενων στις μακιλαδόρας προκάλεσαν την αντίσταση των εργατών, η οποία παρότι δεν παίρνει τη μορφή απεργιών εκφράζεται εντούτοις είτε με τη μορφή ατομικών προσφυγών στα «δικαστήρια επίλυσης εργατικών διαφορών» είτε συχνότερα με τη μορφή της εθελοντικής αλλαγής εργασίας κυρίως στους νέους, άγαμους και πιο μορφωμένους εργαζόμενους λόγω πλήξης, κούρασης και κακών συνθηκών υγιεινής και ασφάλειας. Οι εργαζόμενοι στις μακιλαδόρας ακολουθούν μία «νομαδική» εργασιακή πορεία από επιχείρηση σε επιχείρηση και χαρακτηρίζονται από μηδενική ταύτιση με την επιχείρηση στην οποία δουλεύουν και την εργασία τους γενικότερα. Σύμφωνα με τον Toledo, έτσι ερμηνεύεται γιατί το «μοντέλο» των μακιλαδόρας έχει περιέλθει σε κρίση παραγωγικότητας. (Maquiladores: εργοστάσια στο Μεξικό, τα οποία εισάγουν υλικά και εξαρτήματα χωρίς τελωνειακούς δασμούς και φόρους, συναρμολογούν τα υλικά αυτά και στη συνέχεια το ολοκληρωμένο προϊόν εξάγεται συνήθως στις χώρες προέλευσης των αρχικών υλών. Πρωτοδημιουργήθηκαν το 1964 κατά μήκος των βόρειων συνόρων της χώρας και απασχολούν στη συντριπτική τους πλειοψηφία γυναίκες).

15 Βλ. K. Doogan, *ό.π.*

16 Βλ. Y. Fondeur και C. Minni, *L'emploi des jeunes au coeur des dynamiques du marche du travail*, Economie et Statistique No 378-379, 2004. Δες επίσης *Τα Παιδιά της Γαλαρίας* No 12-13, σελ. 48-55.

17. Βλ. F. Gambino, *A critique of the Fordism of the Regulation School*, Common Sense No 19, 1996.

γίνεται δύσκολο να μιλήσει κανείς για «φορντιστικό συμβιβασμό» τις δεκαετίες που ακολούθησαν το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, όταν μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '60, οπότε και εισήχθη νομοθετικά η αποζημίωση λόγω απολύσεως, δεν υπήρχαν καν οι τυπικές συμβάσεις εργασίας. Σε μαζικούς χώρους εργασίας, όπως τα λιμάνια και η αυτοκινητοβιομηχανία, οι εργάτες ήταν μεροκαματιάρηδες. Στη Φορντ μάλιστα γίνονταν αγώνες ενάντια σ' αυτό το εργασιακό καθεστώς και τις αθρόες απολύσεις ακόμα και τη δεκαετία του '70. Στη Γαλλία, για να αναφέρουμε άλλο ένα παράδειγμα, οι νομοθετικές προσπάθειες που θα ευνοούσαν την κινητικότητα των εργαζομένων, σε μία ως τότε αυξανόμενη άκαμπτη αγορά εργασίας, όπως και η διευθέτηση του χρόνου εργασίας (μείωση των ωρών εργασίας με ταυτόχρονη μείωση των αποδοχών) ξεκίνησαν στα μέσα της δεκαετίας του '60.¹⁸ Οι προσπάθειες αυτές συνάντησαν τη σφοδρή αντίσταση των εργαζομένων και των λοιπών προλετάρειων, όπως, αν μη τι άλλο, έδειξε και η εξέγερση του 1968 (η οποία βέβαια είχε ένα πολύ βαθύτερο και ουσιαστικότερο περιεχόμενο από την απλή εναντίωση στη «δουαδική» αγορά εργασίας).

Αυτοί οι αγώνες, όχι μόνο στην Ευρώπη αλλά και στην Αμερική, με όποιον τρόπο κι αν εκφράζονταν (απεργίες, σαμποτάζ, κοπάνες, αστεακές εξεγέρσεις, κινήματα για τα πολιτικά δικαιώματα κλπ.), εκδηλώνονταν με όλο και μεγαλύτερη συχνότητα, με όλο και μεγαλύτερη βιαιότητα ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '60 και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70 κι οδήγησαν στη μεγάλη αύξηση των κοινωνικών δαπανών σε μία σειρά αναπτυσσόμενων καπιταλιστικά χωρών (ΗΠΑ, Καναδάς, Γερμανία, Αγγλία, Αυστραλία, Σουηδία), σε μία προσπάθεια ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης και των αγώνων της. Πράγματι, αν εξετάσει κανείς το ποσό των παροχών που αντιστοιχεί σε κάθε εργαζόμενο, έχοντας αφαιρέσει από αυτό τους άμεσους φόρους/ασφαλιστικές εισφορές που ο τελευταίος καταβάλλει στο κράτος, θα διαπιστώσει ότι το «πλεόνασμα» ανά εργαζόμενο ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξάνεται σταδιακά από το 1968, μειώνεται παροδικά εξαιτίας της διεθνούς ύφεσης που παρουσιάστηκε ως αποτέλεσμα της «πετρελαϊκής κρίσης» τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '70 κι έπειτα αυξάνεται ξανά, αγγίζοντας το μέγιστό του το 1975. Η μεγάλη αυτή αύξηση οφειλόταν στις πολιτικές μείωσης του άμεσου μισθού μετά το '73, στην αύξηση της ανεργίας και στην πίεση των προλετάρειων για περισσότερες κρατικές δαπάνες (επιδόματα και άλλα). Τα αμέσως επόμενα χρόνια το «πλεόνασμα» αυτό, ως ποσοστό πάντα του ΑΕΠ, αρχίζει να μειώνεται, λόγω της σφοδρής επίθεσης σε τομείς του «κράτους πρόνοιας», μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του '70 οπότε και σταθεροποιείται κάπως, παρουσιάζοντας μικρές αυξομειώσεις και παραμένοντας, καθόλη μάλιστα τη δεκαετία του '80, σε επίπεδα υψηλότερα από τα αντίστοιχα των δεκαετιών του '50 και του '60. Τις δεκαετίες αυτές στις ΗΠΑ οι εργαζόμενοι, πληρώνοντας περισσότερα χρήματα από όσα λάμβαναν υπό τη μορφή κρατικών παροχών, στην ουσία όχι μόνο συντηρούσαν το εθνικό «κράτος πρόνοιας», αλλά εν μέρει χρηματοδοτούσαν την αμερικανική ανάπτυξη. Αλλά και στη Σουηδία, το κατά γενική παραδοχή πρότυπο ανάπτυξης του «κοινωνικού κράτους» ήταν κι αυτό στην ουσία «αυτο-χρηματοδοτούμενο», ως τα τέλη της δεκαετίας του '60.¹⁹ Από τα τέλη της δεκαετίας του '70 και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '90 οι δαπάνες του «κράτους πρόνοιας», ως ποσοστό του ΑΕΠ, αυξάνονται συνεχώς, ενώ έκτοτε αντιστοιχούν στα εκάστοτε επίπεδα ανεργίας και αναγκών αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, παραμένοντας περισσότερο ή λιγότερο σταθερές.²⁰

Τα παραπάνω στοιχεία δείχνουν ότι η αναδιάρθρωση, ως απάντηση του κεφαλαίου στην κρίση αναπαραγωγής του (ταυτόχρονη κρίση νομιμοποίησης των καπιταλιστικών σχέσεων και κρίση υπερσυσσώρευσης), που άρχισε να προωθείται από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και μετά, και η οποία έμεινε γνωστή ως «νεοφιλελευθερισμός», δεν είχε ως σκοπό τη διάλυση του κράτους και του «κοινωνικού συμβολαίου», όπως εσφαλμένα ισχυρίζεται το αντι-νεοφιλελεύθερο «κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης» και η TC. Πώς θα μπορούσε άλλωστε; Όπως αποδείχθηκε περίτρανα (και από τα μέτρα που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση της πρόσφατης ύφεσης, η κρατική χείρα βοήθειας, το ζεστό κι άφθονο κρατικό χρήμα (για να μη μιλήσουμε για τις άλλες εξίσου σημαντικές, επιμέρους εκφάνσεις του κράτους όπως το σχολείο, την αστυνομία, τη φυλακή) είναι πάντοτε απαραίτητο για την εύρυθμη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος και τη συνέχισή του. Μάλιστα, ακριβώς επειδή το μέγεθος των κρίσεων που ξέσπασαν τα τελευταία χρόνια ήταν πολύ πιο μεγάλο από ό,τι αυτών που εκδηλώθηκαν κατά τη διάρκεια της κεϋνσιανής ρύθμισης, η ποσότητα του κρατικού χρήματος που έρρευσε προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι επιπτώσεις τους και να ξανατεθεί η καπιταλιστική μηχανή σε λειτουργία ήταν εξίσου μεγαλύτερη. Η αναδιάρθρωση, όπως έχουμε ήδη δείξει, δεν είχε ως στόχο τη ριζική επιβολή

18 B. Astarian, *Les grèves en mai-juin 1968*, 2003.

19 Βλ. A. Shaikh, "Who Pays for the 'Welfare' in the Welfare State?", *Social Research*, Vol. 70, No 2, 2003. Βέβαια, μπορεί το «πλεόνασμα», που ο Shaikh ονομάζει «καθαρό κοινωνικό μισθό» (net social wage), τη δεκαετία του '90 να είναι σε υψηλότερα επίπεδα από τις δεκαετίες του '60 και του '50, όμως έχει δυσκολέψει ο τρόπος πρόσβασης σε αυτό, ενώ μέσω της καταβολής του επιχειρείται η περαιτέρω πειθάρχηση και ατομικοποίηση των αποδεκτών του.

20 Niklas Potrafke, *Did globalization restrict partisan politics? An empirical evaluation of social expenditures in a panel of OECD countries*, *Public Choice*, Vol. 140, No 1, 2009.

μίας νέας, γενικής σύμβασης εργασίας. Ούτε επέφερε τη συνολική αλλαγή του μοντέλου παραγωγής: η γιγάντωση του τομέα των υπηρεσιών στη Δύση δεν μπορεί να ιδωθεί ξέχωρα από την αύξηση του βαθμού αλληλεξάρτησης και αλληλοσυμπλήρωσής του με τον δευτερογενή τομέα, όπως και από το ότι ένα σημαντικό κομμάτι του τριτογενούς βιομηχανοποιείται. Έτσι, «η δυναμική και η “υγεία” των υπηρεσιών [θα] ορίζουν σε μεγάλο βαθμό την ανταγωνιστικότητα της βιομηχανίας και του συνόλου της οικονομίας», ενώ «το μέλλον μίας οικονομίας θα βασίζεται πιο πολύ στον αναγκαίο συνδυασμό των δύο μορφών εργασίας (της “βιομηχανικής” εργασίας και της “δημιουργικής” εργασίας)».²¹ Στη Γαλλία, παραδείγματος χάρη, ο αριθμός όσων εργάζονταν σε φορντικά μοντέλα παραγωγής αυξήθηκε τόσο σε απόλυτο όσο και σε σχετικό βαθμό καθόλη τη δεκαετία του '80 και μέχρι τουλάχιστον τα μέσα της δεκαετίας του '90.²²

Αυτό που επιχειρήθηκε, και εν μέρει μόνο επιτεύχθηκε, μέσω της αναδιάρθρωσης των τελευταίων 25 ετών, ήταν η ορθολογικότερη/αποδοτικότερη για το κεφάλαιο διαχείριση των αναγκαστικά αυξανόμενων κρατικών δαπανών, η διοχέτευσή τους σε αναπτυσσόμενους τομείς, όπως αυτός της ασφάλειας, και ο περιορισμός των αιτημάτων των προλετάριων: η γείωση των προσδοκιών τους μέσα από ένα πιο σφιχτό δημοσιονομικό πλαίσιο. Οι προλετάριοι καθόλη τη δεκαετία 1965-1975 ζητούσαν πάρα πολλά και με τους αγώνες τους ανάγκασαν το κεφάλαιο να στραφεί στην επέκταση του «κοινωνικού κράτους». Αυτή, όμως, η επέκταση, από τη στιγμή που συναντήθηκε με την αδυναμία του κεφαλαίου ν' αυξήσει το βαθμό εκμετάλλευσης κατ' αναλογίαν με την αύξηση του δαπανηρού σταθερού κεφαλαίου, έπρεπε να ανακοπεί, αν όχι να αντιστραφεί. Οι συνεχείς αυξομειώσεις του «καθαρού κοινωνικού μισθού» ως ποσοστό του ΑΕΠ, τι άλλο αντικατοπτρίζουν αν όχι μία εν εξελίξει και παγκόσμιας κλίμακας ταξική πάλη, η έκβαση της οποίας δεν έχει ακόμη κριθεί;

Φυσικά η αναδιάρθρωση δεν ήταν μόνο μία «αμυντική» στρατηγική του κεφαλαίου, ούτε απλώς περιορίστηκε στο να «συμμαζέψει» τις απαιτήσεις των προλετάριων. Στον αναπτυσσόμενο κόσμο εισήγαγε νέες μορφές καπιταλιστικής επίθεσης, όπως, παραδείγματος χάρη, είναι οι τάσεις διόγκωσης της επισφάλειας στους νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας, οι αποκρατικοποιήσεις σε μία σειρά τομέων της οικονομίας, η έκρηξη του χρηματιστικού κεφαλαίου μέσω της επέκτασης της πίστωσης στους προλετάριους. Επέφερε, επίσης, την αύξηση του εργασιμου χρόνου, την εντατικοποίηση της εργασίας, τη μείωση του άμεσου, ατομικού μισθού, αλλά και την αύξηση της απασχόλησης (παρόλες τις πολυπληθείς απολύσεις και την αύξηση της ανεργίας σε συγκεκριμένους τομείς της οικονομικής/παραγωγικής δραστηριότητας). Η αύξηση της απασχόλησης οδήγησε σε αύξηση του οικιακού εισοδήματος: περισσότεροι άνθρωποι πλέον εργάζονται όλο και πιο πολύ για να ικανοποιήσουν τις αυξημένες ανάγκες τους, λόγω της μετακύλισης ενός μέρους του κόστους κοινωνικής αναπαραγωγής στους ίδιους τους εργαζόμενους.²³ Αν η αρχική φάση της κρίσης αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων στα τέλη της

21 Βλ. Γ. Ευσταθόπουλος και Κ. Ιωακείμογλου, *Ο τομέας των υπηρεσιών, η ανταγωνιστικότητα και η εργασία*, 2004.

22 Βλ. Anon., *Alternatives Economiques*, May 1994, DARES data: *Enquêtes spécifiques Acemo: Enquêtes sur l'activité et les conditions d'emploi de main-d'oeuvre*. Αναφέρεται στο F. Gambino, *όπ.π.*

23 Στις χώρες του λεγόμενου «τρίτου κόσμου», μέσω των Προγραμμάτων Δομικής Προσαρμογής, η αναδιάρθρωση επιτάχυνε τις διαδικασίες πρωταρχικής συσσώρευσης και τη συνακόλουθη βίαιη προλεταριοποίηση των ντόπιων πληθυσμών και έχει προκαλέσει καταστροφές του φυσικού περιβάλλοντος, πολέμους, εξαθλίωση, ασιτία, ξεριζωμό και μαζικές μεταναστεύσεις.



δεκαετίας του '60 υπήρξε το αποτέλεσμα των πολλαπλών προλεταριακών αρνήσεων, η σημερινή φάση της κρίσης αναπαραγωγής επιταχύνθηκε από την, αναγκαστικά αντιφατική, νεοφιλελεύθερη πολιτική του κεφαλαίου.

Αναγκαστήκαμε να επεκταθούμε λίγο παραπάνω στο ζήτημα των εργασιακών σχέσεων και της αναδιάρθρωσης γιατί, δυστυχώς, στις μόνες περιπτώσεις που η TC προσπαθεί να γίνει συγκεκριμένη, επιχειρώντας να αναγνώσει την εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008, τόσο στον ιδιαίτερο ιστορικό και κοινωνικό της χώρο, όσο και στο παγκόσμιο πλαίσιο της, κάνει χοντροκομμένα λάθη.

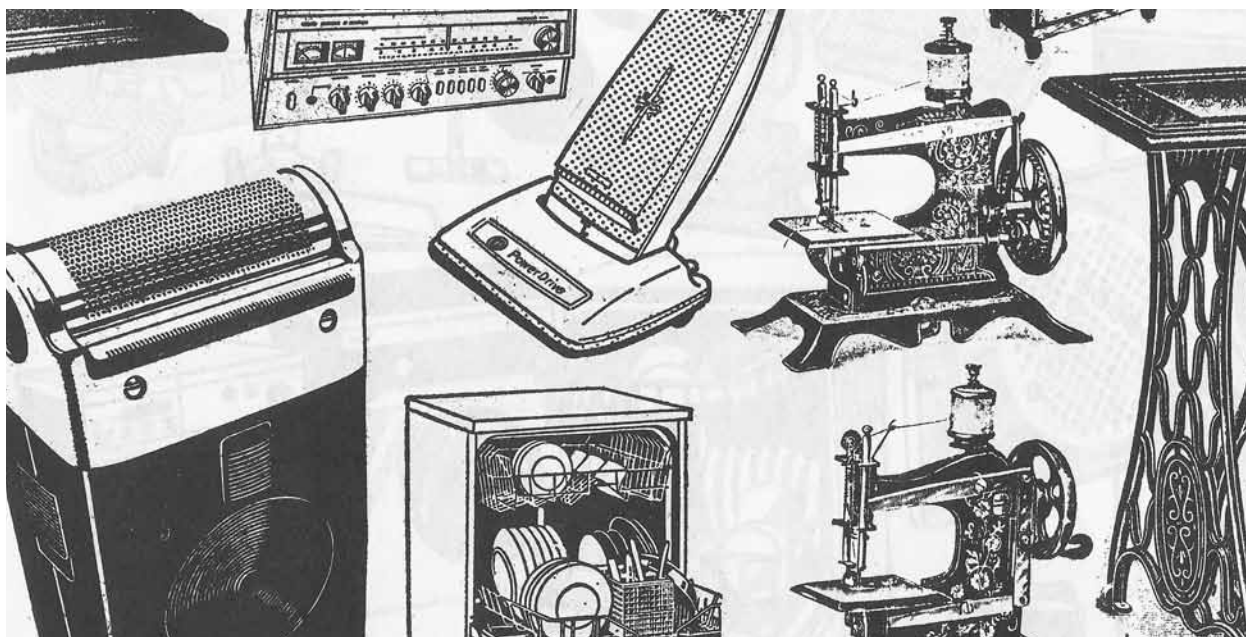
Αποσύνδεση από την κοινή λογική;

Ένα άλλο κείμενό μας πάνω στο οποίο στηρίχτηκε η TC για την ανάλυσή της είναι το *Like a Winter with a thousand Decembers*. Εκεί λέγαμε ότι «ο αυθόρμητος και ανεξέλεγκτος χαρακτήρας της εξέγερσης αποδεικνύεται από την απουσία πολιτικών προτάσεων, από τη ρητή απόρριψη της πολιτικής... Δε διατυπώθηκαν συγκεκριμένα πολιτικά αιτήματα και αυτό, σε συνδυασμό με την αγριότητά τους, έκανε τις ταραχές άκρως απειλητικές για τις συνήθειες δυνάμεις της αφομοίωσης και της χειραγώγησης». Η TC έκανε αυτήν την έλλειψη διεκδικήσεων μέσα στην εξέγερση έναν από τους ακρογωνιαίους λίθους της ανάλυσής της και, λόγω της εξελικτικής θεώρησης που έχει για την ιστορία, την απέδωσε στο γεγονός ότι στον τωρινό κύκλο αγώνων (μέσα στον οποίο εντάσσει και την εξέγερση) «δεν υπάρχει πλέον εναλλακτική επιλογή» αφού «το μέλλον έχει λεηλατηθεί». Μόνο η αναφορά από την ίδια στην ταυτόχρονη εμφάνιση του οπδα στην Ιταλία, στα τέλη του 2008, αρκεί για να ακυρώσει τη γενίκευση αυτού του αξιώματος. Τόσο οι παλαιότερες όσο και οι σύγχρονες αστακές εξεγέρσεις (Ντιτρόιτ '68, L.A. '92, γαλλικά προάστεια 2005) αποτελούν αυτούς τους κοινωνικούς «σεισμούς» που έλεγε και ο Μαρξ, και είτε κατά τη διάρκειά τους τα διαχωρισμένα κομμάτια της τάξης συναντιούνται είτε όχι, η απουσία διεκδικητικών αιτημάτων αποτελεί ένα πάγιο χαρακτηριστικό τους.

Στη σημείωση 9 του κειμένου της η TC δηλώνει ότι η ιστορική περίοδος που διανύουμε κάνει *αθέμιτες* τις ίδιες τις διεκδικήσεις και κυρίως τη διεκδίκηση *par excellence*, τη μισθολογική, και μιλάει, όπως είπαμε, για αποσύνδεση (α) της αξιοποίησης του κεφαλαίου από την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και (β) της κατανάλωσης από το μισθό ως εισόδημα.²⁴

Ωστόσο, η βάση αυτής της συλλογιστικής είναι εντελώς λανθασμένη: αν αποσυνδεθεί η διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου (η οποία είναι ταυτόχρονα εργασιακή διαδικασία) απ' την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, αυτό θα σημάωνε το τέλος της παραγωγής υπεραξίας, το τέλος της αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης, αφού, ως γνωστόν, ούτε οι μηχανές παράγουν αξία και υπεραξία, ούτε το χρήμα γεννάει χρήμα. Για να αυτοαξιοποιηθεί το κεφάλαιο, πρέπει να είναι σε θέση να απορροφά

²⁴ Για την ακρίβεια, η φράση που χρησιμοποιεί η TC για να χαρακτηρίσει τη μισθολογική διεκδίκηση (και την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης) στη σημερινή περίοδο είναι ότι αυτή καθίσταται «*structurellement illegitime*», που θα μπορούσε να αποδοθεί και ως «δομικά απονομιμοποιημένη». Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, που αποτυπώνεται σ' όλο το κείμενό της για την εξέγερση, η αστυνομική καταστολή είναι πλέον ο μόνος τρόπος αντιμετώπισης των ταξικών αγώνων από το κράτος!



υπερεργασία από μια αενάως αναπαραγόμενη εργατική δύναμη. Γι' αυτό το πρόσθετο κεφάλαιο που δημιουργείται μέσω της διαδικασίας ανταλλαγής μετατρέπεται ξανά σε σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο (ανεξαρτήτως της αναλογίας τους). Το μεταβλητό κεφάλαιο είναι μισθός, δηλαδή το μέσο αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης.

Η κατανάλωση είναι μια από τις στιγμές του συνολικού κύκλου αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης· και όπως η κατανάλωση μέσω παραγωγής και εργατικής δύναμης στην παραγωγική διαδικασία προϋποθέτει το κέρδος για τον καπιταλιστή, έτσι και η κατανάλωση των μέσων συντήρησης που ανανεώνουν την εργατική δύναμη προϋποθέτει το μισθό για τον εργάτη. Αν τώρα, με τη δεύτερη «αποσύνδεση», αυτή μεταξύ κατανάλωσης και μισθού, η TC θέλει ν' αναφερθεί στην αυξανόμενη χρήση δανείων εκ μέρους της εργατικής τάξης, θα είχαμε να κάνουμε δύο παρατηρήσεις. Πρώτον, η αυξανόμενη παροχή δανείων από τις τράπεζες τις τελευταίες δεκαετίες δείχνει την αντιφατική απόπειρα του κεφαλαίου να ξεφύγει απ' την ανταγωνιστική σχέση του μισθού προσφέροντας υπό μορφή δανείου ένα κομμάτι αξίας που δεν έχει ακόμα παραχθεί. Θέλει έτσι να μειώσει την πίεση που του ασκείται για την ικανοποίηση μισθολογικών αιτημάτων. Δεύτερον, αυτή η αντιφατική (γιατί ενέχει πολλούς κινδύνους, αν σκεφτούμε την πολύ πρόσφατη κρίση των subprime δανείων) ιστορική κίνηση δεν αναιρεί το γεγονός ότι ο μισθός εξακολουθεί να είναι αυτός που αποπληρώνει τα δάνεια –και εδώ θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι αυτή η αποπληρωμή μπορεί να γίνεται από το συνολικό οικογενειακό εισόδημα και από δεύτερη ή και τρίτη ακόμα απασχόληση. Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για μια υποτίμηση του ατομικού μισθού ως μέσου κατανάλωσης, όχι όμως για «αποσύνδεση» (και σε καμιά περίπτωση για όλη την τάξη).

Τα στατιστικά στοιχεία δείχνουν ότι στην περίπτωση των ΗΠΑ το μέσο οικιακό εισόδημα αυξήθηκε κατά 31% ανάμεσα στο 1967 και το 2004 και κατά 15% από το 1980 μέχρι το 2006 σε σταθερές τιμές. Μάλιστα, το μέσο οικιακό εισόδημα αυξήθηκε από το 1967 μέχρι το 2004 και στις 5 βαθμίδες εισοδήματος (από το κατώτερο ως το ανώτερο 20%) παρόλο που η αύξηση ήταν μεγαλύτερη στα υψηλότερα εισοδήματα της πέμπτης βαθμίδας (57,2%) έναντι των κατώτερων εισοδημάτων της πρώτης βαθμίδας (28%). Η αύξηση του μέσου οικιακού εισοδήματος σε συνθήκες στασιμότητας ή και μείωσης των μισθών εξηγείται από την αύξηση του ποσοστού απασχόλησης των γυναικών –από το 1967 μέχρι το 1996 η απασχόληση των γυναικών αυξήθηκε από 17% σε 39%– καθώς επίσης και από τον διπλασιασμό των εργαζόμενων που έχουν τελειώσει πανεπιστήμιο, οι οποίοι παίρνουν κατά μέσο όρο υψηλότερους μισθούς από τους εργαζόμενους που δεν έχουν σπουδάσει. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα παντρεμένα ζευγάρια με παιδιά έχουν, όπως είναι αναμενόμενο, κατά μέσο όρο υψηλότερο οικιακό εισόδημα από τις μονογονεϊκές οικογένειες και τα μεμονωμένα άτομα. Πέραν της καθήλωσης ή και της μείωσης των μισθών, η σχετική μείωση των οικογενειών με δύο γονείς από 40% το 1969 σε περίπου 25% το 1996 αποτελεί έναν ακόμα παράγοντα που εξηγεί τη μείωση του ρυθμού αύξησης του οικιακού εισοδήματος. Από τα παραπάνω στοιχεία γίνεται λοιπόν φανερό ότι σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να μιλήσουμε για αποσύνδεση του μισθού ως εισόδημα από την κατανάλωση. Αντιθέτως, το συμπέρασμα που βγαίνει είναι ότι οι ανισότητες οξύνονται και οι ιεραρχίες του εισοδήματος ενισχύονται μέσα στην εργατική τάξη.²⁵

Η άποψη ότι υπάρχει πτώση της κατανάλωσης και ότι συνακόλουθα η τελευταία κρίση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί κρίση υποκατανάλωσης είναι ευρέως διαδεδομένη μέσα στο «κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης». Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η εφαρμογή νεοφιλελεύθερων πολιτικών οδήγησε αφενός στη μείωση της παγκόσμιας αγοραστικής δύναμης, αφετέρου στην προσφυγή στην πίστωση, προκειμένου να ισοσταθμιστούν ή έστω να μειωθούν οι απώλειες της αγοραστικής δύναμης. Στις ΗΠΑ, όμως, η άνοδος της κατανάλωσης των νοικοκυριών που παρατηρήθηκε την περίοδο 1980-2005 (από 63% σε 70% του ΑΕΠ) δεν οφείλεται κατά κύριο λόγο στα ενυπόθηκα δάνεια για την αγορά κατοικιών (το 2005 οι επενδύσεις σε κατοικίες αντιστοιχούσαν σε μόλις 6.2% του ΑΕΠ) ή στην αύξηση της πίστωσής τους (τα χρέη λόγω κατανάλωσης αντιστοιχούν περίπου στο 25% των συνολικών χρεών τους). Μάλιστα, το ποσοστό του χρέους που αντιστοιχεί στη σύναψη καταναλωτικών δανείων παραμένει σταθερό την περίοδο 1980-2000 και πέφτει τα επόμενα 7 χρόνια στο 18.5% (από 24.6%). Αυτό το, εν πολλοίς παράξενο, εύρημα εξηγείται αν ληφθεί υπ' όψιν ότι την ίδια περίοδο (1980-2007) οι αποταμιεύσεις των νοικοκυριών πέφτουν κατά 7%, κατά το ίδιο ποσοστό, δηλαδή, που αυξάνει η κατανάλωση, ως ποσοστό του ΑΕΠ. Και μάλιστα αυτή η πτώση των καταθέσεων δεν οφείλεται στους χαμηλόμισθους, αλλά, αντίθετα στο πλουσιότερο 20% του πληθυσμού. Αυτοί, ενθαρρυμένοι από την έκρηξη της λεγόμενης «νέας οικονομίας» και των δεικτών του NASDAQ, την περίοδο 1992-2000 χρησιμοποιούν αποταμιεύσεις αξίας 240 δις δολαρίων για

25 Παραπέρα, σύμφωνα με στοιχεία του υπουργείου οικονομικών των ΗΠΑ (βλ. US Treasury Income Mobility Study-income data, <http://www.treas.gov/press/releases/hp673.htm>), η περίοδος 1996-2005 χαρακτηρίζεται από κοινωνική κινητικότητα καθώς περίπου το 50% των ατόμων που βρίσκονταν στην κατώτερη βαθμίδα, ως προς το ατομικό τους εισόδημα, ανήλθαν σε υψηλότερες βαθμίδες σε ένα διάστημα 10 ετών. Αυτό δείχνει ότι ούτε η θέση της TC περί του υποτιθέμενου «λεηλατημένου μέλλοντος» ευσταθεί. Σε ποιο βαθμό η άνοδος μισθολογικών και εισοδηματικών βαθμίδων οφείλεται στην ατομική υπακοή και σε ποίο βαθμό στη συλλογική διεκδίκηση αυτό είναι ένα ζήτημα προς διερεύνηση.

να στηρίξουν την κατανάλωσή τους, ενώ οι χαμηλόμισθοι αυξάνουν τις οικονομίες τους κατά 40 δις, με αποτέλεσμα το συνολικό ύψος των καταθέσεων να μειωθεί κατά 200 δις δολάρια. Και όταν η φούσκα του NASDAQ σκάσει, το πλουσιότερο αυτό κομμάτι θα συνεχίσει τις κερδοσκοπικές επενδύσεις του στην αγορά ακινήτων, συνεχίζοντας να χρηματοδοτεί την κατανάλωσή του μειώνοντας τις καταθέσεις του. Οπότε δεν είναι μόνο η χρέωση των φτωχότερων στρωμάτων που εξηγεί την αύξηση της κατανάλωσης, αλλά στη γενική εξίσωση πρέπει κυρίως να λάβουμε υπόψη μας την υπερκατανάλωση των πλουσιότερων στρωμάτων, στα οποία εντάσσονται και οι πιο καλοπληρωμένοι μισθωτοί.²⁶

Το ότι υπάρχει δε πλεονάζον πληθυσμός, ανεργία, δεν έχει να κάνει με την αποσύνδεση της αξιοποίησης από την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Η TC θα έπρεπε να γνωρίζει ότι ένας αντίρροπος προς την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους παράγοντας είναι ο σχετικός υπερπληθυσμός –ένα φαινόμενο που ο Μαρξ το παρατηρούσε ήδη από τον 19^ο αιώνα.

Η υποτίμηση του ατομικού μισθού και η σχετική απαξίωση της εργατικής δύναμης δεν οφείλονται σε κάποια αναπόφευκτη, ιστορική «έσχατη δόμηση της αντίφασης μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου», όπως πιστεύει η TC, αλλά σ' έναν ιστορικά διαμορφωμένο συσχετισμό δύναμης που μπορεί ν' ανατραπεί.²⁷ Άλλωστε, ποτέ στην ιστορία του καπιταλισμού τα αφεντικά δε σταμάτησαν να θεωρούν τα αιτήματα της εργατικής τάξης ως «αθέμιτα».

Όπως δείξαμε, αυτή η νέα θεωρία της εξαθλίωσης που προωθεί η TC προκειμένου να μας πείσει ότι ο καπιταλισμός ήδη ...πνέει τα λούστια δεν πατάει τα πόδια της στην πραγματικότητα των εργασιακών σχέσεων και του καταναλωτικού επιπέδου της εργατικής τάξης.

Η «απόκλιση»: μια καινούργια πρακτική και θεωρία;

Η απολυτότητα της πάνω στο «αθέμιτο» της μισθολογικής διεκδίκησης οδηγεί την TC στο συμπέρασμα ότι αυτό που διακυβεύεται σήμερα είναι η ίδια η επιβίωση του προλεταριάτου, δηλ. η φυσική του αναπαραγωγή, πράγμα που το ωθεί στην εξέγερση εναντίον του εαυτού του. Το να υποβιβάζεται η εξέγερση σε ένα κίνημα που γεννιέται απ' το «αθέμιτο» των μισθολογικών διεκδικήσεων, αγνοεί όλο τον πλούτο των αρνήσεων της εξέγερσης, που δεν περιορίζονται φυσικά στην αντίσταση απέναντι στην υλική φτώχεια. (Αλλά, επ' αυτού, θα επανέλθουμε πιο διεξοδικά παρακάτω).

Ας σταθούμε λίγο στην έννοια της «απόκλισης» που χρησιμοποιεί η TC. Αυτή η έννοια θέλει να περιγράψει το πώς σήμερα «στη δράση του ενάντια στο κεφάλαιο, το προλεταριάτο προσκρούει στην ίδια του την ύπαρξη ως τάξη και οδηγείται να τη μεταχειριστεί ως κάτι που πρέπει να εξαλειφθεί». Δε βλέπουμε τίποτα το καινούργιο σ' αυτό που περιγράφουν. Στις πιο οξυμμένες στιγμές του ταξικού αγώνα –τόσο στο παρελθόν όσο και σήμερα– οι προλετάριοι αντιλαμβάνονται την ίδια τους τη δραστηριότητα, τον εαυτό τους ως αυτό που πρέπει να καταργηθεί. Ήδη από το 1965 ο Τρόντι έγραφε σχετικά:

«Κανείς εργάτης σήμερα [δική μας η έμφαση] δεν είναι διατεθειμένος να αναγνωρίσει την ύπαρξη της εργασίας έξω από το κεφάλαιο. Η εργασία σημαίνει εκμετάλλευση: αυτή είναι η λογική προϋπόθεση και το ιστορικό αποτέλεσμα του καπιταλιστικού πολιτισμού. Από εδώ δεν υπάρχει σημείο επιστροφής. Οι εργάτες δεν έχουν χρόνο για την αξιοπρέπεια της εργασίας... Σήμερα, η εργατική τάξη χρειάζεται μόνο να κοιτάξει τον εαυτό της για να κατανοήσει το κεφάλαιο. Χρειάζεται μόνο να πολεμήσει τον εαυτό της για να καταστρέψει το κεφάλαιο. Πρέπει να αναγνωρίσει τον εαυτό της ως πολιτική δύναμη, να αρνηθεί τον εαυτό της ως παραγωγική δύναμη. Για απόδειξη, αρκεί μόνο να δούμε τη στιγμή του ίδιου του αγώνα: στη διάρκεια της απεργίας, ο «παραγωγός» ταυτίζεται άμεσα με τον ταξικό εχθρό. Η εργατική τάξη αντιμετωπίζει την ίδια της την εργασία ως κεφάλαιο, ως εχθρική δύναμη –αυτό είναι το σημείο εκκίνησης όχι μόνο για τον ανταγωνισμό, αλλά και για την οργάνωση του ανταγωνισμού».²⁸

Η «απόκλιση» δεν είναι παρά η περιγραφή της «τάξης δι' εαυτήν» με καινούργιο όνομα, με την αφαίρεση όμως της συνειδητής δραστηριότητας του προλεταριάτου ενάντια στο κεφάλαιο. Ως τάξη του

$$\begin{aligned} \nabla \cdot f\mathbf{v} &= f\nabla \cdot \mathbf{v} + \mathbf{v} \cdot \nabla f = f\nabla \cdot \mathbf{v} + (\mathbf{v} \cdot \nabla) f \\ \nabla \times f\mathbf{v} &= f\nabla \times \mathbf{v} + \nabla f \times \mathbf{v} \\ \nabla \cdot (\nabla \times \mathbf{v}) &= 0 \\ \nabla \times (\nabla f) &= \mathbf{0} \\ \nabla(fg) &= f\nabla g + g\nabla f \\ \nabla(\mathbf{u} \cdot \mathbf{v}) &= (\mathbf{u} \cdot \nabla)\mathbf{v} + (\mathbf{v} \cdot \nabla)\mathbf{u} + \mathbf{u} \times (\nabla \times \mathbf{v}) + \mathbf{v} \times (\nabla \times \mathbf{u}) \\ \nabla \cdot (\mathbf{u} \times \mathbf{v}) &= \mathbf{v} \cdot (\nabla \times \mathbf{u}) - \mathbf{u} \cdot (\nabla \times \mathbf{v}) \\ \nabla \times (\mathbf{u} \times \mathbf{v}) &= (\mathbf{v} \cdot \nabla)\mathbf{u} - (\mathbf{u} \cdot \nabla)\mathbf{v} + \mathbf{u}(\nabla \cdot \mathbf{v}) - \mathbf{v}(\nabla \cdot \mathbf{u}) \\ \nabla \times (\nabla \times \mathbf{v}) &= \nabla(\nabla \cdot \mathbf{v}) - (\nabla \cdot \nabla)\mathbf{v} = \nabla(\nabla \cdot \mathbf{v}) - \nabla^2 \mathbf{v} \\ (\nabla \times \mathbf{v}) \times \mathbf{v} &= (\mathbf{v} \cdot \nabla)\mathbf{v} - \frac{1}{2} \nabla(\mathbf{v} \cdot \mathbf{v}) \end{aligned}$$

26 Βλ. Isaac Johsua, *La grande crise du 21ème siècle*, 2009.

27 «Ο βαθμός της μείωσης του μισθού εξαρτάται από το σχετικό βάρος που η πίεση του κεφαλαίου αφ' ενός, η αντίσταση του εργάτη αφ' ετέρου, βάζουν πάνω στη ζυγαριά του συσχετισμού δυνάμεων». Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. Ι (γαλλική έκδοση).

28 Τρόντι, *Struggle against labor*, *Radical America* 6(3): 22-5. Για το ιταλικό πρωτότυπο, βλ. *Operai e Capitale* (γ' εκδ. 2006), σ. 263.

καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, από την ύπαρξή της «καθ' εαυτή», για κάτι άλλο –το κεφάλαιο– στον αγώνα της ενάντια σ' αυτό αρχίζει να υπάρχει για τον εαυτό της και τον αντιμετωπίζει πρακτικά ως αυτό που πρέπει να καταργηθεί. Τόσο μέσα στο έργο του Μαρξ, όσο και σ' αυτό του αναρχοκομμουνισμού, της υπεραριστεράς, του ντανταϊσμού, της εργατικής αυτονομίας, της Καταστασιακής Διεθνούς η θεωρητική σύλληψη της ανταγωνιστικής πρακτικής που επιδιώκει την αυτοκατάργηση της ίδιας της τάξης μέσα από την κατάργηση της σχέσης που τη συγκροτεί ήταν κεντρική, γιατί υπήρχε ως *πραγματική πρακτική της εποχής τους*. Αν δεν υπήρχε αυτή η διάσταση του αγώνα, έστω με μειοψηφικούς όρους, στη θεωρία και στην πράξη, ο κομμουνισμός δε θα μπορούσε να υπάρξει ούτε ως έννοια ούτε ως πρακτική, ούτε τον 19ο αιώνα, ούτε τον 20^ο, ούτε σήμερα.

Δευτερευόντως, δε βλέπουμε πώς η «απόκλιση» αποτελεί «τη δυναμική αυτού του κύκλου αγώνων», ειδικά όταν σ' αυτόν η TC συμπεριλαμβάνει από την onda στην Ιταλία και κάθε είδους μισθολογική διεκδίκηση στον πλανήτη έως εξεγέρσεις, δηλ. κινήματα με διεκδικήσεις και κινήματα όπου «δεν μπορεί να υπάρχουν διεκδικήσεις». Η αναφορά στο «*χαοτικό τρόπο δόμησης της δυναμικής αυτού του κύκλου αγώνων*» δεν ισχυροποιεί το επιχείρημά της, αλλά αντίθετα, σχετικοποιώντας το, το αποδυναμώνει.

Ας συνοψίσουμε τις αντιρρήσεις μας επ' αυτού: πρώτον, η «απόκλιση» δεν αποτελεί χαρακτηριστικό αυτού και μόνον αυτού του «κύκλου αγώνων»· δεύτερον, τίποτα δε δικαιολογεί το στρίμωγμα διαφορετικών μεταξύ τους κινήματων της εποχής μας στην προκρούστεια κλίνη κάποιας «*έσχατης δόμησης της αντίφασης μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου*».

Ακριβώς το ότι η αντιφατική δυναμική της εξέγερσης γέννησε το κίνημα αλληλεγγύης στην Κ. Κούνεβα και ακριβώς το ότι η πλειοψηφική του τάση ήταν ρεφορμιστική αποδεικνύει πως η άποψη της TC ότι η *ιστορική δυναμική* αυτού του κύκλου αγώνων έχει από εδώ και στο εξής ένα νέο νόημα, αυτό «*της αμφισβήτησης από το προλεταριάτο της ίδιας του της ύπαρξης ως τάξης*», δεν ισχύει. Γιατί η ύπαρξη ενός διεκδικητικού κινήματος που βγήκε μέσα από την εξέγερση και ανανέωσε, μεταξύ άλλων, τη σοσιαλδημοκρατική αιτηματολογία «περί σταθερής και μόνιμης εργασίας», με την προσθήκη μάλιστα της καταγγελίας του «δουλεμπορίου», θέτει εν αμφιβόλω την εγκυρότητα της γενίκευσης της TC ότι σήμερα «*ο αγώνας [του προλεταριάτου] μπορεί να είναι η ίδια του η κατάργηση*». Επιπροσθέτως, το κίνημα αλληλεγγύης στην Κ. Κούνεβα απέδειξε ότι η άποψη της TC πως η μισθολογική διεκδίκηση καθίσταται «*δομικά αθέμιτη*» είναι και αυτή εσφαλμένη. Η δράση του κινήματος αλληλεγγύης ανάγκασε τα αφεντικά στην εταιρεία καθαρισμού όπου δούλευε η Κ. Κούνεβα να μετατρέψουν όλες τις συμβάσεις ορισμένου χρόνου σε αορίστου, να σταματήσουν τις παραβιάσεις των συλλογικών συμβάσεων εργασίας και να αρχίσουν να επικολλούν τα νόμιμα ένσημα –πράγμα που στο παρελθόν απέφευγαν μέσω νομότυπων τεχνασμάτων.

Ταυτόχρονα, αυτή η κίνηση από τη διεκδίκηση ή την αδράνεια στην εξέγερση και ξανά πίσω στη διεκδίκηση ή την αδράνεια θα απαιτούσε μια ερμηνεία που θα έπρεπε να μπει στον κόπο να αναγνωρίσει, να λάβει υπόψη και να αναλύσει τις διαφορετικές πολιτικές τάσεις που εμφανίζονται μέσα στην ταξική πάλη και τις συγκρουόμενες πρακτικές εντός της αντί να καταφεύγει σε γενικόλογες βαρύγδουπες αναφορές εν είδει αξιωματικών αληθειών. Η «απόκλιση» από τη σοσιαλδημοκρατική αιτηματολογία και την επίκληση της εργατικής ταυτότητας υπήρξε μέσα στο κίνημα αλληλεγγύης στην Κ. Κούνεβα **υποκειμενική πολιτική επιλογή** ενός συγκεκριμένου κομματιού που μετέφερε μέσα σε αυτό τις πρακτικές της εξέγερσης. Όπως και σε πολλές άλλες περιπτώσεις μέσα στην ιστορία του καπιταλισμού, έτσι και σ' αυτόν τον αγώνα συνυπήρχαν ταυτόχρονα η ριζοσπαστική και η ρεφορμιστική τάση.

Όλες ανεξαιρέτως οι εξεγέρσεις έχουν τη ρίζα τους στην καταστροφική απομόνωση του ατόμου από την ανθρώπινη κοινότητα

Αν και στην αρχή του 2ου κεφαλαίου του *Αόρατου Φράγματος* η TC δηλώνει ότι «δεν είναι η εκμετάλλευση από μόνη της που φέρει το ξεπέρασμά της: εκείνο που φέρει και παράγει το ξεπέρασμα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής θεωρούμενου ως ολότητας είναι η ιδιαίτερη κατάσταση και δραστηριότητα του προλεταριάτου ως πόλου τον οποίο η ολότητα αυτή προϋποθέτει», δε φαίνεται να εννοεί τίποτα παραπάνω απ' το ότι το προλεταριάτο απλώς υπόκειται στη διαδικασία του «*μετασχηματισμού της υπεραξίας σε πρόσθετο κεφάλαιο*». Ο «προβληματικός χαρακτήρας» αυτού του μετασχηματισμού είναι «πάνω απ' όλα» η πτώση του ποσοστού κέρδους. Στην αντικειμενική αυτή δόμηση της καπιταλιστικής σχέσης, «*οι πτωχεύσεις, απολύσεις, μετατροπή ενός μέρους του πληθυσμού σε υπεράριθμο, η εντατικοποίηση των ρυθμών, ο μετασχηματισμός της εργασιακής διαδικασίας, η καθήλωση της τιμής της εργατικής δύναμης*», είναι όλα εκδηλώσεις του «μετασχηματισμού της υπεραξίας σε πρόσθετο κεφάλαιο» και μόνο έτσι μέσα στην εντατικοποίηση της εκμετάλλευσης εμφανίζεται από το πουθενά το προλεταριάτο «*που ξανάγινε φτωχό*» να αγωνίζεται «*ενάντια στο να ξαναμπεί ο καθένας στη θέση του*», που ισοδυναμεί με το να αγωνίζεται ενάντια στην κρατική βία. Αυτή η θεώρηση, ενταγμένη στην αντικειμενιστική παράδοση

ενός κομματιού της υπεραριστεράς, αφήνει για την πάλη του προλεταριάτου ενάντια στο κεφάλαιο το ρόλο του φτωχού συγγενή της ιστορίας. Όμως οι «νόμοι» και οι κατηγορίες του κεφαλαίου δεν είναι αντικειμενικές διαδικασίες που δρουν ανεξάρτητα από τον ταξικό ανταγωνισμό, είναι αντίθετα οι μυστικοποιημένες μορφές του. «Η κρίση», άρα, «δεν είναι ένα εξωτερικό πλαίσιο που επιβάλλεται στην ταξική πάλη: είναι η κρίση της ταξικής σχέσης, η κρίση εξουσίας του κεφαλαίου επί της εργασίας».²⁹ Στο θεωρητικό σχήμα της TC (κρίση αναδιάρθρωση→ διπλή αποσύνδεση→ κρίση υποκατανάλωσης→ φτώχεια→ αντίδραση→ πειθάρχηση) η πραγματικότητα των ταξικών σχέσεων στη Δύση τις τελευταίες δεκαετίες είναι πλήρως αντεστραμμένη. Η πτωτική τάση της εργασιακής πειθαρχίας και η έκρηξη των κοινωνικών προσδοκιών που δεν επέτρεπαν μετά το '68 την αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης κατ' αναλογία με την αύξηση του δαπανηρού σταθερού κεφαλαίου και διέλυσαν τις μεταπολεμικές μορφές νομιμοποίησης των εκμεταλλευτικών σχέσεων, όλα αυτά δηλ. που ήταν η κρίση στο αρχικό της στάδιο, αγνοούνται· το ίδιο και η πειθάρχηση και η αφομοίωση των πληθωρικών κοινωνικών προσδοκιών που είναι η αναδιάρθρωση. Η μετακύλιση ενός μέρους του κόστους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης στους ατομικοποιημένους προλετάρους (μια στρατηγική που σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί ως επιτυχής) εκλαμβάνεται ως «αποσύνδεση» μεταξύ αξιοποίησης και αναπαραγωγής. Η εξωτερική όψη της συνεχιζόμενης κρίσης υπερσυσσώρευσης, η υποκατανάλωση, εκλαμβάνεται ως ουσία της. Οι διαιρέσεις εντός του προλεταριάτου (πολίτες-μη πολίτες, δυαδική αγορά εργασίας κλπ) παρουσιάζονται ως καθολική «αθέτηση συμβολαίου» και γενικευμένος «ειλωτισμός». Η ανομοιομορφία των διεκδικητικών κινημάτων και των εξεγέρσεων ισοπεδώνεται· το ίδιο ισοπεδωτικά αντιμετωπίζονται και οι μέθοδοι που χρησιμοποιεί το κεφάλαιο και το κράτος του ενάντια στις διεκδικήσεις, αφού ανάγονται όλες στη χρησιμοποίηση της καταστολής και μόνο!

Αυτή η παραμόρφωση της πραγματικότητας προκύπτει από το γεγονός ότι η TC εκτός από την ταξική πάλη υποβαθμίζει και τη μορφή κράτος. Στη θεωρία της το κράτος αποτελεί απλώς τη συμπύκνωση της δράσης της καπιταλιστικής τάξης που προσπαθεί να εξαναγκάσει το προλεταριάτο να «ξαναμπει στη θέση του», μ' άλλα λόγια δεν είναι παρά ο αστυνόμος του κεφαλαίου, «όργανο ενός αρπακτικού καπιταλισμού». Έχουμε άλλη άποψη επ' αυτού:

«Όλες οι πολιτικές θεωρίες μέχρι σήμερα έχουν συσκοτίσει τη συζήτηση γύρω από τη φύση του κράτους. Το κράτος δεν είναι «ουδέτερο» όπως πιστεύουν οι φιλελεύθεροι δημοκράτες δεν είναι όργανο της κυρίαρχης τάξης όπως πιστεύουν οι μαρξιστές-λενινιστές (δεν είναι το «κόμμα των αφεντικών», όπως και δεν μπορεί να γίνει «κόμμα των εργατών» — το «εργατικό κράτος» ήταν, σε άλλες εποχές, ένα θεωρητικό τερατούργημα των μπολσεβίκων)· δεν είναι ο δολοπλόκος και παντογνώστης Μεγάλος Αδελφός όπως νομίζουν οι αναρχικοί. Τέλος, το καπιταλιστικό κράτος δεν είναι μια υπερϊστορική «δομή» που προκύπτει μονόπλευρα από τη λογική του κεφαλαίου. Σαφώς, η ανάγκη αναπαραγωγής της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης βρίσκεται στην καρδιά των ιδιαίτερων νομικών, διοικητικών, κατασταλτικών, πολιτικών, τεχνικών, κοινωνικών, ιδεολογικών και οικονομικών λειτουργιών του κράτους. Το κράτος φροντίζει (π.χ. μέσω των προγραμμάτων επαγγελματικής και τεχνικής εκπαίδευσης, των υγειονομικών υπηρεσιών, των επιδοτήσεων στις επιχειρήσεις ή στους άνεργους, κτλ) για τη συντήρηση και την αύξηση της ανταλλαξιμότητας και της αποδοτικότητας της εργατικής δύναμης. Προστατεύει το «δικαίωμα» του εργάτη να πουλάει την εργατική του δύναμη και το «δικαίωμα» του καπιταλιστή να την αγοράζει και να την εκμεταλλεύεται. Φροντίζει για την «ελευθέρη» (στην πραγματικότητα καταναγκαστική) προσέλευση του εργάτη στην αγορά εργασίας ως πωλητή του δικού του εμπορεύματος, της εργατικής του δύναμης. Έτσι εξασφαλίζει την κυριαρχία του κεφαλαίου, όχι την προσωπική υποταγή ορισμένων προσώπων σε άλλα συγκεκριμένα πρόσωπα, αλλά την υποταγή των εργατών γενικά στο κεφάλαιο γενικά. Το κράτος, ως σύνολο λειτουργιών και μηχανισμών, δεν προστατεύει τον κάθε ένα ατομικό καπιταλιστή και την ιδιοκτησία του (αντίθετα μπορεί κατά περιόδους να παίζει σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση ορισμένων κεφαλαίων και στην καταστροφή άλλων), ούτε μπορεί να εξασφαλίσει σε κάθε εργάτη το «δικαίωμα στην εργασία»· προστατεύει το κεφάλαιο και την εργατική δύναμη εν γένει. Όμως το κράτος, επειδή είναι κατά βάση η **πολιτική μορφή της καπιταλιστικής κοινωνίας**, δεν είναι το αποτέλεσμα κάποιας γραμμικής ιστορικής εξέλιξης της διαδικασίας της αναπαραγωγής και της συσσώρευσης κεφαλαίου. Δεν είναι μόνο συλλογικός καπιταλιστής, πόσο μάλλον αυτόβουλος συλλογικός καπιταλιστής.

Καθώς το κεφάλαιο είναι μια ανταγωνιστική κοινωνική σχέση, η ίδια η διαδικασία της αναπαραγωγής του είναι μια συγκρουσιακή διαδικασία που δημιουργείται, διακόπτεται, καταστρέφεται, αναδημιουργείται ή μετασηματίζεται από τη διαδικασία της ταξικής πάλης. Όλη η ως τα τώρα ιστορία της καπιταλιστικής ανάπτυξης είναι μια ιστορία διαρκών κρίσεων αναπαραγωγής του κεφαλαίου, καθώς η εργατική τάξη αποσυντίθεται και ανασυντίθεται μέσα στο διαρκή αγώνα που διεξάγει για να επιβάλει την ικανοποίηση των δικών της αναγκών εις βάρος των αναγκών των καπιταλιστών. Το κράτος είναι μια στιγμή αυτής της

29 J. Holloway, στο *Μεταφορντισμός και Κοινωνική Μορφή*, εκδ. Εξάντας, σελ. 138.



αναπαραγωγικής διαδικασίας άρα και στιγμή της ταξικής πάλης. Όπως όμως οι εργάτες και οι καπιταλιστές δεν αντιμετωπίζουν άμεσα ο ένας τον άλλο ως τάξεις μέσα στις σχέσεις ανταλλαγής ή στην παραγωγή, έτσι δεν αντιμετωπίζουν άμεσα ο ένας τον άλλο ως τάξεις μέσα στο πεδίο του κράτους. Η πολιτική δύναμη της καπιταλιστικής τάξης οφείλεται στην ικανότητα της να παρουσιάζει το κράτος ως ένα αυτόνομο και ουδέτερο οργανισμό που λειτουργεί προς όφελος των συμφερόντων της «κοινωνίας των πολιτών» και του «έθνους»· οφείλεται στην υπαρκτή ταύτιση της αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης με την αναπαραγωγή της κοινωνίας εν γένει. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω του τεχνητού διαχωρισμού της διανομής από την παραγωγή. Εδώ όμως έγκειται και η αδυναμία του καπιταλιστικού κράτους. Η ιστορία του είναι μια ιστορία διαρκών κρίσεων νομιμοποίησης, καθώς έρχεται αντιμέτωπο με τις απαιτήσεις αναδιανομής του κοινωνικού πλούτου που προβάλλει η εργατική τάξη, απαιτήσεις που ποτέ δεν μπορεί να ικανοποιήσει επαρκώς. Από την άλλη, η αδυναμία της εργατικής τάξης οφείλεται στον εγκλωβισμό των αγώνων της στο σύστημα της πολιτικής, κοινοβουλευτικής και συνδικαλιστικής αντιπροσώπευσης. Αυτή η μορφή αντιπροσώπευσης ενδυναμώνει τις υπάρχουσες διαιρέσεις εντός της εργατικής τάξης (διαιρέσεις που οφείλονται στον ανταγωνισμό των εργατών στην αγορά εργασίας και στην ιεραρχική οργάνωση της εργασιακής διαδικασίας), υποκαθιστά τις αυτο-οργανωμένες

προλεταριακές συλλογικότητες και επανενώνει τους εργάτες ως ιδιώτες-πολίτες. Απ' τη σκοπιά λοιπόν που μας ενδιαφέρει το ζήτημα, **η μορφή-κράτος είναι η ενσωμάτωση και η ήττα της αυτόνομης οργάνωσης και δράσης του προλεταριάτου στο σύνολο της καθημερινής ζωής**.³⁰

Έχοντας ως αφετηρία λοιπόν μια λειψή και μονομερή θεώρηση της κρίσης αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης που εστιάζεται βασικά στο «μετασχηματισμό της υπεραξίας σε πρόσθετο κεφάλαιο» ως αντικειμενική διαδικασία και η οποία υποβαθμίζει την κρίση νομιμοποίησης των υπαρκτών διαμεσολαβήσεων που το καπιταλιστικό κράτος είναι αναγκασμένο να χρησιμοποιεί για ν' αντιμετωπίζει την ταξική πάλη και να διαιωνίζει τις εκμεταλλευτικές σχέσεις, η TC καταλήγει να βλέπει λειψά και την ίδια την εξέγερση. Έτσι ηθελημένα *υποτιμά* την έμπρακτη κριτική των εξεγερμένων σ' όλες τις πτυχές της ζωής ως φетиχοποιημένες κατηγορίες: το εμπόρευμα, το χρήμα, τη μισθωτή εργασία, την αστυνομία, την κυκλοφορία, την πολιτική. Υποβιβάζει στη συνέχεια αυτόν τον πλούτο της βιωμένης κριτικής (το βίωμα της εξέγερσης ως γιορτή, την αίσθηση της αλλαγής του χωρόχρονου, τις κοινότητες της καταλήψεων, των συνελεύσεων, των συνευρέσεων στο δρόμο, τις στιγμές του ξεπεράσματος των διαχωρισμών, τις κοπάνες από τη δουλειά) σε «οπτική του απομονωμένου ατόμου» που έχει «χάσει τη δομή». Αρνείται να δει το μπλοκάρισμα της κανονικότητας, την πληθώρα ρήξεων σε προσωπικό και συλλογικό επίπεδο που συνεπάγεται η συμμετοχή στην εξέγερση· αρνείται να δει τη διατάραξη της αστικής νομιμότητας μέσω συλλογικών παραβατικών πρακτικών. Συνεπώς, γι' αυτήν η εξέγερση δεν εκφράζει παρά την αντίδραση στην «αθέτηση του συμβολαίου», αθέτηση που έχει συμπυκνωθεί στην κρίση «της σύμβασης εργασίας».

Είναι προφανές από όσα γράφουμε ότι δεν αναζητούμε την αδυναμία κατανόησης του περιεχομένου της εξέγερσης (και, επιπλέον, την παρανόηση των όσων είπαμε στα κείμενά μας)³¹ από την TC στη γεωγραφική της απόσταση απ' αυτήν. Απ' την αρχή κιάλας του κειμένου της είναι αποκαλυπτική: «*η αντικειμενικότητα της πορείας του κεφαλαίου ξεπερνιέται μέσα στον αγώνα και οι δραστηριότητες των αντιπαρατιθέμενων τάξεων εμφανίζονται ως επιλογές, αποφάσεις, τακτικές, στρατηγικές*» (δική μας η έμφαση), άρα δεν είναι τέτοιες. Να γιατί όλοι οι συνειδητά επιλεγμένοι τρόποι επικοινωνίας των εξεγερμένων, όπως πχ οι συνελεύσεις, μεταξύ των οποίων και οι αυτοαποκαλούμενες «λαϊκές», προσπερνιούνται σε λίγες γραμμές, τη στιγμή που απετέλεσαν ζωτικό χώρο της εξέγερσης για τη δημιουργία μιας **δημόσιας προλεταριακής σφαίρας** -μια σφαίρα που ήταν ταυτόχρονα απαραίτητη προϋπόθεση για την επέκταση της εξέγερσης και άμεσο δημιουργημά της.

Είναι επίσης προφανές ότι στο θεωρητικό σχήμα της TC δε χωράει η έννοια της αλλοτρίωσης. Γι' αυτό καταλήγει να απαξιώνει την ατομική διάσταση της εξέγερσης και, γενικότερα, της ανατρεπτικής

30 Σκοτώνουν τα άλογα στη δουλειά κι όταν γεράσουν τα θάβουν ιδίους εξόδοις, β' εκδ. 2008.

31 Παρεμπιπτόντως, σχετικά με τη διαπίστωση της TC περί «αποκλίσεων» των αριθμών των διαδηλωτών/ταραχοπιών μεταξύ των δύο μας κειμένων, του αρχικού Χρονολογίου (που δημοσιεύτηκε στο γαλλικό βιβλίο) και του *Like a Winter*, οφείλουμε να επισημάνουμε κάποιες λεπτομέρειες που προφανώς παρανοήθηκαν απ' αυτήν. Όσον αφορά την πρώτη μέρα, στο Χρονολόγιο, όταν λέγαμε ότι παραπάνω από 10.000 άνθρωποι βγήκαν στους δρόμους και συγκρούστηκαν με την αστυνομία, αναφερόμασταν στο σύνολο των ατόμων που κινητοποιήθηκαν το ίδιο βράδυ στο κέντρο της Αθήνας. Στο *Like a Winter*, όταν αναφερόμασταν σε 2.000 άτομα, μιλούσαμε γι' αυτούς που το ίδιο βράδυ συμμετείχαν στην πορεία (κυρίως αριστεριστών) στην Πατησίων και Ακαδημίας. Τη δεύτερη μέρα, στο Χρονολόγιο, υπολογίσαμε σε περίπου 4.000 τους συμμετέχοντες στην πορεία προς τη ΓΑΔΑ (υπολογισμός, που, εκ των υστέρων, μας φαίνεται μάλλον συντηρητικός). Αντίθετα, στο *Like a Winter*, αναφερόμασταν σε 10.000 άτομα που εμφανίστηκαν γενικά στους δρόμους, γιατί μετά τη διάλυση της συγκεκριμένης πορείας πολλοί άλλοι που δε συμμετείχαν απαραίτητα σ' αυτήν βρέθηκαν στους δρόμους του κέντρου. (Ίσως κι αυτός ο αριθμός να είναι εξίσου συντηρητικός). Τέλος, την τρίτη μέρα, στο Χρονολόγιο, αναφερόμασταν σε περίπου πάνω από 1.500 άτομα που προβήκαν σε καταστροφές και λεηλασίες, ενώ στο *Like a Winter*, μιλάγαμε για 10.000 και παραπάνω που ενεπλάκησαν σε συγκρούσεις με μπάτσους.



δράσης, τη στιγμή που «οι συνθήκες δεν θα μπορούσαν ποτέ να μεταβληθούν χωρίς οι άνθρωποι να μεταβάλλουν τον εαυτό τους».³² Για τον Μαρξ άλλωστε, η ανάλυση πρέπει να ξεκινάει με τη μέθοδο της έρευνας, την καταγραφή των εμπειρικών δεδομένων, της «πραγματικής και συγκεκριμένης εμπειρίας», στην οποία συμπεριλαμβάνεται και η ατομική εμπειρία. Κατόπιν το χαοτικό εμπειρικό υλικό πρέπει να οργανώνεται συστηματικά ξεκινώντας από τις πιο απλές αφαιρέσεις και καταλήγοντας στις πιο περίπλοκες συγκεκριμενοποιήσεις. Σ' αυτήν τη διαλεκτική ανάλυση της καπιταλιστικής κοινωνίας, η οποία είναι ανάλυση όλων των στρεβλών (verrückte) μορφών ύπαρξης των ανθρώπινων κοινωνικών σχέσεων στον καπιταλισμό, οι στιγμές της ιδιαιτερότητας και της ατομικότητας θεωρούνται εξίσου βασικές με την καθολικότητα και σε αλληλεξάρτηση μ' αυτήν. Επειδή ο Μαρξ δε βλέπει την επανάσταση ως αντικειμενική διαδικασία, όπως κάνει η TC, δεν ικανοποιείται με την παρουσίαση μιας αυτο-αναπαραγώμενης ολότητας, μέσα στην οποία η ατομικότητα θα υποβιβάζοταν στο ρόλο ενός δευτερεύοντος συνθετικού στοιχείου. Κι αυτό γιατί τη θεωρεί ως το μοναδικό συνθετικό στοιχείο της ολότητας που μπορεί να θέσει ανυπέρβλητα εμπόδια στην αναπαραγωγή της. Χάρη στη στιγμή της υποκειμενικότητας που, μέσα στην αυτο-υπονομευτική της δράση, ανατρέπει όλες τις στρεβλές μορφές της κοινωνικής ύπαρξης της στον καπιταλισμό, γίνεται δυνατό να μιλήσουμε για κομμουνισμό. Μ' αυτήν την έννοια, η αφετηρία και η κατάληξη όχι μόνο της ανάλυσης αλλά και του αγώνα είναι το πραγματικό άτομο στις κοινωνικές του σχέσεις. Εντός της καπιταλιστικής σχέσης, εντός δηλ. της συνεχούς αυτοεπέκτασης της αλλοτριωμένης εργασίας (αξίας), το προϊόν της εργασίας έρχεται αντιμέτωπο με το δημιουργό του ως ξένη δύναμη, που ανήκει πια στο κεφάλαιο. Ο αγώνας της δημιουργικής-ανατρεπτικής υποκειμενικότητας ενάντια στην αλλοτρίωση, ενάντια στις πραγματοποιημένες σχέσεις στον καπιταλισμό, είναι ο αγώνας επανάκτησης όσων η αλλοτριωτική καπιταλιστική σχέση καταργεί: της κοινωνικότητας (δηλ. του ανθρώπινου) και της συνειδητής πράξης ως σύμπτωσης της αλλαγής των περιστάσεων και της αυτοαλλαγής. Άρα αυτό που κάνει αντιφατική την καπιταλιστική σχέση, τη σχέση προλεταριάτου-κεφαλαίου, δεν είναι η αδυναμία του προλεταριάτου να αναπαραχθεί εντός της ως τάξη, αλλά το γεγονός ότι η ίδια η δραστηριότητα του προλεταριάτου στρέφεται εναντίον του. Αυτό το κάνει δυνητικά νεκροθάφτη του καπιταλισμού μέσα από τον αγώνα ενάντια στον εαυτό του. Λέμε δυνητικά γιατί ο ταξικός αγώνας του προλεταριάτου, όπως έχει εκδηλωθεί μέσα από τις ιστορικές μορφές του τους δύο τελευταίους αιώνες, δεν είναι ούτε ενιαίος, ούτε συνεκτικός, ούτε μονοσήμαντος. Και δεν προσφέρει καμιά ιστορική βεβαιότητα ως προς την κατάληξή του.

Παρά το ότι η TC αναγνωρίζει ότι η εξέγερση «φαίνεται να είναι το πρώτο κίνημα των πρόσφατων χρόνων όπου η δημοκρατία έγινε, με κεντρικό και πραγματικό τρόπο, αντικείμενο κριτικής, τόσο ως κυβερνητική πολιτική μορφή όσο και ως τρόπος λειτουργίας του ίδιου του αγώνα» και ακόμα περισσότερο ότι «οι ταραχές αυτές με την απλή και άμεση κριτική που άσκησαν στη δημοκρατία επιτέλεσαν ... μια τεράστια ριζοσπαστική θεωρητική και πρακτική πρόοδο», εν τούτοις θεωρεί ότι αυτή η κριτική παρέμεινε τυπική και εν τέλει δημοκρατική. Αυτό έγινε, μας λένε, γιατί περιορίστηκε στην κριτική των δημοκρατικών διαδικασιών και τη μορφή διακυβέρνησης, πράγμα που με τη σειρά του οφείλεται στο ότι η εξέγερση συνολικά ήταν περιορισμένη στην αναπαραγωγή και αναπόφευκτα στην κριτική της ιδεολογίας απ' τη σκοπιά του απομονωμένου ατόμου. Ωστόσο, η ίδια πάλι αναγνωρίζει ότι η απουσία διεκδικήσεων από το κίνημα δίνει στον αγώνα του ένα περιεχόμενο που δεν απαιτεί καμιά αντιπροσώπευση. Για την TC, η ίδια η ύπαρξη διεκδικήσεων «προϋποθέτει τη δημοκρατία, ως αυτοαναγνώριση της ομάδας και σχέση με τον αντίπαλο».

Ας τα εξετάσουμε όλα αυτά αντίστροφα. Αν ταυτίζαμε τη διεκδίκηση γενικά με τη δημοκρατία, αυτό θα ισοδυναμούσε με διαγραφή όλου του πολύπλευρου περιεχομένου των παρελθοντικών και τωρινών αγώνων, γιατί θα σήμαινε ότι θα παίρναμε τους μετρητοίς τις διεκδικήσεις τους ως τυπικά αιτήματα και δε θα αναζητούσαμε τις βαθύτερες αιτίες τους και τις διεργασίες που υπάρχουν πίσω από αυτά, αυτό που τα κάνει να εμφανίζονται ως συγκεκριμένες διεκδικήσεις. Κάνοντας μια τέτοια ταύτιση δε θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε γιατί οι διεκδικητικοί αγώνες πολύ συχνά ξεφεύγουν από τα πλαίσια της δημοκρατικής νομιμότητας και της διαπραγμάτευσης (βλ. συγκρούσεις στο δρόμο, καταλήψεις, βίαιες ενέργειες, «απαγωγές» αφεντικών και απειλές για καταστροφή των μηχανημάτων στα γαλλικά εργοστάσια όπου πρόσφατα ξέσπασαν αγώνες για τις αποζημιώσεις κλπ). Θα σήμαινε, επιπρόσθετα, ότι η καθημερινή ταξική πάλη εν γένει περιφρονείται εν αναμονή των ... επερχόμενων εξεγέρσεων.

Η μη ύπαρξη αιτημάτων στην εξέγερση τονίστηκε θετικά από μας, χωρίς ωστόσο και ν' αποτελέσει το κριτήριο βάσει του οποίου ακυρώνεται κάθε άλλος παρελθοντικός, τωρινός ή μελλοντικός αγώνας. Ερμηνεύθηκε ως η μεγαλειώδης στιγμή συνάντησης των διαφορετικών υποκειμένων που η κοινότητα του αγώνα τους τη συγκεκριμένη στιγμή τα έκανε να μη θέλουν να διεκδικήσουν τίποτα μερικό. Το βάρος της

32 Μαρξ, *Η Γερμανική Ιδεολογία*.

ανάλυσής μας όμως πέφτει σ' αυτήν την κοινότητα (τη σύνθεσή της, τους στόχους της, τις πράξεις της) και όχι σ' αυτήν καθαυτή την απουσία αιτημάτων, διαφορετικά το αποτέλεσμα εκλαμβάνεται εσφαλμένα ως αφετηρία.

Οι εξεγέρσεις αρχίζουν από εκεί που σταματάνε τα διεκδικητικά κινήματα και *ρίχνουν φως* στις βαθύτερες, λανθάνουσες όψεις των δεύτερων. Κι είναι ακριβώς αυτές οι όψεις των διεκδικητικών κινήματων που, ξεπερνώντας τον περιορισμένο τους χαρακτήρα, έρχονται στην επιφάνεια μέσα στην εξέγερση και παίρνουν μια διάσταση γενική.

Σε τελική ανάλυση, για την TC, το περιεχόμενο της εξέγερσης ταυτίζεται με την απουσία αιτημάτων και έτσι συλλαμβάνεται μόνο αρνητικά. Όμως το τεράστιο επίτευγμα του Δεκέμβρη ήταν ότι **στο πιο βαθύ του περιεχόμενο** ήταν μη δημοκρατικό, ακριβώς επειδή άσκησε κριτική από τη σκοπιά του απομονωμένου ατόμου-πολίτη που επιδιώκει να υπερβεί τον εαυτό του, ερχόμενο σ' αντιπαράθεση όχι απλώς με μια διεφθαρμένη κυβέρνηση, αλλά με τη Δημοκρατία, την πολιτική **μορφή** του κεφαλαίου που στο όνομα του γενικού, αφηρημένου καλού συνενώνει τους «ελεύθερους» πωλητές της εργατικής τους δύναμης, απαλλοτριώνει τη δραστηριότητά τους και δε διστάζει, όταν απειθαρχούν, να τους πυροβολεί κιόλας. Γι' αυτό η καταστροφή τραπεζών και κρατικών κτιρίων συνοδεύτηκε από την κατάληψη δημαρχείων και δημόσιων (ακόμη και ιδιωτικών) κτιρίων: η ενοποίηση των ανθρώπων ως διαχωρισμένων εντός μιας μη ανθρώπινης κοινότητας, της κοινότητας του κεφαλαίου, η οποία κυριαρχείται από αντικείμενα, αποσυντέθηκε και επιχειρήθηκε η ανασύνθεση μιας πραγματικής κοινότητας συμφερόντων.

Να τι έλεγε σχετικά μια από τις πολλές προκηρύξεις που κυκλοφόρησαν εκείνες τις μέρες:

*«Περιφρονούμε την δημοκρατία όσο τίποτα άλλο σε αυτό τον ξεπεσμένο κόσμο. Γιατί τι είναι η δημοκρατία πέρα από ένα σύστημα προνομίων και καταναγκασμών στην υπηρεσία της ιδιοκτησίας και της ιδιωτικότητας; Και τι είναι οι κανόνες της αν όχι οι κανόνες διαπραγμάτευσης της νομής του δικαιώματος στο κατέχειν, οι αόρατοι κανόνες της αλλοτρίωσης; Η ελευθερία, η ισονομία, η ισοπολιτεία, όλες αυτές οι νεκρές ιδεαλιστικές μάσκες δεν μπορούν να κρύψουν το έργο της μορφής τους: την καθολικοποίηση και συντήρηση του κοινωνικού ως μια οικονομική σφαίρα, ως μια σφαίρα όπου όχι μόνο το τι έχεις παράγει, μα το τι είσαι και το τι μπορείς να κάνεις έχει ήδη αποξενωθεί. Οι αστοί τάζουν, με φωνή που τρέμει από ευσέβεια: δικαιώματα, δικαιοσύνη, ισότητα. Και οι εξεγερμένοι ακούνε: καταπίεση, εκμετάλλευση, λεηλασία».*³³

Ο ορισμός της επαναστατικής διαδικασίας που δίνει η TC ως «ρήξης», ως «ποιοτικού άλματος», αν και κατά βάση σωστός, υπονοεί ότι δεν υπάρχει τίποτα που να συνδέει την πραγματικότητα των καθημερινών αγώνων με την κομμουνιστικοποίηση, η οποία ορίζεται κυρίως αρνητικά. Δε βλέπουν δηλ. κανένα θετικό περιεχόμενο που μπορεί να υπάρχει μέσα στους πραγματικούς αγώνες ως δημιουργία νέων κοινωνικών σχέσεων, υπέρβαση των διαχωρισμών, συγκρότηση ενός επαναστατικού υποκειμένου. Προεξοφλούν ότι κάθε διεκδικητικός αγώνας είναι καταδικασμένος να αποτύχει, γιατί βλέπουν σ' αυτόν μόνο το αίτημα –αν και από αυτήν ακόμα την άποψη έχουν λάθος. Αν λοιπόν οι καθημερινοί αγώνες δεν εμπεριέχουν, ούτε σε λανθάνουσα μορφή, την αρνητική ανθρώπινη δραστηριότητα και τη δημιουργία κοινότητας αγώνα ενώ συγχρόνως είναι νομοτελειακή η αποτυχία τους, σε ό,τι αφορά τις παραχωρήσεις από τη μεριά των καπιταλιστών, τότε τι ακριβώς μας προτείνει η TC; Να γίνουμε **θεατές** των αγώνων περιμένοντας το πλήρωμα του χρόνου όταν «θα προσκρούσουμε στην ίδια μας την ύπαρξη ως τάξης και θα οδηγηθούμε να τη μεταχειριστούμε ως κάτι που πρέπει να εξαλειφθεί»;

Λανθασμένα υποστηρίζουν ότι οι υποστηρικτές της αυτονομίας των αγώνων μένουν μόνο στη μορφή, ενώ είναι σαφές ότι για ένα μεγάλο κομμάτι του επαναστατικού κινήματος, τόσο στο παρελθόν όσο και σήμερα, η αυτονομία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το περιεχόμενο του αγώνα: η αυτονομία των προλεταριακών αγώνων είναι η συγκρότηση του προλεταριακού υποκειμένου που βάζει μπροστά την επαναστατική διαδικασία κατάργησης της μισθωτής εργασίας και όλων των τάξεων.



Αν, σύμφωνα με την TC, στους αγώνες τους οι προλετάριοι δε βρίσκουν τίποτα άλλο εκτός από «τις διαιρέσεις της μισθωτής εργασίας και της ανταλλαγής», αν το «προλεταριάτο παράγει... όλη του την ύπαρξη εντός των κατηγοριών του κεφαλαίου», αν η υπέρβαση των διαχωρισμών δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μόνο με μια καθολική, μια και έξω αλλαγή του περιεχομένου του αγώνα προς την επανάσταση, τότε η «τάξη καθαυτή» γίνεται τάξη για τον εαυτό της μόνο αναγκαστικά, λόγω κάποιας ιστορικής αντικειμενικότητας στην οποία υπόκειται η ταξική πάλη. Οι προλετάριοι δε δημιουργούν τίποτα, ούτε στιγμιαία ούτε μόνιμα· απλώς τους συμβαίνουν πράγματα. Δεν έχουν να κάνουν καμιά αυτοκριτική γιατί δεν έχουν καμιά «αυτοτελή ύπαρξη απέναντι στο

33 Βεδουίνος όσο θέλετε! Πολίτης ποτέ, 23/12/2008.

κεφάλαιο» για να κριτικάρουν. Είναι απλώς κεφάλαιο, άρα δεν κάνουν λάθη γιατί τα «λάθη» τους είναι ιστορικά καθορισμένα. Η «έσχατη δόμηση» θα λύσει όλα τα προβλήματα, αν και αυτό δεν αποκλείει ότι θα πρέπει κάπου να βάλουν το χεράκι τους κι οι προλετάριοι.

Μέσα σε αυτό το σχήμα φυσικά δε χωράνε οι κομμουνιστικές στιγμές της εξέγερσης. Όσο όμως κι αν η TC θέλει να το αγνοήσει, οι εξεγερμένοι έφτιαξαν κοινότητες αγώνα, ξεπέρασαν σε πολλές περιπτώσεις τους διαχωρισμούς, απελευθέρωσαν τη δημιουργικότητά τους, επιτέθηκαν στην αλλοτρίωσή τους δημιουργώντας νέες κοινωνικές σχέσεις. Κι αν κάτι τέτοιο μπορεί να γίνει σχετικά αβίαστα μέσα σε μια εξέγερση, τότε κανένας δεν μπορεί να προεξοφλήσει ότι δεν μπορεί να υπάρχουν κομμουνιστικές στιγμές ακόμα και σε έναν καθημερινό αγώνα, μέσα ή έξω από τους χώρους εργασίας. Μήπως άλλωστε ο Δεκέμβρης δεν εμπεριέχεται ήδη στην εξέγερση ενάντια στη φοιτητική εργασία το 2006, στο σύνθημα των δασκάλων «*Δεν είμαστε καλά, δεν έχουμε μυαλό, σας χαρίζουμε και τον άλλο το μισθό*» στην απεργία τους την ίδια χρονιά, στις εκατοντάδες μικρές και μεγάλες παραβατικές συμπεριφορές στην καθημερινή ζωή που περνάνε απαρατήρητες, **στην εξέγερση των φυλακισμένων ένα μήνα πριν το Δεκέμβρη –ο οποίος ήταν ταυτόχρονα, όπως και οι προαναφερόμενοι, διεκδικητικός αγώνας;** Ή μήπως έλλειψαν οι εξεγερσιακές πρακτικές από το κίνημα αλληλεγγύης για την Κούνεβα, που ακολούθησε την εξέγερση, παρά το γεγονός ότι ήταν κατά βάση διεκδικητικό;

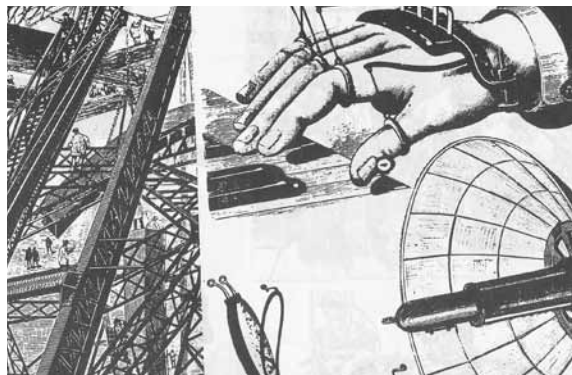
Η TC αρνείται κατηγορηματικά οποιαδήποτε σχέση των καθημερινών αγώνων με την εξέγερση γι' αυτό και παρουσιάζει τη «ρήξη», που αναμφίβολα αποτελεί η εξέγερση, ως παραγόμενη αυτοματικά από την «έσχατη δόμηση» της αντιφατικής καπιταλιστικής σχέσης. Αντίθετα απ' ό,τι υποστηρίζει η TC, η σύμπτωση της αλλαγής των συνθηκών και του αυτομετασχηματισμού που ήταν η εξέγερση εμπεριέχεται στην καθημερινή άρνηση/κατάργηση των αλλοτριωτικών διαμεσολαβήσεων· σ' αυτό το άρρητο και ανολοκλήρωτο «κάτι άλλο», ως δυνατότητα, που παίζει μέσα στους πιο συγκρουσιακούς καθημερινούς αγώνες. Θα επανέλθουμε σ' αυτό το θεμελιώδες ζήτημα παρακάτω.

Σχετικά με την παραγωγική εργασία, τα υποκείμενα και τα όρια της εξέγερσης

Στο σημείο αυτό θα δούμε πώς χρησιμοποιεί η TC την έννοια της παραγωγικής εργασίας που τη θεωρεί ως τη *ζωντανή και αντικειμενική αντίφαση αυτού του τρόπου παραγωγής*. Θα αναδείξουμε τις αντιφάσεις που εμπεριέχονται στο θεωρητικό της σχήμα και το ότι το σχήμα αυτό έχει μορφή «βραχυκυκλώματος». Στη συνέχεια θα εξέλθουμε από το πλαίσιο αυτό και θα αναπτύξουμε την δική μας οπτική σχετικά με το περιεχόμενο και τα όρια της εξέγερσης.

Σύμφωνα με έναν ορισμό του Μαρξ: «*Παραγωγική εργασία με την έννοια της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής είναι η μισθωτή εργασία που, ανταλλασσόμενη με το μεταβλητό μέρος του κεφαλαίου (μισθοί), αναπαράγει όχι μόνο το μέρος αυτό του κεφαλαίου (ή την αξία της δικής της εργατικής δύναμης), αλλά εκτός από αυτό παράγει και υπεραξία για τον καπιταλιστή*»,³⁴ ορισμό που η TC φαίνεται να συμμαρμύζει σε όλα τα σημεία στα οποία αναφέρεται στην παραγωγική εργασία. Για την TC η παραγωγική εργασία αποκτά κεντρική σημασία γιατί «*δομεί το σύνολο της κοινωνίας*». Πώς το κάνει αυτό; Για το κεφάλαιο, το προλεταριάτο εμφανίζεται να είναι σημαντικό μόνο στο βαθμό που εντάσσεται στην αξιοποίηση, μόνο δηλαδή σαν παραγωγός υπεραξίας. Οι ανάγκες της αξιοποίησης είναι αυτές που δομούν το σύνολο της κοινωνίας γιατί η αναπαραγωγή της κοινωνίας, άρα και του προλεταριάτου, καθορίζεται αποκλειστικά από τις ανάγκες αυτές. Η έμφαση στην άμεση διαδικασία παραγωγής, στην άντληση υπεραξίας, σε σχέση με την κοινωνική αναπαραγωγή η οποία αποτελεί δευτερεύουσα διαδικασία, είναι εμφανής παντού στο κείμενό της: «*ούτε το σχολείο, ούτε η οικογένεια, ούτε η κατανάλωση, ούτε η πολιτική, ούτε η φυλακή παράγουν τις τάξεις· δεν βρίσκεται εκεί η μήτρα της κοινωνικής διαίρεσης*», στο «*κέντρο της πάλης των τάξεων [υπάρχει] η αντίφαση την οποία αντιπροσωπεύει η παραγωγική εργασία*». Πάμε τώρα να δούμε γιατί η παραγωγική εργασία αντιπροσωπεύει την αντίφαση κεφαλαίου-προλεταριάτου. Όπως γράφει:

«*Η αντίφαση μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου είναι ο ίδιος ο τρόπος με τον οποίο η εργασία υπάρχει κοινωνικά: η αξιοποίηση. Οριζόμενο από την εκμετάλλευση, το προλεταριάτο βρίσκεται σε αντίφαση με την αναγκαία κοινωνική ύπαρξη της εργασίας του ως κεφαλαίου, δηλαδή ως αυτονομημένης αξίας που δεν παραμένει τέτοια παρά μόνο αξιοποιούμενη: η πτώση του ποσοστού κέρδους αποτελεί αντίφαση μεταξύ των τάξεων. Το προλεταριάτο βρίσκεται συνεχώς σε αντίφαση με τον ίδιο του τον ορισμό ως τάξης: η αναγκαιότητα της αναπαραγωγής του είναι κάτι που το βρίσκει*



34 Θεωρίες για την Υπεραξία, τόμος 1, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, σελ 145.

απέναντί του να αντιπροσωπεύεται από το κεφάλαιο – από το κεφάλαιο για το οποίο το προλεταριάτο είναι συνεχώς αναγκαίο και πάντα περισσεύει. Το προλεταριάτο δεν βρίσκει ποτέ την επιβεβαίωσή του στην αναπαραγωγή της κοινωνικής σχέσης, της οποίας αποτελεί εντούτοις έναν αναγκαίο πόλο. Αυτή είναι η αντίφαση της παραγωγικής εργασίας».

Με άλλα λόγια, καθώς το κεφάλαιο αναπτύσσεται ή καλύτερα καθώς αυξάνεται η οργανική του σύνθεση πετάει εκτός παραγωγικής εργασίας όλο και μεγαλύτερο μέρος της εργατικής δύναμης. Όλο και μεγαλύτερο μέρος του προλεταριάτου (παρόλο που είναι αναγκαίο για το κεφάλαιο) περισσεύει. Όσο πέφτει το ποσοστό κέρδους, το οποίο εξαρτάται από την αναλογία της υπεραξίας προς το συνολικό κεφάλαιο (σταθερό και μεταβλητό), όσο δηλαδή όλο και λιγότερη ζωντανή εργασία είναι απαραίτητη για την αξιοποίηση, τόσο το προλεταριάτο προσκρούει στον εαυτό του καθώς δεν μπορεί να αναπαραχθεί εκτός κεφαλαίου και έτσι βιώνει την καπιταλιστική σχέση ως εξωτερικό εξαναγκασμό. Ακριβώς επειδή επέρχεται αυτή η συρρίκνωση της παραγωγικής εργασίας (κατά την ανανέωση των κύκλων συσσώρευσης), της εργασίας που είναι απαραίτητη για την αξιοποίηση του κεφαλαίου, η επισφάλεια γίνεται η «γενική κατάσταση της εργατικής δύναμης». Ωστόσο, επειδή η επισφάλεια εκφράζει τη γενική κατάσταση της εργατικής δύναμης, «η αντιφατική σχέση μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου τοποθετείται στο επίπεδο της αναπαραγωγής». Τα υποκείμενα που ενσαρκώνουν αυτή τη γενική κατάσταση, «φοιτητές δίχως μέλλον, νεαροί μετανάστες, επισφαλείς εργαζόμενοι, όλοι είναι προλετάριοι οι οποίοι βιώνουν καθημερινά την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων ως εξαναγκασμό, έναν εξαναγκασμό που εμπεριέχεται σε αυτή την αναπαραγωγή επειδή είναι προλετάριοι, αλλά και οι οποίοι τη βιώνουν καθημερινά ως διαχωρισμένη και τυχαία (συμπτωματική και μη αναγκαία) σε σχέση με την ίδια την παραγωγή». Και επειδή τους συμβαίνει αυτό, στην περίπτωση που τα υποκείμενα αυτά εξεγείρονται, η επίθεσή τους παραμένει στο επίπεδο της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων. Το όριο, που σημαίνει ορισμός για την TC, της εξέγερσης αυτών των υποκειμένων είναι εγγενές.

«Αυτές οι ταραχές ήταν ένα ταξικό κίνημα και όχι μια απλή δράση ακτιβιστών (που κι αυτή θα ήταν ταξικό κίνημα), αλλά δεν ήταν ένας αγώνας εντός αυτού που αποτελεί την ίδια τη μήτρα των τάξεων: της παραγωγής. Έτσι οι ταραχές κατόρθωσαν αυτό το θεμελιώδες, να παραγάγουν και ναβάλουν στο στόχαστρο το ταξικό ανήκειν ως καταναγκασμό, αλλά δεν μπόρεσαν να το κάνουν και να φτάσουν σε αυτό το σημείο παρά μόνο προσκρούοντας, σαν στο ίδιο τους το όριο, σε αυτό το αόρατο φράγμα της παραγωγής. Και ο τρόπος (στόχοι, εξέλιξη των ταραχών, σύνθεση των εξεγερμένων...) με τον οποίο το κίνημα παρήγαγε αυτή την εξωτερική επιβολή ήταν εγγενώς καθορισμένος από το όριο αυτό».

Εφόσον η κρίση αναπαραγωγής, η «έλλειψη μέλλοντος» και η «γενική κατάσταση της εργατικής δύναμης» (δηλαδή η επισφάλεια), κατασκευάζει/καθορίζει ένα υποκείμενο που το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να αμφισβητήσει τον εαυτό του σαν τάξη στο επίπεδο της αναπαραγωγής, τότε πώς μπορεί να προκύψει η επανάσταση και η κομμουνιστικοποίηση;

Πώς μπορεί αυτό το υποκείμενο να επιτεθεί στο κέντρο της αντίφασης που είναι η παραγωγική εργασία;

Η απάντηση που δίνει η TC εστιάζει στο γεγονός ότι «ο παραγωγικός χαρακτήρας της εργασίας μπορεί να οριστεί στο επίπεδο του συλλογικού εργαζόμενου». Παρότι «ο ίδιος (προσωρινός) εργαζόμενος μπορεί να περνάει, από τη μια εβδομάδα στην άλλη, από μια παραγωγική σε μια μη παραγωγική εργασία» και παρότι «οι παραγωγικοί εργαζόμενοι [δεν] είναι επαναστάτες εκ φύσεως και μονίμως», εντούτοις «όταν μπλοκάρουν την παραγωγή αξίας και υπεραξίας [...] δεν 'μπλοκάρουν' απλώς». Αυτοί οι εκάστοτε παραγωγικοί εργάτες είναι «οι άνθρωποι που ζουν στο κέντρο της εσωτερικής σύγκρουσης του κεφαλαίου ως αντίφασης εν κινήσει». «Μέσα στη μοναδική δράση τους, η οποία δεν αποτελεί κάτι το ιδιαίτερο αλλά απλώς την εμπλοκή τους στον αγώνα, η αντίφαση που δομεί το σύνολο της κοινωνίας ως πάλη των τάξεων επιστρέφει στον εαυτό της, στην ίδια της τη συνθήκη· με αυτόν ακριβώς τον τρόπο το ταξικό ανήκειν μπορεί να αποσυντεθεί και από εδώ εκκινεί ο αυτομετασχηματισμός του προλεταριάτου μέσα στον αγώνα του (βέβαια αυτό εξαρτάται από κάθε είδους περιστάσεις και δεν προκύπτει κάθε φορά που οι παραγωγικοί εργαζόμενοι απεργούν)».

Πού βρίσκεται όμως αυτό το ταυτόχρονα παραγωγικό και ανατρεπτικό υποκείμενο; Δυστυχώς, η μοναδική απάντηση που μπορούμε να αντλήσουμε από τα όσα γράφει η TC είναι ότι το υποκείμενο αυτό βρίσκεται στα εργοστάσια! Με τα δικά της λόγια: «Αν η επανάσταση ξεκινήσει από τα εργοστάσια, δεν θα παραμείνει εκεί, θα ξεκινήσει το δικό της έργο όταν οι εργάτες θα βγαίνουν από το εργοστάσιο για να το καταργήσουν». Σύμφωνα με την TC, η εγγενής αδυναμία της εξέγερσης του Δεκέμβρη εντοπίζεται στο ότι τα υποκείμενα της δεν ξεκίνησαν από τα εργοστάσια (ή γενικότερα τους χώρους παραγωγής) ούτε γύρισαν σ' αυτά για να ξαναβγούν αλλά παρέμειναν έξω από αυτά. Μας διαβεβαιώνει ότι η κομμουνιστικοποίηση



(βοηθούντων κάποιων περιστάσεων) είναι εφικτό να ξεκινήσει μόνο μέσα από τους χώρους παραγωγής, την ίδια στιγμή που, με την ίδια απολυτότητα, μας διαβεβαιώνει ότι το υποκείμενο που κατασκευάζει η κρίση αναπαραγωγής επιτίθεται μόνο στους θεσμούς αναπαραγωγής γιατί εκεί εντοπίζει το πρόβλημά του που είναι η έλλειψη μέλλοντος. Αυτό είναι το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουμε διαβάζοντας την TC. Μήπως δε μας έχει πει ότι «ο πιο αδύναμος κρίκος» αυτής της αντίφασης, της εκμετάλλευσης που συνδέει τις τάξεις μεταξύ τους, τοποθετείται στις στιγμές της κοινωνικής αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, εκεί όπου ακριβώς, μακράν από το να βρίσκει επιβεβαίωση, ο ορισμός του προλεταριάτου ως τάξης της παραγωγικής εργασίας εμφανίζεται πάντα (και ολοένα περισσότερο μέσα στις σύγχρονες μορφές της αναπαραγωγής) ως τυχαίος και περιστασιακός, όχι μόνο για κάθε προλετάριο ειδικά, αλλά δομικά για το σύνολο της τάξης»; Μήπως αυτός «ο αδύναμος κρίκος» δεν είναι οι «φοιτητές δίχως μέλλον, νεαροί μετανάστες, επισφαλείς εργαζόμενοι, [...] οι οποίοι βιώνουν καθημερινά την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων ως εξαναγκασμό»;

Εδώ βρισκόμαστε ενώπιον του απόλυτου «βραχυκυκλώματος» της θεωρίας της TC: από τη μια μας λέει ότι η αναδιάρθρωση (με τη «διπλή αποσύνδεση» που προωθεί και τον πλεονάζοντα προλεταριακό πληθυσμό που δημιουργεί) κατασκευάζει η ίδια αντικειμενικά το αόρατο φράγμα –ή μάλλον το γυάλινο πύργο³⁵– της παραγωγής· από την άλλη μας λέει ότι αν δεν επιτεθούν οι προλετάριοι στους χώρους παραγωγής υπεραξίας –απ’ τους οποίους όμως είναι αποκλεισμένοι– επανάσταση δε γίνεται. Από τη μια μας λέει ότι οι παραγωγικοί εργάτες, που δέχεται ότι συμμετείχαν στην εξέγερση, είναι οι μόνοι που κατέχουν «αντικειμενικά τη δυνατότητα να μετατρέψουν αυτή την επίθεση σε αντίφαση για το ίδιο το κεφάλαιο, να αναστρέψουν ενάντια στον εαυτό της την αντίφαση που αποτελεί η εκμετάλλευση»· από την άλλη μας λέει ότι δεν μπορούσαν να το κάνουν κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του Δεκέμβρη επειδή είναι

επισφαλείς, όπως οι φοιτητές, και έτσι η αμφισβήτηση της ίδιας τους της ύπαρξης παραμένει διαχωρισμένη στο επίπεδο της αναπαραγωγής.

Σ’ αυτό το θεωρητικό «βραχυκύκλωμα», η μόνη «λύση» που μας παρουσιάζει δεν είναι τίποτα άλλο από μια σειρά διαβεβαιώσεων τις οποίες χαρακτηρίζει επίσης... αντικειμενικές: «Εκείνο που μπορούμε να προβλέψουμε ευλόγως είναι ότι αυτός ο τρόπος εκμετάλλευσης της συνολικής εργατικής δύναμης θα φτάσει στα όριά του, ως κρίση αυτού του κύκλου συσώρευσης και ως επαναστατικό ξεπέραςμα αυτού του κύκλου αγώνων, ξεπέραςμα το οποίο θα έχει παραγάγει ο ίδιος».

Ή αλλιού: «Όπως το κεφάλαιο, έτσι και η επανάσταση είναι κι αυτή μια αντικειμενική διαδικασία». Αυτό δεν αποκλείει πάντως και λίγο γενικόλογο υποκειμενισμό: «η ταξική πάλη μας έχει αποδείξει συχνά την απεριόριστη επινοητικότητα της».

Πάνω απ’ όλα όμως, η TC βλέπει την παρούσα φάση της σχέσης κεφαλαίου-προλεταριάτου ως έσχατη: «Η παραγωγή του ταξικού ανήκειν ως εξωτερικού καταναγκασμού [είναι η] έσχατη δόμηση της αντίφασης μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου, όπου η ταξική δράση του προλεταριάτου διαρρηγνύει την αμοιβαία συνεπαγωγή των τάξεων και κάνει την καπιταλιστική σχέση να φαίνεται απλή κυριαρχία, εξωτερική επιβολή». (Όλες οι υπογραμμίσεις δικές μας)

Η θεωρία που μας παρουσιάζει η TC μας προκαλεί μια μεγάλη σειρά ερωτημάτων: πώς είναι δυνατόν οι παραγωγικοί εργάτες (ντόπιοι ή μετανάστες), οι οποίοι βιώνουν καθημερινά την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων ως εξαναγκασμό λόγω της δραστηριότητάς τους, να τη βιώνουν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που τη βιώνουν και οι φοιτητές; ως κατάσταση, ως διαχωρισμένη και τυχαία (συμπτωματική και μη αναγκαία) σε σχέση με την ίδια την παραγωγή; Γιατί στην εξέγερση δε συμμετείχε το σύνολο (ή έστω η πλειοψηφία) των επισφαλών εφόσον η ίδια η κρίση αναπαραγωγής τους αναγκάζει να εξεγερθούν και να αμφισβητήσουν τον εαυτό τους ως τάξη;³⁶ Γιατί αν η επανάσταση ξεκινήσει από τα εργοστάσια δε θα παραμείνει εκεί ενώ αν η επανάσταση ξεκινήσει από το χώρο αναπαραγωγής θα παραμείνει εκεί; (Το Δεκέμβρη πάντως δεν τέθηκε, ούτως ή άλλως, ζήτημα επανάστασης). Γιατί οι «ταραχές» δεν προέκυψαν από εργατικές δολοφονίες, σαν αυτές στο Πέραμα (λίγους μήνες πριν τη δολοφονία του Γρηγορόπουλου); Γιατί η απόπειρα δολοφονίας της Κούνεβα δεν πυροδότησε παρόμοιες «ταραχές» αλλά έδωσε πεδίο για την επανεμφάνιση διεκδικητικών αιτημάτων; Και τέλος, γιατί να ασχολούμαστε με τη θεωρία, την πρακτική και την ιστορία της ταξικής πάλης αν η επανάσταση είναι μια αντικειμενική διαδικασία;

Αν θελήσουμε να απαντήσουμε σ’ όλα αυτά τα ερωτήματα ή έστω να τους αποδώσουμε βαρύτητα, θα

35 Ο πρωτότυπος τίτλος του κειμένου της TC, *Le Plancher de verre*, σημαίνει κατά λέξη «γυάλινο δάπεδο».

36 Εδώ η ιδεολογική ενστάλαξη δεν μπορεί να είναι η απάντηση μιας και είναι διαδικασία στην οποία όλοι μας εισερχόμαστε.



πρέπει να εγκαταλείψουμε το θεωρητικό πλαίσιο της TC. Θα πρέπει να εγκαταλείψουμε το σχήμα αυτό που τις ιστορικά καθορισμένες αφαιρέσεις κεφάλαιο, προλεταριάτο, αξία κλπ τις μετατρέπει σε έναν κόσμο αντικειμένων που εξελίσσεται βάσει ιστορικών νομοτελειών. Θα πρέπει πίσω από τις αφαιρέσεις να δούμε τα συγκεκριμένα υποκείμενα και τις συγκεκριμένες πρακτικές τους. Αντίθετα με την TC, δεν πιστεύουμε ότι οι κρίσεις ή η ιστορική εξέλιξη της σχέσης κεφάλαιο αποτελούν μια αντικειμενική διαδικασία. Οι κοινωνικές σχέσεις παραγωγής είναι πάντα η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο αντικειμενικό και το υποκειμενικό, είναι ανθρώπινη κοινωνική πρακτική. *Η κοινωνική ζωή στο σύνολό της είναι ουσιαστικά πρακτική.*

Το «βραχυκύκλωμα» του θεωρητικού σχήματος της TC και η αντικειμενική (συν λίγο βολονταρισμό) διέξοδος προς την κομμουνιστικοποίηση που μας παρουσιάζει, πηγάζουν κατά τη γνώμη μας από μια σειρά αντιλήψεων που τη διακατέχουν με πρώτη την κεντρικότητα που αποδίδει στην καθεαυτό παραγωγή. Η εμμονή με την άμεση διαδικασία παραγωγής υπεραξίας σημαίνει ότι όχι μόνο η καπιταλιστική ολότητα διαιρείται σε προνομιακές και μη σφαίρες αλλά και ότι ο ίδιος ο στόχος, αυτός της καταστροφής της καπιταλιστικής σχέσης και της κομμουνιστικοποίησης καθορίζεται από αυτήν τη διαίρεση.

Γι' αυτό και η μόνιμη επωδός περί του ορίου της παραγωγής, η αναφορά στην «*ίδια τη μήτρα των τάξεων: την παραγωγή*», οι μακροσκελείς αναφορές στην παραγωγική εργασία, στη ρίζα της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, δηλ. στην παραγωγή υπεραξίας, στην προτεραιότητα του αγώνα των παραγωγικών εργατών. Ωστόσο, οι ταξικοί αγώνες από τα μέσα της δεκαετίας του '60 σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής έχουν αλλάξει την οπτική γωνία από την οποία βλέπουμε τις ζωντανές αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Οι σχέσεις παραγωγής δεν είναι απλά οι σχέσεις της άμεσης εργασιακής διαδικασίας, αλλά είναι ανταγωνιστικές σχέσεις, ταξικές σχέσεις εξουσίας που συγκροτούνται από τη συνολική διαδικασία αξιοποίησης και αναπαραγωγής του κοινωνικού κεφαλαίου, σχέσεις μιας συνολικής διαδικασίας παραγωγής, επικοινωνίας και ανταλλαγής.

Μ' αυτήν την έννοια, λοιπόν, αν η καπιταλιστική παραγωγή δεν είναι μόνο παραγωγή υπεραξίας αλλά και παραγωγή κοινωνικών σχέσεων, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η εξέγερση δεν επιτέθηκε στην παραγωγή παρά μόνο στην «*αναπαραγωγή του τρόπου παραγωγής*»,³⁷ Η TC επικεντρώνεται μόνο στην άμεση διαδικασία παραγωγής και παρότι, τυπικά, αναγνωρίζει την ολότητα της καπιταλιστικής σχέσης, ουσιαστικά θεωρεί σημαντικότερη τη μία στιγμή της εις βάρος των άλλων. Ωστόσο, τουλάχιστον, έτσι εξηγείται για ποιο λόγο η TC επιλέγει να χρησιμοποιεί τον όρο ταραχές και όχι εξέγερση...

Είχαμε την εντύπωση ότι η εμμονή με την προτεραιότητα των αγώνων των εργοστασιακών εργατών και τις παραγωγικότητες πολιτικές οπτικές που τη συνόδευαν είχε τελειώσει με την κινηματική κριτική της εργατικής ταυτότητας και την αναδιάρθρωση ήδη από τη δεκαετία του '70. Στην περίπτωση της TC βλέπουμε να επανέρχεται με τη μορφή ενός παράδοξου εργατισμού, που αφού προσδιορίσει τον αρχικό χώρο της επανάστασης, στη συνέχεια δε θέλει να ακολουθήσει τη συνήθη διαδρομή διεκδικήσεων/μεσολαβήσεων και τη ...συντομεύει με την άμεση έξοδο απ' αυτόν και την κατάργησή του, εξαφανίζοντας κάθε διαδικασία υπέρβασης. Η εμμονή με την άμεσα παραγωγική εργασία φανερώνει μια αδυναμία κατανόησης του φετιχιστικού τρόπου με τον οποίο η σχέση κεφάλαιο εμφανίζεται στις διαφορετικές της μορφές στο σύνολο της κοινωνικής ζωής. Καθώς εξελίσσεται η σχέση ανάμεσα στις τάξεις, η καπιταλιστική σχέση, έτσι εξελίσσονται και οι μορφές εκδίπλωσης αυτής της σχέσης. Οι μορφές του κεφαλαίου συνεχώς επανακαθορίζονται και επαναθεμελιώνονται, καθώς το κεφάλαιο είναι ταξική πάλη. Η προλεταριακή εμπειρία της ταξικής κυριαρχίας, αν και διαχωρισμένη, είναι συνολική και από αυτήν την άποψη οι εξεγερμένοι προλετάριοι δε δυσκολεύονται να δουν πώς η εκπαίδευση, η οικογένεια ή η φυλακή παράγουν και αναπαράγουν τις ταξικές σχέσεις εξουσίας.

Αν το κεφάλαιο είναι η κοινωνική σχέση που μέσω της επιβολής της εργασίας συσσωρεύει αενάως αξία, δηλ. νεκρή εργασία, οι ιδεολογικοί όροι μέσα στους οποίους συναρθρώνεται η σχέση αυτή είναι εξίσου σημαντικοί, γιατί κατέχουν μια υλική δύναμη. Όσο είναι λάθος μια αντιεξουσιαστική κριτική των ιδεολογικών μορφών αυτονομημένη από τη συνολική κριτική της σχέσης κεφάλαιο (και σωστά μεν η TC την επισημαίνει, αλλά λανθασμένα την αποδίδει στο σύνολο των εξεγερμένων)³⁸, άλλο τόσο λάθος είναι να θεωρείται ότι η προλεταριακή συνθήκη χαρακτηρίζεται κατά βάση από τον εξαναγκασμό της εκμετάλλευσης στην άμεση παραγωγή και άρα να υποβιβάζεται η έμπρακτη κριτική όσων συναρθρώνονται στη νομιμοποίηση των καπιταλιστικών σχέσεων (συναίνεση, αφομοίωση, εσωτερίκευση κανόνων) και στην πειθάρχηση της εργατικής δύναμης (ιεραρχία, αστυνομία, στρατός).

37 Τα εκατοντάδες κατεστραμμένα εμπορικά καταστήματα και τράπεζες δεν ήταν επίθεση και στην παραγωγή; Τα μπλοκαρίσματα των μεταφορών δεν ήταν επίθεση στην παραγωγή; Πώς, λοιπόν, «τίποτα δεν μπλόκαρε τις θεμελιώδεις δραστηριότητες των ελληνικών επιχειρήσεων»; Είναι επίσης ψευδές να λέγεται ότι η λειτουργία του κράτους δεν μπλοκαρίστηκε καθόλου, ειδικά μάλιστα αν μιλάμε για την αστυνομική του λειτουργία... Αν δεν επηρεάστηκε πραγματικά ούτε η παραγωγή ούτε η κυκλοφορία του κεφαλαίου, ούτε καν το κράτος έστω και προσωρινά, τότε προς τι όλη αυτή η κινητοποίηση της αστυνομίας, του «έσχατου μέσου της αυτοπροϋπόθεσης του κεφαλαίου»;

38 Η εξέγερση δεν επιτέθηκε σε νόρμες συμπεριφοράς (στο ρατσισμό ή στο βολεμένο) για να διαταράξει την υπάρχουσα ιδεολογική συνοχή. Επειδή η εξέγερση επιτέθηκε άμεσα στις μορφές του κεφαλαίου, διατάραξε την ιδεολογική συνοχή που εξυπηρετεί την αναπαραγωγή του συστήματος.

«Αλλά ούτε το σχολείο, ούτε η οικογένεια, ούτε η κατανάλωση, ούτε η πολιτική, ούτε η φυλακή παράγουν τις τάξεις», μας τονίζει. Η τάξη όμως δε δημιουργείται από τη στιγμή και μόνο που θα έρθει αντιμέτωπη με το κεφάλαιο στο χώρο εργασίας· όλα τα παραπάνω παράγουν τάξεις με την έννοια ότι γεννούν, ανατρέφουν, διαμορφώνουν, εκπαιδεύουν, πειθαρχούν το εμπόρευμα εργατική δύναμη και ακόμα περισσότερο ορίζουν τις προϋποθέσεις της ύπαρξης και διατήρησής του, ώστε όχι μόνο να (ανα)παράγεται αλλά και να είναι διαθέσιμο για το κεφάλαιο, μια διαδικασία ωστόσο συγκρουσιακή, ανταγωνιστική και ουδέποτε δεδομένη.

Πίσω από τα άνισα δίπολα παραγωγικής/μη παραγωγικής εργασίας, παραγωγής/ αναπαραγωγής, τα οποία η TC κατασκευάζει και απ' τα οποία στη συνέχεια αντλεί τα πολιτικά της συμπεράσματα, βρίσκεται μια ερώτηση που η ίδια θέτει:

«*Πώς μπορεί το προλεταριάτο, δρώντας αυστηρά ως τάξη αυτού του τρόπου παραγωγής, στην αντίφασή του με το κεφάλαιο εντός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής να καταργήσει τις τάξεις και κατά συνέπεια τον εαυτό του, δηλ. να παράγει τον κομμουνισμό;*»

Χωρίς περιστροφές, απαντάμε πως **δεν** μπορεί. Αν όντως το προλεταριάτο δρα «*αυστηρά ως τάξη αυτού του τρόπου παραγωγής*» και μόνο (δική μας η έμφαση), αν δεν αποαντικειμενικοποιείται ήδη μέσα στον καθημερινό του αγώνα ενάντια στο κεφάλαιο (κι αυτός ο αγώνας δεν περιλαμβάνει μόνο απεργίες και εξεγέρσεις), τότε κανένα Aufhebung δεν είναι δυνατό, εκτός από την αντικειμενιστική, αυτοματική «υπέρβαση» που μας δίνει η TC, η οποία περνάει μέσα από την χωρίς υποκείμενα αντιφατική σχέση της εκμετάλλευσης, δηλ. μέσα από την αντιφατική κίνηση του κεφαλαίου ως αντικειμενικής σχέσης. Έχοντας κατασκευάσει μόνη της ένα γρίφο, δίνει επίσης μόνη της τη λύση στον αυτοσχέδιο αυτό γόρδιο δεσμό. Η μόνη προοπτική για την κομμουνιστικοποίηση, μας λέει, είναι η αυτοκατάργηση του προλεταριάτου τώρα χάρη στην καταστροφική κίνηση που το ίδιο το κεφάλαιο φέρνει: οι διεκδικήσεις (και δη οι μισθολογικές) είναι πλέον «αθέμιτες», «*αργά ή γρήγορα ολόκληρο το προλεταριάτο προορίζεται να έχει μεταχείριση ειλωτών μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής*».

Αν με την ικανοποίηση των διεκδικήσεων παραπεμπόμαστε σε μια επιστροφή της σοσιαλδημοκρατίας, θα συμφωνούσαμε ότι μια τέτοια προοπτική δε φαίνεται στον ορίζοντα. Όταν όμως παίρνει μια τέτοια ρήση το χαρακτήρα αξιωματικής γενίκευσης, εγείρονται εύλογες αντιρρήσεις. Σε αρκετούς σημερινούς αγώνες (μισθολογικοί αγώνες Κινέζων εργατών, αγώνας του κινήματος αλληλεγγύης στην Κούνεβα στην Ελλάδα για καλύτερες συνθήκες εργασίας των καθαριστριών, αναγνώριση της κατάληψης της Ζαηοη από το αργεντινικό κράτος) υπάρχει μια, εννοείται μερική, ικανοποίηση των αιτημάτων, σε συνθήκες δυσμενούς σχετισμού δύναμης για την τάξη.

Είναι λάθος επίσης να ισχυρίζεται κανείς ότι «ολόκληρο το προλεταριάτο» οδηγείται στη δουλειά! Αυτό που στην πραγματικότητα συμβαίνει είναι ότι οι πάντα υπαρκτές διαιρέσεις και οι ιεραρχίες εντός της εργατικής τάξης εντείνονται και αξιοποιούνται από το κράτος για να στρέψει το ένα κομμάτι της ενάντια στο άλλο. Άλλωστε, όπως δείξαμε παραπάνω, η υποτίμηση της εργατικής δύναμης δεν είναι καθολική και υπάρχουν ευρέα στρώματα εργαζομένων που είναι συνδεδεμένα με το ρόλο τους στην παραγωγή και εμφορούνται από μια, ιδιαίτερη το καθένα, ηθική της εργασίας. Επίσης, ούτε «για τον οποιονδήποτε εργαζόμενο είναι προφανές ότι η κρατική καταστολή είναι αξεδιάλυτα συνυφασμένη με την οικονομική εκμετάλλευση, τη φτώχεια, τις απολύσεις» ούτε «η καταστολή γίνεται το τελευταίο “επιχείρημα” της καπιταλιστικής τάξης και των κρατών». Αντιθέτως, είδαμε ότι μετά το Δεκέμβρη το χαρτί που έπαιξε το κράτος ήταν η «ασφάλεια του πολίτη», με τις επιχειρήσεις σκούπα ενάντια στους πιο υποτιμημένους μετανάστες προλετάρους. Άρα η καταστολή δεν κατευθύνεται συμμετρικά και ταυτόχρονα προς όλους, αλλά στοχεύει κυρίως συγκεκριμένα πλεονάζοντα ή απειθαρχα κομμάτια που δαιμονοποιούνται σε ένα παιχνίδι διαχωρισμών. (Η ίδια η ασφάλεια άλλωστε μπορεί να προκύψει ως *αίτημα*, όπως έγινε στον Αγ. Παντελεήμονα. Εκεί μάλιστα είδαμε την τραγική διάσταση των διαχωρισμών, όταν παλιότεροι μετανάστες από τα Βαλκάνια και τις χώρες της Αν. Ευρώπης υποστήριξαν τα πογκρόμ...)

Από πού λοιπόν συνάγεται η βεβαιότητα ότι «ο καπιταλισμός έχει ξεμείνει από μέλλον»; Σε συνθήκες κρίσης, ένα νέο, εξίσου εύθραυστο με όλα τα προηγούμενα αλλά υπαρκτό, «κοινωνικό συμβόλαιο» δουλεμένο με φόβο, διαιρέσεις και ανισότητες δε λειτουργεί ήδη μέσα στη στρατηγική της αντεπανάστασης, επανανομιμοποιώντας το κράτος ασφάλειας που προσωρινά η εξέγερση μπλόκαρε; (Παρόμοια ήταν και η χρήση του Bush Deal στις ΗΠΑ μετά την 11η Σεπτέμβρη. Αποτυχημένο σήμερα, παρόλα αυτά λειτούργησε για μερικά χρόνια).

Είδαμε ότι η κρίση για την TC δεν είναι κρίση των ταξικών σχέσεων που γεννά, σε συγκεκριμένες συνθήκες, μια εξέγερση, αλλά κρίση του ενός πόλου, του κεφαλαίου, που μέσω της «διπλής αποσύνδεσης» προκαλεί μια κρίση υποκατανάλωσης, η οποία *μετατρέπεται κατ' ανάγκην* σε ταξική πάλη και οδηγεί αντικειμενικά σε αποαντικειμενικοποίηση: «*Μπορούμε να βασιστούμε στην πορεία της κρίσης για να πάψει η γενικότητα να παραμένει ιδιαιτερότητα*».

Ωστόσο, πολύ άνετα θα μπορούσε κανείς να βασιστεί στην κρίση για να βγάλει το συμπέρασμα ότι η βαρβαρότητα πλησιάζει και ότι η γενικευμένη κοινωνική αποσύνθεση είναι ήδη σε πλήρη εξέλιξη. Γιατί, όχι,



«η επανάσταση, όπως το κεφάλαιο», ΔΕΝ «είναι κι αυτή μια αντικειμενική διαδικασία». Η ανασύνθεση της ανθρώπινης κοινότητας είναι μια συνειδητή, επίπονη διαδικασία που δημιουργεί νέες κοινωνικές σχέσεις και άρα νέα υποκείμενα. Όταν χρειάζεται να φτιάξεις έναν ολόκληρο καινούργιο κόσμο, τα υλικά του δεν μπορεί να είναι μόνο η άρνηση της εκμετάλλευσης που «αντικειμενικά» θα έρθει, αλλά και νέες θετικότητες. Η επανάσταση, η κομμουνιστικοποίηση, είναι η «πραγματική κίνηση» αλλά δεν μπορεί να είναι μια αντικειμενική κίνηση. Δεν είναι μια «δύναμη» που λειτουργεί πίσω από τις πλάτες των προλετάρων και από πάνω τους, όπως το κεφάλαιο που δεν είναι παρά η αλλοτριωμένη δραστηριότητά τους και βρίσκεται έξω από τον έλεγχό τους. Η ανθρώπινη κοινότητα δημιουργείται όταν οι

προλετάριοι αρνούνται την ακύρωση της ανθρώπινης (κοινωνικής) ιδιότητάς τους από το κεφάλαιο, και αυτό είναι ένα σχέδιο σε διαδικασία, που μπορεί και να μην ολοκληρωθεί ποτέ.

«Εμείς προτιμούμε να υποστηρίζουμε ότι η συνειδητή δράση των προλετάρων είναι η μόνη που μπορεί να θέσει τέρμα στη ζωή του κεφαλαίου. Ειδάλλως, καμία κρίση, όσο βαθεία κι αν είναι, δεν θα είναι αρκετή για να οδηγήσει σε ένα τέτοιο αποτέλεσμα. Και οποιαδήποτε βαθεία κρίση (κρίση του συστήματος κι όχι κρίση εντός του συστήματος) μπορεί να είναι η τελευταία αν οι προλετάριοι την εκμεταλλευτούν σωστά. Αλλά δε θα υπάρξει ποτέ μια μέρα εξόφλησης λογαριασμών, μια τελική αδιαμεσολάβητη αναμέτρηση, όπου επιτέλους οι προλετάριοι θα αντικρύσουν κατάματα το κεφάλαιο και συνεπώς θα του επιτεθούν».³⁹

Αν λοιπόν επικεντρωθούμε στη συνειδητή δράση των προλετάρων θα δούμε ότι μπορεί μέσα στις αιτίες της εξέγερσης του Δεκέμβρη να ήταν και η τάση επισφαλαιοποίησης τόσο της εργασίας όσο και της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, η βία και ο αποκλεισμός, ωστόσο, οι συνθήκες αυτές δεν εμφανίστηκαν τότε και δεν μπορούν από μόνες τους να εξηγήσουν το γιατί ένα κομμάτι του προλεταριάτου στην Ελλάδα μετατράπηκε σε εξεγερμένους ανθρώπους. Αν θέλουμε να ερευνήσουμε τις πραγματικές αιτίες μιας εξέγερσης θα πρέπει να τις αναζητήσουμε και στην υποκειμενικότητα των εξεγερμένων. Θα πρέπει να αναδείξουμε τις κουλτούρες αντίστασης -δημιουργήματα παλαιότερων αγώνων- των οποίων τα αντανάκλαστικά λειτούργησαν με επιτυχία. Για παράδειγμα, τη νύχτα της 6^{ης} Δεκέμβρη οι άνθρωποι που άμεσα αντέδρασαν στη δολοφονία ήταν κυρίως πολιτικοποιημένοι προλετάριοι (αναρχικοί, αντιεξουσιαστές, ακροαριστεροί). Φυσικά, δε λέμε ότι αυτοί έκαναν την εξέγερση αλλά ότι η κουλτούρα αντίστασης που τα υποκείμενα αυτά φέρουν έπαιξε καταλυτικό ρόλο. Στη συνέχεια, η ένταξη και άλλων υποκειμένων στο κίνημα, όπως οι μαθητές, οι χούλιγκαν ή οι μετανάστες διεύρυνε και επέκτεινε τις αρχικές δραστηριότητες και γρήγορα μετέτρεψε τις αρχικές ταραχές σε εξέγερση. Στα υποκείμενα αυτά και πάλι συναντάμε την ύπαρξη κοινοτήτων, παρεών ή συμμοριών, δηλαδή μορφών οργάνωσης που υπήρξαν καθοριστικές τόσο γιατί δεν επιτρέπουν την αντιπροσώπευση (έναν ακόμα λόγος για την απουσία αιτημάτων) όσο και γιατί παρείχαν στην εξέγερση έναν απρόβλεπτο χαρακτήρα. Προϋπήρχε λοιπόν ένα σύνολο άμεσων και διαπροσωπικών σχέσεων, σχέσεων κοινότητας που συνιστούσαν μια πολύμορφη κουλτούρα αντίστασης (από τον πολιτικό ακτιβισμό του αντιεξουσιαστικού χώρου, με τις καταλήψεις, τα στέκια του και το διαρκή πόλεμο με τους μπάτσους γύρω από τα Εξάρχεια, μέχρι την αντιφασιστική και αντιμπατσική ιδεολογία και πρακτική των οπαδών, την «παράδοση» των καταλήψεων στα σχολεία και τις σχολές και την ύπαρξη στοιχείων κοινοτικής ζωής στις σχέσεις αρκετών ανθρώπων). Ωστόσο, αυτές οι κοινότητες, συμμορίες ή παρεές δεν έμειναν ως είχαν. Διευρύνθηκαν ή μετασχηματίστηκαν στο δρόμο, στις καταλήψεις και στις συνελεύσεις. Η συνάντηση αυτών των προλεταριακών κοινοτήτων παρήγαγε, μαζί με την επίθεση στο κεφάλαιο και το κράτος, την αναζήτηση των κοινών καθοριστικών στοιχείων τους. Η δραστηριότητα που δημιουργήθηκε από την ανάμιξη των διαφορετικών προλεταριακών κοινοτήτων εκφράστηκε και αντικειμενοποιήθηκε στα κείμενα και στις πρακτικές των εξεγερμένων. Εντός αυτής της δραστηριότητας επιδιώχθηκε η ανίχνευση της διαφοράς και της κοινότητας των συνθηκών μέσα από τις οποίες κάθε υποκειμενικότητα παράγει μια διαφορετική κατάσταση και μια διαφορετική κουλτούρα. Για παράδειγμα, η επισφαλής κατάσταση ενός φοιτητή και ενός μετανάστη δεν ταυτίζεται, παρότι η πηγή της είναι η ίδια. Μέσα στην εξέγερση, έστω και προσωρινά, αυτή η κοινή πηγή, η κυριαρχία των μορφών του κεφαλαίου, έγινε ορατή και στοχοθετήθηκε. Όχι μόνο η εκμετάλλευση αλλά και η δημόσια προλεταριακή σφαίρα αγώνα που πρακτικά παράχθηκε κατά τη διάρκεια της εξέγερσης (στις συγκρούσεις, στις λεηλασίες, στις καταλήψεις και στις συνελεύσεις) ήταν για μας ο τροφοδότης της άρνησης της ύπαρξής μας ως προλετάρων.

Όπως και τις αιτίες, έτσι και τα όρια αυτής της εξέγερσης πάλι θα πρέπει να τα αναζητήσουμε στην ίδια διαλεκτική υποκειμενικού-αντικειμενικού. Το ότι η πλειοψηφία της εργατικής τάξης παρέμεινε απλά συμπαθούσα αν όχι αδιάφορη, δείχνει αυτό που συνιστά την «αντικειμενικότητα της οικονομίας»: το να μην αυτο-καταργείται το προλεταριάτο μέσω της κοινωνικής του πρακτικής. Το ότι η αντεπίθεση του

39 Ντωβέ-Νεζίκ, *Προλεταριάτο και εργασία – Μια ιστορία αγάπης*; στα *Παιδιά της Γαλαρίας* no.11, 2005.

κεφαλαίου και των πολιτικών του μορφών ήταν άμεση, δείχνει αυτό που συνιστά την «υποκειμενικότητα της οικονομίας»: το κόμμα της τάξης ανησύχησε και γι' αυτό έθεσε σε κίνηση τη μηχανή καταστολής.

Η μη επέκταση της εξέγερσης στους εργασιακούς χώρους (για να ακριβολογούμε, στους χώρους μισθωτής εργασίας) είναι κάτι που απαιτεί εξήγηση και φυσικά απασχόλησε όλους όσοι συμμετείχαμε σ' αυτήν. Ωστόσο, εδώ οφείλουμε να είμαστε, όσο μπορούμε, ακριβείς και συγκεκριμένοι.

«Μια ψύχραιμη ματιά στην ταξική σύνθεση της εξέγερσης και το περιεχόμενό της μας οδηγεί σήμερα στο συμπέρασμα ότι η επέκταση της εξέγερσης στους χώρους μισθωτής εργασίας όχι μόνο δεν ήταν εφικτή αλλά ενδεχομένως ούτε και επιθυμητή για πολύ κόσμο που συμμετείχε στις συγκρούσεις και τα συλλογικά εγχειρήματα του Δεκέμβρη. Από την εμπειρία μας μπορούμε να πούμε ότι οι περισσότεροι εργαζόμενοι που συμμετείχαν στην εξέγερση ήταν νεαροί σε ηλικία και προέρχονταν από κλάδους όπου κυριαρχούν οι επισφαλείς και «ελαστικές» εργασιακές σχέσεις, με κύρια εξαίρεση κάμποσους σταθερούς εργαζόμενους που προέρχονταν κυρίως από τους κλάδους των λεγόμενων δημόσιων υπηρεσιών, όπως η εκπαίδευση και η υγεία. Για τους τελευταίους, η επέκταση της εξέγερσης στους χώρους εργασίας τους θα σήμαινε να ξεσπάσουν καταλήψεις και άγριες απεργίες έξω από τα συνδικάτα και ενάντια σ' αυτά, αφού οι περισσότερες απεργίες καλούνται από τα συνδικάτα και στη συντριπτική τους πλειοψηφία παραμένουν υπό τον έλεγχό τους, παρά το γεγονός ότι το κύρος τους έχει δεχτεί μεγάλα πλήγματα εδώ και πολλά χρόνια. Όπως είναι γνωστό, τα τελευταία 20 χρόνια έχουν πραγματοποιηθεί πολλές απεργίες στο δημόσιο τομέα (εκπαίδευση, ΔΕΚΟ, υπουργείο πολιτισμού κλπ). Όμως, όπως έχουν δείξει οι αγώνες της προηγούμενης περιόδου, υπάρχει αδυναμία δημιουργίας αυτόνομων μορφών οργάνωσης του αγώνα και έκφρασης λόγου και περιεχομένων που να ξεπερνούν το πλαίσιο της συνήθους συνδικαλιστικής αιτηματολογίας. Με τους περισσότερους συναδέλφους τους να βρίσκονται **εκτός** εξέγερσης, οι εργαζόμενοι με σταθερή απασχόληση που συμμετείχαν σ' αυτή δεν ένιωθαν ότι υπήρχε ένα κοινό έδαφος επικοινωνίας που θα μπορούσε να οδηγήσει σε σημαντικές κινητοποιήσεις σ' αυτούς τους χώρους εργασίας. Όσον αφορά τις καταλήψεις εργασιακών χώρων, αυτές γίνονται κυρίως σε περιπτώσεις κλεισίματος ή μετεγκατάστασης εργοστασίων, π.χ. στον κλάδο της υφαντουργίας, σε «αμυντικούς» δηλαδή αγώνες. Τόσο οι απεργίες όσο και οι καταλήψεις εργοστασίων που έχουν πραγματοποιηθεί τα τελευταία χρόνια έχουν σε γενικές γραμμές ηττηθεί από την άποψη της απόσπασης συγκεκριμένων παραχωρήσεων από την πλευρά των αφεντικών και του κράτους. Από την άλλη μεριά, πρέπει να λάβει κανείς υπόψη του το γεγονός ότι ο ελληνικός καπιταλισμός χαρακτηρίζεται από μικρή συγκέντρωση κεφαλαίου με την ύπαρξη πολλών μικρών επιχειρήσεων στις οποίες εργάζονται ακόμα και λιγότερα από 10 άτομα όπου, εν πολλοίς, ακόμα και η θεσμική συνδικαλιστική δράση είναι ανύπαρκτη. Για αυτούς τους λόγους οι χώροι μισθωτής εργασίας δεν ήταν αλλά ούτε και αντιμετωπίστηκαν ως πεδία προλεταριακής ισχύος και δυνατοτήτων κινητοποίησης από τους εργαζόμενους που συμμετείχαν στην εξέγερση. Πόσο μάλλον που οι περισσότεροι νέοι επισφαλείς εργαζόμενοι δεν αισθάνονται καμία ταύτιση με τη δουλειά τους. Ενδεχομένως, ήταν ακριβώς η αδυναμία ή ακόμα και η απροθυμία κινητοποίησης μέσα στους χώρους εργασίας που ώθησε πολλούς νέους προλετάρους στους δρόμους. Επιπλέον, η εξέγερση του Δεκέμβρη, όπως και οι περισσότερες σύγχρονες εξεγέρσεις των πόλεων, ήταν μια βίαιη έκρηξη απονομιμοποίησης των καπιταλιστικών θεσμών ελέγχου και, παραπέρα, μια σύντομη εμπειρία κοινοτικής ζωής, κοινότητας αγώνα ενάντια στους διαχωρισμούς, έξω από τους χώρους εργασίας, με την αξιοσημείωτη εξαίρεση των πανεπιστημίων και του δήμου του Αγίου Δημητρίου. Για τους εξεγερμένους προλετάρους, η επέκταση της εξέγερσης δε θα μπορούσε να είναι τίποτα λιγότερο από το ξεσπάσμα άγριων απεργιών και καταλήψεων. Δεδομένων των πρακτικών δυνατοτήτων και των υποκειμενικών διαθέσεων της στιγμής, μια τέτοια επέκταση ήταν αδύνατη και, ενδεχομένως, ακόμη και ανεπιθύμητη για τα ίδια τα υποκείμενα της εξέγερσης. Εκείνο που φαινόταν εφικτό ήταν η επέκταση της αμφισβήτησης σε έναν ακόμα καπιταλιστικό θεσμό ελέγχου και αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης: το συνδικαλισμό· και ταυτόχρονα η δημιουργία προϋποθέσεων για την επέκταση της εξέγερσης στους εργασιακούς χώρους».⁴⁰

Η μη επέκταση της εξέγερσης στους χώρους μισθωτής εργασίας λοιπόν δεν ήταν κάποιο ιστορικά αναπόφευκτο όριο του κινήματος. Είχε να κάνει με τους συγκεκριμένους, αντικειμενικούς και υποκειμενικούς, όρους με τους οποίους διεξαγόταν η ταξική σύγκρουση στους χώρους εργασίας στην Ελλάδα τη δεδομένη στιγμή· είχε να κάνει δηλ. με τους πρακτικούς όρους αυτής της σύγκρουσης, με το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων εντός των οποίων δραστηριοποιούνται οι προλετάριοι. Για να γίνουν οι χώροι μισθωτής εργασίας πεδία προλεταριακής ισχύος και δυνατοτήτων κινητοποίησης έπρεπε τότε – και αυτό επιχειρήθηκε στην πραγματικότητα – να δημιουργηθεί μια δημόσια προλεταριακή σφαίρα αγώνα, εντός της οποίας, μέσα από την αλληλεπίδραση των επιμέρους πρωτοβουλιών, **συνειδητά** και **στρατηγικά**, θα οργανωνόταν ένα τέτοιο εγχείρημα. Όσο κι αν θέλει να εντοπίσει κανείς τα όρια αυτής της απόπειρας



40 Από το κείμενο *Πόλεμος Ταξικός όχι Συνδικαλισμός*, που περιλαμβάνεται στο παρόν τεύχος.

στο εσωτερικό του κινήματος –και πράγματι, στην περίπτωση της ΓΣΕΕ, υπήρχε μια εργατίστικη τάση που αντιμετώπιζε την κατάληψη ως ένα εργαλείο για την προπαγάνδισή του συνδικαλισμού βάσης και δυσφορούσε με τη μη καθαρά εργατική σύνθεσή της⁴¹ ή, στην περίπτωση των συνελεύσεων γειτονιάς, μια «λαϊκή» αντίληψη και πρακτική που δεν επέτρεψε σε όλους τους καταληψίες δημοτικών χώρων ν' αντιληφθούν έγκαιρα ότι η κατάληψη δε θα μπορούσε να αφορά όλο το «λαό»- το πραγματικό όριο της επέκτασης στους εργασιακούς χώρους έχει σχέση με την περιορισμένη σύνθεση των εξεγερμένων, με το γεγονός ότι η πλειοψηφία της εργατικής τάξης δε συμμετείχε στην εξέγερση. Η ανάγκη επικοινωνίας των εξεγερμένων με τους «απ' έξω» για την επέκταση της εξέγερσης, που σε κάποιες περιπτώσεις θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως προπαγάνδα, ενώ σωστά δεν απαξιώνεται από την ΤC ως μιλιταντισμός, εν τούτοις «χρεώνεται» αντικειμενικά ως αποτυχία των ίδιων των εξεγερμένων, ως αναπόφευκτη αυτονόμηση της αναπαραγωγής απ' την παραγωγή. Αν η ΤC έμπαινε στον κόπο να αναλογιστεί έστω το γιατί η πλειοψηφία παρέμεινε εκτός εξέγερσης, τότε θα ερχόταν αντιμέτωπη με την αδράνεια, τον κατακερματισμό, τις κάθε είδους διαμεσολαβήσεις, καθώς φυσικά και τους εχθρούς της εξέγερσης (με τη μορφή των κομμάτων, των ΜΜΕ, των στρατηγικών διαίρεσης, του συντηρητισμού της οικογένειας, της έλλειψης μιας κουλτούρας αντίστασης σε πολλούς προλετάριους και εννοείται της ίδιας της καταστολής), στοιχεία που παραγνωρίζει αλλά που αξιοποιήθηκαν δεόντως απ' το κράτος ως αντιεξέγερση ήδη από την αρχή αλλά και στη συνέχεια. Αυτό όμως θα σήμαινε ότι θα έπρεπε να τροποποιήσει ριζικά τη θεωρία της και ν' αναγνωρίσει το ρόλο του υποκειμενικού και του πολιτικού παράγοντα στην ιστορία.

Η κομμουνιστικοποίηση

Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται η ΤC την κομμουνιστικοποίηση δε διαφέρει επί της ουσίας από τον «κομμουνισμό ως επέκεινα». Για την ΤC οι καταστάσεις μοιάζουν με διακριτές στιγμές τύπου 0 ή 1: ή υπάρχει επανάσταση και άρα κομμουνιστικοποίηση ή όλοι οι αγώνες και οι εξεγέρσεις που δεν είναι επανάσταση δεν έχουν επί της ουσίας σχέση με την κομμουνιστικοποίηση –το πολύ-πολύ να δείχνουν προς αυτήν. Η κομμουνιστικοποίηση ταυτίζεται, ως γνωστόν, με την κατάργηση του κεφαλαίου και των τάξεων, και είναι το «ποιοτικό άλμα» που ένα κίνημα αντιλαμβάνεται ότι πρέπει να κάνει όταν οι πραγματικές ανάγκες και επιθυμίες των ανθρώπων που το συγκροτούν αδυνατούν να βρουν την ικανοποίησή τους εντός της σημερινής κατάστασης πραγμάτων. Η ίδια η λέξη λοιπόν δεν υποδηλώνει μια μελλοντική κατάσταση αλλά μια δραστηριότητα. Αν αυτή η δραστηριότητα μετατίθεται συνεχώς σε ένα «επέκεινα», σε μια «ρήξη» που θα μας συμβεί, προκύπτει το πρόβλημα του πως η «αντικειμενική δομή» (το κεφάλαιο), η οποία δεν εμπεριέχει κανένα ψήγμα αυτής της δραστηριότητας, θα διαρρηχθεί. Αν η κομμουνιστική προοπτική δεν είναι παρούσα ως προσπάθεια μέσα στους πιο συγκρουσιακούς καθημερινούς αγώνες και τις εξεγέρσεις, τότε δεν θα υπάρξει ποτέ. Η κομμουνιστικοποίηση, η οποία χαρακτηρίζεται πρωταρχικά από ένα σύνολο αρνήσεων των μορφών της καπιταλιστικής σχέσης (χρήμα, εμπόρευμα, κράτος κλπ) δεν προκύπτει από ένα στοχασμό πάνω στην ιστορία της εξέλιξης αυτής της σχέσης, αλλά από την ανάδυση κομμουνιστικών χειρονομιών και συμπεριφορών μέσα στους ταξικούς αγώνες και την καθημερινή ζωή. Όταν κατά τη διάρκεια του αγώνα οι άνθρωποι αυθόρμητα οικειοποιούνται και μοιράζονται αγαθά χωρίς να υπακούουν στη λογική της ανταλλαγής, όταν καταργούν την εξουσία των «ειδικών» (μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται και οι «ειδικοί» της κομμουνιστικοποίησης και της «σωστής» ανάγνωσης της ιστορίας), όταν αντιμετωπίζουν ο ένας τον άλλο σαν αδελφό και εραστή, όταν καταργούν το γραμμικό, δομημένο χρόνο του καπιταλιστικού κύκλου, όταν μεταστρέφουν την καθιερωμένη χρήση της γλώσσας, όταν ανοίγουν το χώρο εργασίας τους στη γειτονιά, όταν παίρνουν τα όπλα ενάντια στο κράτος και μοιράζονται από κοινού τον κίνδυνο της σύγκρουσης με τις δυνάμεις της τάξης, όταν γκρεμίζουν συνειδητά όλους τους διαχωρισμούς, αυτό είναι η κομμουνιστικοποίηση ως προσπάθεια να δημιουργηθεί ένας καινούργιος κόσμος.

Οι στιγμές κομμουνιστικοποίησης, πολύ περισσότερες σε μια εξέγερση απ' ότι σε έναν καθημερινό αγώνα, καθίστανται δυνατές ακριβώς επειδή το προλεταριάτο, στην ανταγωνιστική του σχέση με το κεφάλαιο, δεν βρίσκεται ολοκληρωτικά στην υπηρεσία του ως παραγωγός αξίας. Μέσα σ' αυτή τη σχέση και ενάντια της, ανασυνθέτει τη μνήμη του, παίρνει διδάγματα από τους αγώνες των προηγούμενων προλεταριακών γενεών, συγκροτεί κοινότητες αγώνα και ανασυντίθεται, επεξεργάζεται τις δικές του εμπειρίες αγώνα και μετασχηματίζεται, παίρνει εκδίκηση για το παρελθόν και το «διορθώνει», αρνείται την

41 Η εσωτερική διαίρεση μέσα στη ΓΣΕΕ δεν ήταν ανάμεσα στην «αυτοοργάνωση της τάξης» και την «απόκλιση», με την έννοια που δίνει σ' αυτούς τους όρους η ΤC –οι περισσότεροι καταληψίες λίγο-πολύ «απέκλιναν»- αλλά ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς τρόπους αντίληψης της «αυτοοργάνωσης» και της «τάξης». Ενδεικτική της παρανόησης της ΤC επ' αυτού είναι η παρουσίαση ενός κειμένου της εξέγερσης με τίτλο *Γράμμα προς τους Μαθητές* ως χαρακτηριστικό της μυθοποίησης της αυτονομίας και της αυτοοργάνωσης της τάξης, τη στιγμή που γράφτηκε από σύντροφο που μέσα στην κατειλημμένη ΓΣΕΕ λειτούργησε στα πλαίσια αυτού που αναφέραμε ως μη συνδικαλιστική, προλεταριακή τάση!

καθημερινή του αλλοτρίωση. **Μέσα σ' αυτή τη σχέση και ενάντια της** αναζητά τη **δυνατότητα** του ξεπεράσματός της χωρίς να έχει τη **βεβαιότητα** της πραγματοποίησής του.

Όπως γράφαμε στην μπροσούρα για το κοινωνικό κράτος, «ο ίδιος ο χαρακτήρας της ταξικής πάλης του προλεταριάτου είναι διφορούμενος, καθώς κινείται προς αυτό που βρίσκεται πέρα απ' την καπιταλιστική πραγματικότητα, και μέχρι ίσως την τελευταία στιγμή, οτιδήποτε πετυχαίνει βρίσκεται μέσα σε αυτήν και άρα μπορεί να μετατραπεί σε μέρος των αλυσίδων του».⁴² Δε γνωρίζουμε την **τελική** έκβαση ενός αγώνα που είναι διαρκής, δεν ισχυριζόμαστε ότι ξέρουμε από τώρα το σκορ· ξέρουμε όμως ότι θα είναι οι πραγματικές επιλογές και στρατηγικές των πραγματικών προλεταρίων στον αγώνα που θα μας φέρει προς τον κομμουνισμό και όχι μια αντικειμενικότητα που ως από μηχανής θεός, ως Ιστορία, έχει προκαθορίσει πάνω σε μια γραμμική πορεία την έλευση της Κομμουνιστικοποίησης. Επιπλέον, στην εσχατολογική προσέγγιση της TC, η ταξική πάλη τώρα μόνο δείχνει προς την, προφητευμένη κιόλας, κομμουνιστικοποίηση: «Στις μέρες μας, η επανάσταση εξαρτάται από την υπέρβαση μιας καταστατικής αντίφασης της ταξικής πάλης: για το προλεταριάτο, το να είναι τάξη αποτελεί το εμπόδιο το οποίο ο αγώνας του ως τάξης πρέπει να ξεπεράσει/καταργήσει». Και αλλού: «Είναι με ξεκάθαρο και έμπρακτο τρόπο που οι ταραχές αυτές σχηματοποίησαν το κύριο διακύβευμα της σύγχρονης ταξικής πάλης: το να δρα ως τάξη εντός της πάλης ενάντια στο κεφάλαιο εμπεριέχει για το προλεταριάτο την ίδια του την αμφισβήτηση και ανάγει τη δράση ως τάξης σε όριο του που πρέπει να ξεπεραστεί». Είναι λοιπόν προνόμιο της εποχής μας να φτάσει κάποτε στην κομμουνιστικοποίηση και όχι κάτι δυνητικά επιτεύξιμο στο παρελθόν; Αν ο κομμουνισμός δεν ήταν εφικτός στο παρελθόν αυτό δεν συνέβη επειδή στους προηγούμενους κύκλους αγώνων το κίνημα «δεν μπορούσε παρά να είναι διαχειριστικό», επειδή η τάξη «σύμφωνα με την ιστορικά προσδιορισμένη φύση της», ιστορικά προσδιορισμένη με τον τρόπο που θέλει η TC βέβαια, «[έθετε τότε] την επανάσταση σαν ανέφικτη»⁴³ αλλά επειδή η κομμουνιστικοποίηση, όλα αυτά που συνιστούν το θετικό περιεχόμενό της, δεν οδηγήθηκε ως τις ακραίες συνέπειές της. Γιατί συνέβη αυτό; Σίγουρα πάντως όχι γιατί η δόμηση της αντίφασης μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου δεν ήταν ακόμα η «έσχατη»!

Ο κομμουνισμός ως έμπρακτη άρνηση του καπιταλισμού έχει κάποια αναγκαία και ουσιώδη χαρακτηριστικά που τον καθιστούν ιστορική τάση. Αν επρόκειτο για κάτι ιστορικά πρωτότυπο που ΘΑ μας συμβεί στο μέλλον, τότε ούτε η TC, ούτε ο Ντωβέ, ούτε ο Μαρξ, ούτε τα Παιδιά της Γαλαρίας, ούτε ο ψευτοφούφουτος, ούτε κανένας δεν θα μπορούσε να μιλήσει γι' αυτόν. Το ίδιο ισχύει και για τον καπιταλισμό. Αν μπορούμε να μιλάμε γι' αυτόν, χρησιμοποιώντας τις έννοιες που δημιουργήσε πριν από 150 χρόνια ένας άνθρωπος που ήταν προϊόν της εποχής του, αυτό συμβαίνει ακριβώς επειδή, ως ιστορική μορφή της κοινωνικής αναπαραγωγής, δεν σταμάτησε να διατηρεί τα αναγκαία και ουσιώδη χαρακτηριστικά του: την εκμετάλλευση και την αλλοτρίωση του *προτσές της ζωής*, την ανάπτυξη της κοινωνικής εργασίας με τη μορφή της αξίας. Είναι προφανές ότι τόσο ο ίδιος ο Μαρξ όσο και πολλοί αναρχικοί και κομμουνιστές δεν μιλούσαν για κάτι ουσιαστικώς διαφορετικό όταν αναφέρονταν στον «καπιταλισμό» ή στον «κομμουνισμό ως κίνημα που καταργεί τις υπάρχουσες συνθήκες», διαφορετικά η TC δεν θα μπορούσε να μιλάει για την ιστορική πραγματικότητα του 2009 χρησιμοποιώντας κατά κόρον τις αναλύσεις τους.

Αν η διαγραφή των παρελθοντικών αγώνων, ως αγώνων της «επιβεβαίωσης της τάξης», προερχόταν από μια αδιαφορία για την ιστορία και από μια απόλυτα θεμιτή, ανθρώπινη, πολύ ανθρώπινη επιθυμία των συντρόφων να θέλουν να ζήσουν τώρα (εντός των βιολογικών τους ορίων) την κομμουνιστικοποίηση θα το καταλαβαίναμε. Σε περιόδους μάλιστα κρίσης, τόσο παλιά όπως και σήμερα, αυτή η επιθυμία παίρνει το χαρακτήρα του επειγόντος. Όταν όμως η TC υποβαθμίζει τις ασυνεχείς στιγμές κομμουνιστικοποίησης μέσα στην εξέγερση και από την άλλη παραγνωρίζει τη φύση και το μέγεθος της αντιεξέγερσης που ακολούθησε ως σήμερα· όταν οι *διαιρέσεις* που προωθούν όλες οι συνδικαλιστικές και πολιτικές ιδεολογίες, η πολιτική της δαιμονοποίησης κομματιών του προλεταριάτου απ' τη μεριά του κράτους και η συνακόλουθη επανανομιμοποίηση των θεσμών δε θίγονται, παρά αντίθετα παραπεμπόμαστε γενικώς και αορίστως στη σίγουρη αποτυχία των διεκδικητικών αγώνων, τη «μελλοντική επανάσταση» και τη «δυναμική στο εσωτερικό της πάλης των τάξεων [που] έχει τεθεί: κατάργηση του κεφαλαίου και κατάργηση του προλεταριάτου ως τάξης μέσα από την ταξική του δράση», τότε είναι προφανές ότι βρισκόμαστε ενώπιον μιας θεωρίας που προτείνει μαγικές λύσεις για να μην έρθει αντιμέτωπη με την πραγματική ιστορία των ανθρώπων, τα λάθη τους, τα δικά της λάθη. Δικαιούται λοιπόν κανείς να αμφιβάλει για τη χρησιμότητά της όταν αντί για τη γείωσή της στην υπαρκτή ταξική πάλη, με όλες τις ανακολουθίες, πισωγυρίσματα, ανατροπές και ήττες της, αυτή τοποθετείται στο επίπεδο της πιο γενικής αφαίρεσης και ουσιαστικά αντιπροτείνει μια φιλοσοφικού τύπου απάθεια και απόκλιση ... από την πραγματικότητα.

42 Ο.π., σμ. 34.

43 *Theorie Communiste*, τευχ. 14, 1997.

Το 1975, στο Πεζοδρόμιο νο 5, δημοσιεύθηκε το κείμενο *Η Πάλη των Τάξεων στην Ελλάδα* από το δελτίο Bulletin Communiste που εξέδιδε η Intervention Communiste, που μετέπειτα αποτέλεσε την TC. Εκεί διαβάζουμε:

«Τη νύχτα της 16ης προς 17η [Νοέμβρη] γίνονται τα αίσχη, τα ακατανόητα: εμπρησμός δύο τραπεζών, επίθεση εναντίον του υπουργείου δημοσίας τάξεως... να οι προλετάριοι της Αθήνας που συμπεριφέρονται σαν τους πολωνούς προλετάριους του Γκντανσκ, που βάζουν ωμά στο ίδιο σακί φασισμό, λαϊκή δημοκρατία, δυτική δημοκρατία. Οι προλετάριοι της Αθήνας δεν έχουν καμία δουλειά με τη δημοκρατικοποίηση, δηλαδή με την ανάπτυξη της αξίας, όχι από θεωρητική εκλογή αλλά επειδή η καθημερινή τους ύπαρξη μέσα στο κεφάλαιο βρίσκεται πέραν της δημοκρατίας. Δεν ετίθετο ζήτημα οπισθοχώρησης για να μπορέσουν οι δημοκράτες να σκαλίσουν το μονοπάτι τους όταν ο αντιεξουσιαστικός κομμουνισμός βρισκόταν ήδη στην άκρη της νύχτας». Δυστυχώς, τόσο για την TC όσο και για όλους μας, αυτό που βρισκόταν στην άκρη της νύχτας για να έρθει να εγκατασταθεί έκτοτε πανηγυρικά στο κέντρο της μέρας, εδώ και τριαντάξι χρόνια, δεν ήταν ο κομμουνισμός αλλά η δημοκρατία και όλες οι γνωστές καπιταλιστικές διαμεσολαβήσεις. Οι σύντροφοι μπορεί να έκαναν για μια ακόμα φορά λάθος, λειτουργώντας, όπως πάντα, μέσα σε ένα σύμπαν βεβαιοτήτων, όμως από εκείνη την παλιά τους φάση κρατάμε κάτι θετικό, την επιθυμία: δεν είναι ποτέ ανόητο να πιστεύεις ότι ένα κίνημα μπορεί να ξεπεράσει τους αρχικούς του στόχους.

***Τα Παιδιά της Γαλαρίας και σύντροφοι,
Σεπτέμβρης 2009***